

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Факультет історії, політології і міжнародних відносин

Кафедра всесвітньої історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему: «Дипломатична діяльність уряду ЗУНР-ЗОУНР
(1918–1923 рр.)»

Виконав: студент 2 курсу, групи СОІ-21м
спеціальності

014«Середня освіта (Історія)»

Квочак Віталій Романович

Керівник: доктор історичних наук, професор
кафедри всесвітньої історії

Борчук С.М.

Рецензент: доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України і методики
викладання історії

Райківський І. Я.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	2
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА	6
1.1. Історіографічний аналіз проблеми.....	6
1.2. Джерельна база дослідження	17
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ВЕКТОРИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЗУНР/ЗОУНР 1918–1919 РР.....	24
2.1. Становлення та формування дипломатичної служби ЗУНР 1918 р. – липень 1919 рр.....	24
2.2. Діяльність делегації ЗОУНР на Паризькій мирній конференції.....	41
РОЗДІЛ 3. ДИПЛОМАТІЯ ЗУНР в еміграції 1920–1923 РР.....	60
3.1. Дипломатична діяльність ЗУНР у країнах Західної та Східної Європи.....	60
3.2. Діяльність дипломатії ЗУНР в Північній Америці.....	75
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ЗУНР НА ПРИКЛАДІ ЇЇ ДИПЛОМАТІЇ В ШКОЛІ.....	84
ВИСНОВКИ	96
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	99
ДОДАТКИ	115

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГУР – Головна Українська Рада

ДС ЗОУНР – Державний Секретаріат ЗОУНР

ДСЗС ЗУНР/ЗОУНР – Державний Секретаріат Закордонних Справ
ЗУНР/ЗОУНР

ЗОУНР – Західна Область Української Народної Республіки

ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка

ЗУР – Загальна Українська Рада

ЗУТЛН – Західноукраїнське товариство Ліги Націй

ПМК – Паризька мирна конференція

ПНК – Польський народний комітет

УНДП – Українська національно-демократична партія

УНР – Українська Народна Республіка

УГА – Українська Галицька Армія

УНРада – Українська Національна Рада

УНС – Український національний союз

УПБ – Українське пресове бюро

УПР – Українська парламентарна репрезентація

РДС ЗОУНР – Рада Державних Секретарів ЗОУНР

ВСТУП

Актуальність теми. За час свого розвитку українська зовнішньополітична служба зазнавала як злетів, так і невдач, високих перемог та драматичних поразок. На сучасному етапі Україна має низку серйозних проблем, які безпосередньо пов'язані із питаннями зовнішньої політики та дипломатії. Перш за все, це російська збройна агресія: анексія Криму, військові дії в Луганській та Донецькій областях, повномасштабне вторгнення російських військ на територію України 24 лютого 2022 р., що стало прямим свідченням кризи світової системи безпеки. Ці та інші чинники стали причиною низки труднощів, які постають перед Україною на міжнародній арені й безпосередньо впливають на її розвиток. Водночас важливим завданням залишається формування позитивного іміджу України серед світового співтовариства, розвіювання міфів, які були вкорінені в свідомості громадян іноземних держав про українців та Україну в цілому. Для вирішення та успішного розв'язання перелічених проблем важливо звернутись до історичного минулого.

З початком Української революції 1917–1923 рр. міжнародний фактор став одним із найважливіших для нової української влади. На всіх етапах державотворення ЗУНР/ЗОУНР у 1918–1923 рр., а також у часи відновлення незалежності з 1991р. – зовнішньополітичні відомства зі своєю дипломатичною службою були і є невід'ємним атрибутом держави, відігравали й відіграють визначну роль у її становленні й розвитку. Розбудовуючи в сучасних умовах повномасштабного вторгнення російських військ на територію України апарат міжнародних взаємин, особливо важливим уявляється залучення до цього державотворчого процесу оригінального досвіду створення дипломатичної

служби незалежної Української державності 1917–1923 рр., коли саме й були зроблені перші кроки на шляху побудови зовнішньої політики новітньої доби.

Українська дипломатія пройшла складний шлях, позначений вирішенням різних за своїм характером, непростих проблем, особливо під час сучасної російсько-української війни. Досвід роботи українських дипломатичних представництв і місій за кордоном не втратив своєї актуальності і на даний час відіграє важливу роль у визначенні змісту зовнішньої політики України, формуванні характеру її зв'язків із ближчими сусідами і партнерами у різних частинах світу. Отже, дослідження цієї проблеми є важливим і актуальним не лише в контексті історичного вивчення історії української дипломатії, але й з точки зору з'ясування внеску України в європейський політичний процес.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика урядів ЗУНР/ЗОУНР; напрямки та особливості зовнішньополітичної орієнтації ЗУНР/ЗОУНР на різних етапах її існування.

Предметом дослідження є діяльність дипломатичних представництв і надзвичайних місій ЗУНР/ЗОУНР у системі міжнародних відносин 1918–1923 рр.

Мета магістерської роботи полягає в тому, щоб всебічно відтворити діяльність зовнішньополітичного відомства та дипломатичних установ ЗУНР/ЗОУНР у 1918–1923 рр. у контексті загальної міжнародної ситуації революційної доби. Досягнення поставленої мети передбачає опрацювання та вирішення наступних **завдань**:

- здійснити аналіз стану вивчення проблеми у вітчизняній та зарубіжній історіографії, а також документальної бази дослідження;
- дослідити фактори, які спричинили орієнтацію зовнішньої політики ЗУНР на Австро-Угорщину, а згодом на Антанту;
- висвітлити зародження зовнішньополітичного відомства ЗУНР/ЗОУНР і його структур;
- проаналізувати основні вектори зовнішньої політики ЗУНР/ЗОУНР 1918–1919 рр.;

- простежити зовнішньої політики уряду ЗУНР в еміграції, проаналізувати її здобутки і втрати;

- визначити методичні аспекти вивчення діяльності дипломатії ЗУНР/ЗОУНР в школі.

Хронологічні рамки дослідження відповідають загальноприйнятій періодизації Української революції 1918–1923 рр. на західноукраїнських землях, від утворення ЗУНР до остаточної ліквідації у зв'язку з рішенням Ради Амбасадорів з деякими відхиленнями для більш глибокого дослідження еволюції процесів.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Східної Галичини, як місце безпосередньої діяльності уряду ЗУНР/ЗОУНР. Іноді автор виходить за визначені територіальні межі, зокрема, щоб проаналізувати факти та події, що відбувалися в Західній Галичині, Франції та у інших державах і регіонах, де працював уряд ЗУНР в еміграції.

Методологічну основу дослідження становлять основоположні принципи наукового пізнання, зокрема: принцип об'єктивності, історизму, системності і ціннісний підхід. При дослідженні проблеми застосовано загальнонаукові (аналізу і синтезу, сходження від абстрактного до конкретного, ретроспективний та моделювання) і спеціально-історичні (історико-генетичний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, періодизації, історико-типологічний, ретроспективний) методи.

Наукова новизна курсової роботи полягає в тому, що нами зроблена спроба виявлення і систематизації інформаційного потенціалу наявного у джерелах та історичних працях, і винесення на їхній основі висновків по даній темі дослідження.

Практичне значення магістерської роботи полягає в тому, що опрацьований і систематизований матеріал може бути використаний при підготовці до семінарських занять з історії, а також під час проходження педагогічної практики та написанні студентських наукових робіт.

Структура: магістерська робота складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та семи додатків. Обсяг основного тексту роботи – 99 сторінок. Список використаних джерел і літератури налічує – 182 позиції. Загальний обсяг магістерської роботи становить 121 сторінку.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1.1. Історіографічний аналіз проблеми

Дослідження боротьби дипломатії ЗУНР/ЗОУНР за державність у 1918–1923 рр. свідчать, що молода республіка від перших днів існування опинилася на перехресті геостратегічних інтересів великих держав, зокрема країн Антанти, водночас у стані війни за незалежність з Польщею й Румунією.

За підсумками опрацьованих матеріалів нами виокремлено п'ять основних групи історіографічних джерел: 1) українська історіографія проблеми міжвоєнного періоду; 2) українська діаспорна історіографія; 3) радянська історична думка; 4) сучасна українська історіографія; 5) польська історична думка.

Отже, активна зовнішньополітична діяльність стала одним з пріоритетних завдань керівництва ЗУНР/ЗОУНР. Сформований у перші дні листопада 1918 р.,

державний секретаріат закордонних справ на чолі з Василем Панейком розпочав діяльність з метою домогтися визнання республіки; внаслідок участі в роботі Паризької мирної конференції (ПМК) знайти порозуміння з Антантою для припинення польсько-української війни; водночас енергійно шукати союзників, щоб захистити ЗУНР від агресії з боку Польщі та зазіхань сусідніх держав на українські землі.

Аспекти цієї проблеми відтворено в науково-історичних працях, присвячених переговорам з урядами Української Держави гетьмана П. Скоропадського й Директорії УНР та делегаціями Антанти і Польщі. Передусім заслуговують на увагу праці першого голови уряду ЗУНР К.

Левицького [26, 27, 28], працівників секретаріату закордонних справ і глав закордонних делегацій І. Борщака [54, 55, 56, 57], М. Лозинського [107, 108], а також сучасників тих подій С. Барана [50], С. Витвицького [24], О. Назарука [31, 32, 33], С. Ярославина [163] та інших авторів, причетних до подій на західноукраїнських землях.

Зародженню і становленню Державного секретаріату зовнішніх справ ЗУНР присвячено статтю К. Левицького «Дипломатична діяльність З.У.Н.Р. 1918–1923» [26]. Автор виклав зовнішньополітичні завдання молодої держави та відтворив перші кроки галицької дипломатії. Зовнішньополітичне відомство та його зарубіжні представництва були укомплектовані досвідченими, відданими українській справі працівниками. До складу делегації на ПМК увійшли В. Панейко, М. Лозинський, С. Томашівський, С. Витвицький. К. Левицький представив цінні документальні свідчення: список представництв ЗУНР та надзвичайних дипломатичних місій у 1919–1923 рр., а також їх персональний склад [26, с. 3–4].

Найбільш змістовно, об'єктивно, з глибоким і вичерпним аналізом викладено матеріал про зародження і діяльність галицької дипломатії в захисті інтересів молодої республіки у праці М. Лозинського «Галичина в рр. 1918–1920» [107], яка побачила світ 1922 р. і була першою з означеної проблематики. Цінність книги полягає ще й у тому, що особисті враження в ній підтверджено численними оригінальними документами, які не збереглися в сучасних архівосховищах. Як ніхто інший М. Лозинський був обізнаний з усіма аспектами проблеми ЗУНР на міжнародній арені. Він слушно відзначав, що головна відповідальність за агресію Польщі й утрату незалежності ЗУНР лежить на керівниках країн Антанти. Цей висновок М. Лозинський обґрунтував на основі документів і власного досвіду спілкування з її провідними діячами в м. Парижі. Хоча діяльність галицьких дипломатів не досягла поставлених завдань, вона примусила Найвищу Раду ПМК залишити східногалицьку проблему відкритою до 1923 р. Водночас автор звертає увагу на втрачений шанс зовнішньої політики політичного проводу, який восени 1918 р. був

беззастережно зорієнтований на Відень, що суттєво погіршило ставлення Антанти до ЗУНР/ЗОУНР. Адже польські політики ще під час Першої світової війни сформували в м. Парижі активно діючу репрезентацію [107, с. 40].

Перший вихід дипломатії ЗУНР на міжнародну арену та участь української делегації в роботі ПМК розглядали й аналізували Д. Дорошенко [25], С. Витвицький [24], Л. Цегельський [37], які безпосередньо керували цією дипломатичною акцією.

Значну цінність з погляду розуміння зовнішньої політики ЗУНР мають праці Л. Цегельського, який обстоював орієнтацію на Антанту, водночас був прихильником порозуміння з гетьманом П. Скоропадським задля отримання військової допомоги без реалізації ідеї злуки Східної Галичини з Великою Україною. Позитивно оцінював Л. Цегельський переговори з гетьманом на початку листопада 1918 р., згоду П. Скоропадського надіслати в Східну Галичину військові частини [37, с. 78–80].

Керівник першої дипломатичної місії ЗУНР до м. Києва Осип Назарук у праці «Рік на Великій Україні» [31] засвідчує, що головним напрямком її діяльності було встановлення стосунків з Українською Державою для отримання допомоги у війні за незалежність. П. Скоропадський досить прихильно поставився до галичан, висловив бажання бачити ЗУНР у тісному союзі з Наддніпрянською Україною і розпорядився надати допомогу військом та зброєю. Проте вказана праця написана О. Назаруком з надто суб'єктивних позицій.

Процес розбудови представництв ЗУНР за кордоном висвітлювали С. Витвицький і С. Баран. За короткий час було відкрито посольства у м. Відні, м. Берліні, м. Празі, м. Будапешті та надзвичайні місії в Італії, Ватикані, Бразилії, а їх головним завданням визначено справу визнання ЗУНР як незалежної держави та встановлення дипломатичних відносин з керівництвом держав акредитації. Аналізуючи переговори з антантівським місіями, С. Витвицький та С. Баран вважали помилковими дії уряду, який відмовлявся від запропонованих компромісів, зокрема у ході Хирівських переговорів у березні 1919 р. На думку

авторів, унаслідок непоступливої позиції уряду ЗУНР опинилася в міжнародній ізоляції і була приречена на поразку у війні з Польщею, яку підтримувала Антанта [24; 50, с.103].

Детальний аналіз діяльності українських делегацій на ПМК та колізій навколо розгляду українського питання подає І. Борщак у праці «Як була zorganizована Мiroва конференція 1919 року» [57]. Він назвав чинники, які зумовили успіх польської дипломатії, а саме – тісні стосунки з Францією та перспективна зовнішньополітична стратегія – мати сильну Польщу у протистоянні з більшовиками, – що збігалася з політикою Франції на сході. І, навпаки, констатував І. Борщак, зовнішньополітична орієнтація ЗУНР на союз із УНР, яку не сприймала Антанта, призвела до вирішення східногалицької проблеми на користь Польщі. Водночас відзначав, що завдяки діяльності дипломатів ЗУНР серед учасників Паризької конференції не було абсолютної єдності у цій проблемі, свідченням чого стали окремі зауваження на користь галичан з боку В. Вільсона, англійського високопоставленого дипломата П. Бальфура, а також американського експерта І. Боумана, який виразно висловився проти передачі Галичини Польщі [57, с.104–114].

Про дипломатичні акції уряду Є. Петрушевича в еміграції йдеться у дослідженні Сидора Ярославина «Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918–1923 рр.» [163]. Впродовж трьох років після втрати суверенітету уряд Є. Петрушевича активно використовував усі можливі форми і методи дипломатичної боротьби: надсилав до Найвищої Ради ПМК, до керівництва Ліги Націй, главам Англії, Франції, США ноти і меморандуми, а також делегував представників на конференції в м. Спа, м. Ригу, м. Геную. Як наслідок, східногалицька проблема постійно перебувала на стадії обговорень, щоправда, підсумував С. Ярославин, «була програна і на дипломатичному фронті» [163, с. 77].

Спільною рисою праць цих та інших авторів було намагання з близької часової відстані описати епохальні події з історії України, а також велика інформативність та ідеологічна спрямованість прагнення виявити причини тих

чи інших явищ і подій. Водночас на глибині осмислення позначились партійно-політичні уподобання, обмеженість документальної бази, однак попри неминучий суб'єктивізм в оцінках їх пізнавальну цінність і вплив на розвиток історіографії Української революції 1917–1923 рр. перебільшити неможливо.

Зі встановленням радянської влади в Західній Україні майже всі активні учасники боротьби за національне визволення були репресовані, або перебували в еміграції, а на дослідження літопису ЗУНР/ЗОУНР було накладене табу, її сторінки історії фальсифікувалися. Вектор дослідження проблеми перенісся в діаспору, де в різні роки було опубліковано чимало наукових і популярних праць. Найціннішими для нас стали праці Матвія Стахіва «Західна Україна в державнім будівництві та обороні. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони 1918–1923 рр.» [146; 147; 148; 149; 150]. У дослідженнях діаспорного історика міститься багато цитат із документів та витягів з протоколів засідань ПМК, зокрема тих, що стосуються діяльності міжсоюзної комісії Л. Боти у справі мирного вирішення польсько-українського військового конфлікту. У працях М. Стахіва проаналізований значний масив документів, проаналізовані переговорний процес, позиція сторін та їхня мотивація. Його дослідження є узагальненням здобутків української державності, але страждають надмірною тенденційністю викладу матеріалу. Попри те, в роботах М. Стахіва присутні доволі точні посилання на джерела інформації, що додає його розвідкам авторитетності на тлі безлічі аматорських публікацій, які виходили у світ в українській діаспорі.

Оригінальною за своєю змістовою наповненістю та висновками відзначається праця В. Кучабського «Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918–1923 роках» [94]. Історик детально проаналізував міжнародні відносини ЗУНР-ЗОУНР та їхній вплив на польсько-українську війну 1918–1919 рр. На його переконання, основною причиною поразки ЗУНР/ЗОУНР в польсько-українському військовому конфлікті виявився зовнішній чинник – небажання тогочасних політичних лідерів Європи визнати та врахувати державницький потенціал західних українців.

Праця Ісидора Нагаєвського «Історія української держави двадцятого століття» [120] присвячена дослідженню передумов виникнення та розвитку визвольних змагань на українських землях та становища на міжнародній арені. Окремо автор розглядає проблему польських-українських відносин 1918–1919 рр. Зокрема, у четвертому розділі його монографії відображено події встановлення української державності у Східній Галичині, подано матеріал про передумови створення УНРади, взяття влади і бої у м. Львові, формування уряду ЗУНР. Вагому частину цього розділу відведено діяльності місії Ж. Бартелемі, перипетіям на ПМК, роботі міжсоюзної комісії Л. Боти та її результатів щодо долі Східної Галичини. Автор не ставив собі за мету детально характеризувати ведення польських-українських переговорів. Окрім того, І. Нагаєвський не робив посилань на джерела інформації, які він використовував під час написання роботи, таким чином, унеможливаючи перевірку та нове опрацювання цих матеріалів наступними дослідниками.

Саме за межами України було створено значний пласт літератури з історії проблеми. Їхні праці базуються на багатому фактичному матеріалі, часто на особистих спогадах, містять аналіз подій. Водночас їм притаманні певні недоліки, пов'язані з обмеженнями в доступі до архівних документів, тенденційність оцінок зовнішньої політики та розбудови і діяльності дипломатичної служби зумовлена належністю до різних партій.

У радянській історіографії дослідження проблем, пов'язаних з історією ЗУНР, вважалося небажаним і навіть небезпечним для окремих дослідників, в зв'язку з чим дана проблематика української національної історії практично не розроблялась.

Варта уваги праця Юрія Сливки «Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення» [144], в якій автор поставив собі за мету проаналізувати анексію Східної Галичини Польщею та політику держав Заходу у східногалицькому питанні. Дослідник чи не перший в радянській історичній думці коротко оглянув діяльність місії Ж. Бартелемі у Галицькому регіоні.

Не втратили наукової цінності праці й інших українських дослідників Степана Макарчука [110] та Олександра Карпенка [79; 80; 81; 82; 83], які працювали в умовах радянської цензурованої дійсності. Вони, спираючись на досить великий фактичний матеріал, дослідили загальний стан польсько-українських відносин досліджуваного періоду та боротьбу щодо розв'язання східногалицького питання.

У 1962 р. побачила світ праця київського історика Р. Симоненка «Імперіалістична політика Антанти і США щодо України в 1919 р.» [138]. Попри обов'язкову на той час ідеологічну складову, у даній роботі подані цитати з документів, віднайдені автором в українських та польських архівах, а також здійснені численні посилання на французьку, польську, англійську та американську пресу тогочасного періоду. Дослідник торкнувся суті польської східної політики та діяльності дипломатичних місій. Також він детально розглянув «14 пунктів» В. Вільсона та коментарі до них, охарактеризував ставлення політичної еліти США до подій на теренах Української держави [138, с. 59]. Все ж пропагандистське спрямування даної публікації не дозволило автору заглибитися у вивченні питання взаємодії українських політиків з союзницькими дипломатами.

Загалом, радянська історіографія позначилась надмірною ідеологізацією та тавруванням в історичних дослідженнях будь-яких українських національно-патріотичних мотивів. Ідеологічним підґрунтям для дослідження історії України протягом багатьох десятиліть радянської доби залишалася марксистсько-ленінська концепція «класової боротьби» «великих народних мас» проти «буржуазних поневолювачів», в контексті якої аналізувалися всі історичні події. За радянської доби дослідники не зверталися до питань міжнародної політики українських «буржуазно-націоналістичних» урядів. Навіть більше, ця проблематика належала до переліку заборонених тем для наукових досліджень, що спричинило ситуацію, коли дипломатична діяльність українських державних утворень не розглядалася взагалі.

Передовсім зазначимо, що у сферу дослідницької уваги сучасної української історіографії потрапили причини зацікавлення західними державами питанням Східної Галичини. На думку М. Литвина [101; 103;] та І. Дацківа [66; 67; 68; 69; 70] та ін., серед найважливіших факторів цього було геополітичне становище ЗУНР: реалізуючи план побудови бар'єру на шляху проникнення більшовизму в Європу, країни Антанти, особливо Франція, зробили ставку на сильнішого – національно сконсолідовану Польщу. Іншою важливою причиною уваги західних держав до західноукраїнської проблеми було прагнення припинити польсько-українську війну, причому, на вигідних для Варшави й переможної Антанти умовах, залишивши за Польщею Львів і Бориславський нафтовий басейн. До того ж, держави-переможниці дотримувалися одностайної думки щодо відновлення Росії й негативно ставилися до виникнення на її території незалежних національних держав [70, с. 192].

Державотворчий досвід ЗУНР й окремі дипломатичні акції систематизовано у монографічних роботах М. Кугутяка [91] та Б. Тищика [153; 154]. Організації, становленню і діяльності дипломатичної служби ЗУНР присвячено також статті В. Ададунова [49], М. Неділі [122], О. Павлюка [125; 126; 127; 128; 129], А. Панчука [132], О. Мороза [119], І. Чуйка [159] та ін.

На зорі відновлення української незалежності побачили світ синтетичні праці Миколи Литвина і Кіма Науменка «Історія ЗУНР» [102] та одноосібна М. Литвина «Українсько-польська війна 1918–1919 рр.» [101]. Автори торкнулись таких проблем, як поява першого делегата Антанти французького поручника Анрі Віллема під час львівських боїв 1–22 листопада 1918 р., діяльності місій під керівництвом Ж. Бартелемі та роботи комісії Л. Боти в рамках ПМК, тощо. Зокрема, щодо відкинення мирних пропозицій другої місії під головування Ж. Бартелемі, Микола Литвин вважає, що за тодішньої військово-політичної ситуації у Східній Галичині, враховуючи психологічні настрої армії та народу й орієнтуючись на усталені норми міжнародного права, уряд ЗУНР і командування УГА обрали єдино можливу на той час ухвалу. Вже 19 березня

1919 р. Найвища Рада країн Антанти, розглядаючи східногалицьке питання, повернулася до проблеми нових переговорів щодо перемир'я між поляками та українцями [101, с. 270]. В іншій науковій розвідці М. Литвин показав вплив геостратегічної ситуації у Центрально-Східній Європі на хід і результати польсько-українського збройного протистояння у 1919 р. [102].

В узагальнюючій праці львівського дослідника С. Макарчука «Українська Республіка галичан» [110] розглядається питання державного та військового будівництва періоду ЗУНР, перебіг польсько-української війни 1918–1919 рр., причини поразки УГА. Досить велика увага приділена польсько-українським переговорам під час львівських боїв, пропольській діяльності Ж. Бартелемі та дипломатичним перипетіям на ПМК.

У подібній за змістом праці львівського історика О. Красівського «Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: Проблеми відносин» [87] проаналізовано польсько-українські відносини у час державотворчих змагань. На основі проблемно-хронологічного підходу автор послідовно з'ясовує інтереси Великої Британії, Франції, США щодо Польщі та Східної Галичини, показує їх еволюцію, спричинену тиском міжнародного капіталу, змінами в міжнародній ситуації тощо. Дослідник побіжно торкнувся діяльності антантівських місій під час польсько-української війни. Науковець цілком справедливо піддав критиці політику поляків: «Відновивши свою державу, поляки відмовили в такому ж праві українцям із Східної Галичини. Поляки виходили з того, що Східна Галичина – інтегральна частина польської держави і йшла на переговори лише в критичні для неї моменти з метою, щоб виграти в часі й отримати воєнну допомогу» [87, с. 102–103].

Величезним внеском в українську історіографію ЗУНР є ґрунтовна колективна монографія науковців Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника під загальним керівництвом професора О. Карпенка «Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 рр.: історія» [73]. У ній на доволі репрезентативному комплексі архівних джерел розкрито

зовнішньополітичну діяльність ЗУНР, її міжнародні відносини, вирішення питання про її визнання як суб'єкта міжнародного права.

Важли місце у нашому дослідженні зайняли окремі праці Олександра Карпенка [79; 80; 81]. Зокрема, у статті «Статус Східної Галичини у міжнародно-правових актах (1918–1923)» [81] дослідник стверджував, що «лідери Антанти стояли на боці Польщі, а відвертий анексіонізм прикривали численними доброзичливими заявами і місіями, які надсилались у Східну Галичину. Тут побували французька місія Віллема, англійська Джонсона і Бідермана, Вейда, Кіменса, Кеня, італійська Баджіні, американська Келога та ін., які захищали виключно польські інтереси» [81, с. 79]. З цього приводу вчений констатував, що «незважаючи на героїчну боротьбу народу, зусилля українських політичних сил і уряду, міжнародно-правовий статус Східної Галичини протягом відносно короткого історичного періоду (1918–1923 рр.) зазнав значних змін, від незалежної суверенної держави до анексії її Польщею, підтриманою Антантою» [79, с. 86].

Суттєву роботу щодо систематизації та характеристики джерельної бази до вивчення історії ЗУНР здійснив прикарпатський дослідник В. Великочий. У його монографії праці «Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр.» [58] значно розширено діапазон джерелознавчого вивчення питань державотворення, по-новому подано трактування багатьох відомих документів, введено в науковий обіг раніше невикористані матеріали.

Важливе значення для розуміння досліджуваної проблеми мають узагальнюючі праці з історії суспільно-політичного життя в Східній Галичині кінця XIX – першої третини XX ст. Л. Шанковського [160], Н. Городня [62], Я. Грицака [63], В. Комара [86], І. Хоми [158] та ін., які, хоч і побіжно, все ж торкалися окремих аспектів теми нашої роботи.

Вагомим внеском у дослідження цієї проблеми став вихід чотиритомного енциклопедичного видання «Західно-Українська Народна Республіка. Енциклопедія» [174; 175; 176], присвячене 100-літньому ювілею проголошення ЗУНР. Енциклопедія покликана задовольнити потреби

української громадськості у максимально достовірному довідковому виданні з історії українських визвольних змагань 1918 – 1923 рр., підсумувати і узагальнити досягнуті здобутки національної історіографії, зробити їх доступними у науковому та навчальному процесах.

Праці відомого польського дослідника та доброго знавця польсько-українських відносин ХХ ст., професора Торунського університету Міхала Клімецького вважаємо неупередженими, адже висвітлюються події з погляду обох супротивників. Серед робіт цього автора найбільш важливою, на наш погляд, є монографія «Польсько-українська війна за Львів та Східну Галичину 1918-1919 рр.» («Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919») [165], яка фактично узагальнює польське бачення історії ЗУНР. В ній не обійшов автор, хоча і досить фрагментарно, діяльність основних миротворчих місій Антанти, які, на його думку мали чи не вирішальне значення щодо вирішення польсько-українського конфлікту.

Польсько-український конфлікт 1918–1919 рр. детально розкритий у колективній праці «Польсько-українська війна 1918–1919 рр. Бойові дії – політичні аспекти календар» («Wojna polsko-ukraińska 1918–1919. Działania bojowe – aspekty polityczne – kalendarium») трьох польських дослідників Г. Лукомського, Ч. Партача і Б. Поляка, яка складається з двох частин [167]. У першій частині Чеслав Партач вказує на найновіші дослідження причин польсько-українського конфлікту, витоки якого тягнуться ще з першої половини ХІХ ст. Цікавою для нас стала інформація про підготовку поляками першолистопадового повстання та погроми євреїв у м. Львові 21–24 листопада 1918 р. Зокрема, згадано єврейську міліцію, причини та учасників погромів, польське розслідування цієї події. У другій частині видання автори Гжегож Лукомський і Богуслав Поляк дослідили політичний та військовий бік конфлікту, зокрема передумови, хід та наслідки бойових дій. Подано календар українсько-польської війни та хроніку бойових дій у м. Львові 1–22 листопада 1918 р. Також автори торкнулися проблеми діяльності зовнішньополітичних відомств Польщі та ЗУНР.

Необхідно виокремити монографію Людвіка Мрочки «Суперечка за Східну Галичину 1914–1923 рр» («Spór o Galicję Wschodnią 1914–1923») [168], який відійшов від антиукраїнських стереотипів щодо вивчення польсько-української війни 1918–1919 рр., що існували в польській історичній літературі минулих десятиліть. У праці на багатому документальному матеріалі подано перебіг боїв між польськими військовими підрозділами та УГА, а також дипломатичну боротьбу між ЗУНР та Польщею.

Підбиваючи підсумки аналізу історіографічних джерел можна констатувати, що вивчення задекларованої теми в умовах незалежності України позначене суттєвим приростом наукових історичних знань. Розширення тематичного поля дослідження стало можливим завдяки загальному суспільному інтересу до історії ЗУНР, зокрема, східногалицького питання на міжнародній арені, використанню вченими архівних матеріалів і наукового надбання представників української діаспори. Та, попри це, існує потреба продовжити пошукову роботу. Історики в основному виокремлюють зовнішні фактори, що вплинули на несправедливе вирішення великими державами політичної долі Східної Галичини. Однак вартувало би звернути більшу увагу на внутрішні чинники поразки дипломатії ЗУНР. Зокрема, передбачаємо, що триватимуть дискусії з таких питань, як можливість чи неможливість змінити хід подій в польсько-українському протистоянні на користь ЗУНР ще до прибуття місії генерала Ж. Бартелемі до Львова, доцільність чи недоцільність участі української делегації в засіданнях Підкомісії для польських справ із вироблення Статуту Східної Галичини, причини та наслідки створення самостійної делегації ЗОУНР у Парижі (друга половина 1919 р.). Має перспективу розвитку історія західноукраїнської дипломатії крізь призму біографіки. Актуальними залишаються питання, пов'язані з діяльністю місій Антанти в Східній Галичині. Потребою дня є написання синтетичної праці, яка би відтворила всі нюанси зовнішньої політики уряду ЗУНР, особливо віденського періоду його діяльності.

1.2. Джерельна база дослідження

Українська історична думка з давніх часів базувалася на документальних свідченнях. Поважне ставлення до джерел – одна з характерних особливостей української історіографії. Саме від історичних джерел, їх повноти і достовірності, репрезентативності, інформативності і значимості, об'єктивності опрацювання, наукової критики і методів використання в основному залежить якість і ефективність історичних досліджень в цілому. Усі джерела поділено на три групи: 1) опубліковані архівні матеріали; 2) тогочасна газетна періодика; 3) мемуарна література.

Основну масу джерел, що є основою цієї проблематики, становлять численні за кількістю й різноманітні за видами та змістом документи й матеріали, що збереглися в різних установах системи Національного архівного фонду України. Це, насамперед, документи фондів Центрального державного архіву вищих органів державної влади й органів державного управління України (ЦДАВОУ, Київ), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ, Київ), Центрального державного історичного архіву у м. Львів (ЦДІАЛ). Багато їх зберігається також у обласних архівних фондах Вінницької, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської, Чернівецької областей – регіону, де безпосередньо існувала держава або діяли її інституції. Окремі матеріали та документи зберігаються в Центральному державному кінофотофоноархіві України (ЦДКФФАУ, Київ), у державних архівах інших областей України.

Чимало джерел з історії ЗУНР/ЗОУНР та досліджуваної нами проблеми зберігається в архівах зарубіжних країн: Австрії, Ватикану, Польщі, Німеччини, Чехії, США, Великої Британії, Франції. Значна їх частина зосереджена в Центральному військовому архіві й Архіві актів нових у м. Варшаві, державному архіві в м. Перемишлі, Центральному державному, Адміністративному та Військовому архівах у м. Відні, архіві Українського католицького університету ім. св. Климента папи у м. Римі, в архівах інших країн та приватних осіб [73, с. 19].

Розкриття зовнішньополітичної діяльності ЗУНР/ЗОУНР, її міжнародних відносин, вирішення питання про її визнання як суб'єкта міжнародного права ґрунтується на доволі репрезентативному комплексі архівних джерел. Це ноти президента УНРади, диктатора Є. Петрушевича міжнародним організаціям, урядам країн Антанти й інших держав із протестами проти окупації території ЗУНР інтервентами, з аналізом окупаційного режиму і становища західноукраїнського населення. Значна увага приділена розглядові й вирішенню долі ЗУНР на міжнародній арені, зокрема в документах і матеріалах міжнародних конференцій, у рішеннях і постановах Ліги Націй, Ради Послів Антанти тощо [73, с. 21].

Відзначимо значну цінність збірників опублікованих документів і матеріалів. По-перше, вони доступні широкому загалу дослідників, а по-друге, документи і матеріали в них тематично згруповані, що дає можливість простежити еволюцію процесів, зокрема формування зовнішньої політики держави, організації та діяльності дипломатичної служби на певних етапах української державності.

Так, дуже корисними для дослідників історії ЗУНР є документи і матеріали, що вміщені у п'ятитомному виданні «Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923» (Івано-Франківськ, 2001–2011). До п'ятого тому, що складається з трьох книг [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8], увійшли документи міжнародних форумів, на яких ставилося питання про політичну долю західноукраїнських земель: Паризької мирної конференції, міжнародних конференцій в м. Ризі, м. Генуї, м. Спа, Ліги Націй. Завдяки старанням О. Карпенка оприлюднено колекцію документів уряду ЗУНР, що зберігаються в архіві Українського католицького університету в Римі. Цінні для науки археографічні матеріали, присвячені східногалицькому питанню на міжнародній арені, зібрав й опублікував колектив істориків під керівництвом М. Кугутяка.

Надзвичайно цінним історичним джерелом є українська газетно-журнальна періодика періоду ЗУНР/ЗОУНР, оскільки в ній загалом безпристрасно відображається життя галицьких українців в час розбудови

власної держави і збройної та дипломатичної боротьби за неї. Маємо підстави стверджувати, що використання української преси, яка виходила в Східній Галичині в листопаді 1918 р. – липні 1919 р., та в еміграції дає змогу більш повно та об'єктивно відтворити тогочасні події досліджуваної нами проблеми. Варті уваги такі періодичні видання: «Републіка» [41], «Діло» [46], «Дрогобицький листок» [42], «Стрілець» [40], «Український прапор» [43; 44; 45], «Вперед» [47] та ін. Ці часописи виходили на території контрольованій УГА та урядом ЗУНР/ЗОУНР, а також під час перебування галицького уряду в екзилі відображають ставлення українців до тих чи інших загальнодержавних подій та висвітлюють їхнє суспільно-політичне життя. Саме ці матеріали дають можливість ознайомитись з позицією і поглядами політичного керівництва ЗУНР стосовно діяльності представників Антанти.

У 1939 р. у м. Львові побачив світ черговий альманах видавництва «Червона калина» [48], присвячений дипломатичній діяльності Директорії і закордонних репрезентацій УНР та ЗУНР під назвою «Україна на дипломатичному фронті». В альманасі вміщено спогади відомих українських вчених, колишніх працівників дипломатичних представництв ЗУНР в Європі: Д. Антончука «Українсько-польські переговори про замирення в травні 1919 р.» [23], І. Борщака «Як була зорганізована Мирові конференція 1919 р.» [57], М. Рудницького «Париж 1919: Притяжке становище української делегації на Мирову Конференцію» та ін. [36]. Зокрема, у спогадах І. Борщака та М. Рудницького висвітлюється складний процес формування делегацій УНР та ЗУНР за Паризьку конференцію, їх склад та професійний рівень, умови праці та конкретна діяльність, труднощі переговорного процесу щодо вирішення проблеми Східної Галичини. Зокрема, М. Рудницький, констатуєчи малу поінформованість країн-учасниць українським питанням, зазначав, що «тільки дуже нечисленні європейські політики чи вчені знали ближче українську справу і ставились до неї з симпатією, офіційний політичний курс європейської дипломатії був до неї ворожий, одні не вірили у життєздатність нашого руху, другі дивилися на нього крізь окуляри наших ворогів» [36, с.122]. Він же згадує

про складні протиріччя між делегаціями УНР і ЗУНР, які «не забували використати наші противники для ще одного доказу, що ми самі не знаємо чого хочемо, що між нами нема згоди щодо суттєвих справ і що галичани та наддніпрянці це дві окремі нації» [36, с. 125].

Вагомою частиною джерел є мемуари учасників та очевидців досліджуваних подій. Безумовно, деякі з них потребують уточнень та систематизації, грішать суб'єктивною оцінкою подій, але їх цінність насамперед полягає в тому, що вони дозволяють певною мірою відновити хронологію подій, а подекуди є першоджерелом для пропонованого дослідження. Ці багатогранні матеріали і неоднозначні оцінки дають змогу виявити чимало малопомітних фактів, якими керувалися військовики, дипломати та політики, роз'язуючи конкретні завдання, що їх висувала тогочасна геополітична ситуація.

Л. Цегельський у праці «Від легенд до правди» [37] висловив критичний погляд на діяльність українських делегацій ЗУНР і УНР на Паризькій конференції, зокрема щодо неузгодженості їх дій і подальшого розколу. Л. Цегельський оприлюднив маловідомі факти взаємин з угорськими урядами: демократичним – Карої та комуністичним – Бела Куни. Загалом автор послідовно дотримувався проантантівської орієнтації й, на відміну від деяких дипломатів та політичних діячів, вважав відомі 14 пунктів меморандуму президента США Вудро Вільсона «не пустим звуком, а реальністю» [37, с. 40].

У спогадах Л. Цегельського «Від легенди до правди» значною мірою висвітлюється закордонна політика ЗУНР, а також дипломатична діяльність Західно-Української Народної Республіки. Державний секретар із закордонних справ Л. Цегельський розкриває розбіжності у зовнішній політиці обох українських республік, аналізує тактику, завдання та лінію поведінки делегацій УНР та ЗУНР на Міровій конференції. Зокрема, характеризуючи «подвійну закордонну політику», він констатує, що незважаючи на акт злуки, «життя приневолило нас творити дві держави хоч би тому, що придніпрянська Україна зразу виростала з пня федерації з революційною Росією, а галицька з таких же

початків у федеративній Австрії цісаря Карла» [37, с. 232]. За його словами, акт злуки був чисто теоретичним, оскільки на практиці кожна республіка мала різні внутрішні і політичні проблеми: «Придніпрянщина мала боротися з червоною Москвою та з монархістичними російськими генералами, що товклися покищо на Кримі, Кубані, Доні та долишній Волзі». В той час як Галичина «мала до діла з Польщею і з Антонтою, котра являлася спадкоємицею Австрії щодо територій, відколених від Австрії».

Окрім геополітичного фактора, за словами Л. Цегельського, закордонну політику обох республік характеризувало обопільне недовір'я державного проводу. «Галичани щодо заступництва своєї справи на міжнародному форумі,

– наголошував він, – не мали довір до соціалістичного Києва... Вони вважали себе чимось більше, як тільки “західною окраїною”... і воліли довіряти своїй армії та своєму власному політичному досвідові» [37, с. 232–233].

Л. Цегельський детально аналізує позитивний та негативний досвід зовнішньої політики ЗУНР, дипломатичну діяльність, склад дипломатичних місій та методи їх роботи. Порівнюючи різні етапи взаємовідносин ЗУНР з Антантою, Л. Цегельський підкреслює, що «галицька закордонна політика показалася демагогічною і безплідною через безкомпромісовість, доктринерство, максималізм її проводу та через крайнє негативне відношення його до Альянтів і Польщі». На його думку, було прогаяно час послідовної «цілком самостійної галицької закордонної політики», коли “галицьку справу Альянти трактували як “спадкову” справу по Австрії, а про Придніпрянщину, стоячи на засаді неподільності Росії, покищо й говорити не хотіли» [37, с. 232–233].

Колишній командувач арміями УНР і ЗУНР генерал М. Омелянович-Павленко у «Спомини» [34] висвітлив і проаналізував переговори 1919 р. з дипломатичною місією Антанти щодо припинення польсько-української війни, відтворив спроби С. Петлюри у серпні-вересні 1919 р. знайти порозуміння з командувачем Добровольчої армії А. Денікіним.

Чимало мемуарів діячів Заходу з історії Паризької мирної конференції 1919–1920 рр. торкаються вирішенню української проблеми й висвітлюють певною мірою діяльність делегацій УНР і ЗУНР. Відзначимо серед них праці Г. Гувера «The Memories» та Д. Ллойд-Джорджа «Memoirs of Memoirs of the Peace Conference» [39].

Аналіз мемуарно-аналітичної літератури свідчить, що незважаючи на часом притаманний їй суб'єктивізм, вони містять чималий пласт інформації, яка дозволяє більш глибоко дослідити складні процеси формування і діяльності дипломатичної служби і, безумовно, мають важливе наукове значення.

Таким чином, джерельну базу пропонованого дослідження становлять опубліковані матеріали державних установ та офіційних органів Західноукраїнської Народної Республіки, українських політичних, громадських і національно-культурних організацій Східної Галичини, праці сучасників досліджуваних подій, публікації тогочасної періодики ЗУНР/ЗОУНР. Джерельна база даної проблематики є доволі обширною та різноманітною за змістово-жанровими характеристиками. Дослідження має чималий масив джерельного матеріалу в архівосховищах як України, так інших держав.

РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ВЕКТОРИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЗУНР/ЗОУНР 1918–1919 РР

2.1. Становлення та формування дипломатичної служби ЗУНР кн. 1918 р. – поч. 1919 рр.

Одним із головних завдань, які постали перед новоутвореною ЗУНР, було формування зовнішньої політики, визначення її пріоритетів, утворення відповідного політичного апарату. З початку свого існування територія ЗУНР стала об'єктом зазіхань і військової агресії з боку сусідніх держав, передусім відновленої Польської держави. Українське керівництво опинилося у фактичній міжнародній ізоляції. Однобока орієнтація на Австро-Угорщину і Німеччину під час Першої світової війни означала цілковиту відсутність тісних зв'язків з урядами держав Антанти і США. Відтак, з моменту утворення ЗУНР міжнародний фактор став одним із найважливіших для нової української влади, адже зовнішня політика, в першу чергу, була спрямована на визнання молодій держави [112, с. 30].

Один з лідерів ЗУНР К. Левицький зазначав з цього приводу: «Отся діяльність (дипломатична – В. К.) починається з 1.XI.1918, то є з днем проголошення Західно-Української Народньої Республіки у Львові і в краю. Того ж дня влада З.У.Н.Р. у Львові, повідомляючи про обняття Львова українцями нотифікувала цей акт передусім урядові Української держави у Києві» [26, с. 3].

Таким чином, уже 1 листопада 1918 р. УНРада розпочала розсилати телеграфні ноти про утворення Української держави, однак засоби зв'язку

західних держав відмовлялися вступати в будь-які контакти з урядом «неіснуючої» держави. У цій нелегкій ситуації допоміг шведський уряд і його посольства, які й передали державам світу ноту президента Є. Петрушевича. Жартома подейкували, що північний союзник, очевидно, не забув про послуги гетьмана Івана Мазепи королю Карлу XII. Без особливих клопотів цю інформацію 1 листопада о 9 ранку передали зі м. Львова до м. Києва, де урядовцем австро-угорського посольства працював українець Г. Микитей. Пам'ятна телеграма повідомляла: «Команда головного двірця Львів голосить: Доношу, що сьогодні о годині пів до п'ятої ранком наші українські війська, вийшовши з касарень, зайняли Львів і Перемишль. Вся влада перейшла в українські руки. Галицька osvobodжена Україна зі своєю столицею Львовом пересилає привіт Великій Українській Державі і престольному городові Київові». Безпосередньо телеграму прийняв працівник австрійської військової канцелярії, згодом відомий історик М. Яворський [103, с. 106–107].

Таким чином, від першого дня існування ЗУНР її політичному проводу довелося зосередити першочергову увагу на зовнішньополітичній діяльності. Слід було насамперед домогтися визнання ЗУНР країнами-переможцями в Першій світовій війні (Антанта, США) й за їх сприяння припинити агресію з боку Польщі.

Лише 26 листопада 1918 р. було надіслано дипломатичну ноту президентові США В. Вільсону: «Утворивши державу 19 жовтня 1918 р. у Львові, ми визначили границю цієї держави тільки провізорично, вичікуючи Вашого рішення, Пане Президенте, стараючися оминати захоплення навіть найменшого клаптика землі, який не був заселений Українцями переважаючій більшості і дотримуючись справедливих принципів Ваших, Пане Президенте, у цих границях, Українська Національна Рада представляє цю державу і старається не допустити ніякого нелюдського вчинку, а при тім не допускається насильного переступлення влади, яку вона має в руках...». Наприкінці Є. Петрушевич просив американського президента допомогти у припиненні кровопролиття в краї і виступити у ролі арбітра польсько-українського

конфлікту. Подібне прохання до Білого Дому містила й декларація Українського союму США, який відбувся 14–16 січня 1919 р. у Вашингтоні [102, с. 120–121].

Зовнішньополітичні заходи ЗУНР були спрямовані на активну дипломатичну діяльність з метою звільнити території від польського агресора і здобути визнання інших держав. Їх втілення у життя покладалося у сформованому 13 листопада 1918 р. першому уряді – Державному секретаріаті на чолі з Костем Левицьким у складі 14 міністерств. Державним секретарем закордонних справ став відомий політичний діяч Василь Панейко [46, с. 2]. Саме він, як згадував К. Левицький, «на доручення державного секретаріату і Національної ради у Львові іменем ЗУНР виїхав до м. Парижа на мирову конференцію, щоби добиватися державної незалежності ЗУНР у побідних держав, що скликали були цю мирову конференцію, зокрема у членів Найвищої ради, з огляду на те, що Польща пішла війною проти західноукраїнської держави» [26, с. 3–4.]. Заступником В. Панейка став націонал-демократ Л. Цегельський, який з січня 1919 р., після від'їзду держсекретаря на ПМК, фактично керував роботою галицької дипломатії до 12 лютого 1919 р., коли ці функції перебрав С. Витвицький. У середині березня 1919 р. головою відомства став М. Лозинський, який зумів дістатися до м. Станиславова з окупованого поляками м. Львова [122, с. 173]. Після проголошення Є. Петрушевича Диктатором у Раді уповноважених Диктатора в Галичині функції уповновженого із заграничних справ (у червні–листопаді 1919 р.) виконував С. Витвицький, згодом зовнішніми справами еміграційного уряду ЗУНР керували сам Є. Петрушевич (з листопада 1919 р.), С. Витвицький (з серпня 1920 р.) та К. Левицький (з січня 1921 р. по березень 1923 р.) [103, с. 107].

Структура Державного секретаріату закордонних справ відповідала міжнародним стандартам і забезпечувала виконання покладених на відомство завдань. У складі секретаріату було створено відділи: 1. Дипломатичний, який керував формуванням і діяльністю дипломатичних представництв за кордоном та підготовкою робочих документів; 2. Преси – виконував пропагандистські та

контрпропагандистські функції й вивчав закордонну пресу; 3. Консульський [179, с. 343]. Співробітники секретаріату здійснювали зв'язок з дипломатичними місіями та посольствами, організовували візити закордонних місій, готували для них аналітично-інформаційні матеріали, полагоджували питання обміну інтернованих та полонених, виготовляли спеціальні уповноваження та дипломатичні паспорти, узагальнювали публікації закордонної преси, готували заяви, ноти, звернення і комюніке на захист державно-політичних прав українського населення Східної Галичини [102, с. 226].

Утворення Державного секретаріату закордонних справ ЗУНР та розбудова його структур і установ вимагала нагальна потреба активної зовнішньополітичної діяльності новоствореної української держави. ЗУНР опинилася на перехресті інтересів великих амбітних держав, які після світової війни взяли на себе роль архітекторів післявоєнної Європи й радикально перекроювали карту, колишньої Російської та Австро-Угорської імперій [179, с. 329].

Нажаль, українське населення Східної Галичини не вирішувало власної долі. З початком польсько-української війни обидві сторони, звертаючись до великих держав, звинувачували одна одну в агресії та просили допомоги. В листопаді 1918 р. польська Ліквідаційна комісія звернулася до урядів і військ Антанти зі скаргою на «українські банди», які нібито за допомогою пруських та австрійських військ зайняли частину Східної Галичини і місто Львів. Польський національний Комітет, що мав представництва в Англії, Франції, США та Італії розгорнув широку пропагандистську кампанію, доводячи що ЗУНР і УГА – «австро-німецька інтрига» [126, с. 104.].

Галицька дипломатія, зі свого боку спираючись на 14 пунктів В. Вільсона, розсилала ноти з повідомленням про утворення незалежної держави і польську агресію проти неї [126, с. 104].

Уже з перших днів існування ЗУНР загострився польсько-український конфлікт. Відверті та далекосяжні наміри польської політичної верхівки щодо українських земель вилилися у військову агресію. Тому зовнішньополітична діяльність уряду ЗУНР спрямовувалася на виконання двох головних завдань. По-перше, політичне керівництво ЗУНР домагалася від країн Антанти розв'язання східногалицької проблеми на засадах визнання права націй на державне самовизначення. По-друге, галицька дипломатія прагнула перешкодити урядові Польщі домогтися інкорпорації українських земель у склад Другої Речі Посполитої [74, с. 292].

З цією метою були засновані перші дипломатичні представництва ЗУНР у м. Відні (Австрія), м. Берліні (Німеччина), м. Празі (Чехо-Словаччина), м. Будапешті (Угорщина) та скеровані місії до Італії, Ватикану, Королівства сербів, хорватів і словенців, Бразилії, США і Канади. Але подолати міжнародну ізоляцію молодій галицькій дипломатії було дуже важко. Формування зовнішньої політики, визначення її пріоритетів та розбудову дипломатичної служби ускладнювала, насамперед польсько-українська війна, в якій Антанта і США однозначно підтримували Польщу з прагматичних позицій – створити сильну Польщу як противагу Німеччині та більшовицькій Росії [179, с. 329–330]. Варто зауважити, що завдяки активній діяльності галицького керівництва протягом листопада–грудня 1918 р. в іноземних столицях було відкрито 15 дипломатичних представництв ЗУНР.

Центром всієї міжнародної діяльності ЗУНР було м. Відень, таким собі, своєрідним містком, що зв'язував м. Станиславів з осередком європейської політики. Це пояснювалося як історичною традицією, пов'язано з участю українців у роботі австрійського парламенту, так і відносно прихильним ставленням офіційного Відня до ЗУНР. Австрійський уряд був єдиним, хто визнав легітимність представників ЗУНР на своїй території. Крім того, українські делегати брали участь у роботі Ліквідаційної комісії, утвореної у м. Відні для розподілу активів і майна колишньої Австро-Угорщини. Так, Є. Петрушевич майже на два місяці затримався у м. Відні і повернувся до Східної

Галичини лише наприкінці грудня 1918 р. «Треба було зорганізувати поворот українського вояцтва з італійського та балканського фронтів, полагодити справу участі західно-української держави в ліквідації майна австро-угорської монархії, нав'язати зв'язки з західним світом та зорієнтуватися в тенденціях політики переможних держав» [163, с. 30.].

Послом в Австрію був призначений М. Василько, який тривалий час був депутатом австрійського парламенту й мав сильні позиції серед місцевих владних еліт. Очолюване ним посольство стало одним з найактивніших у дипломатичній службі ЗУНР/ЗОУНР, і його досягнення значно виходили за межі двосторонніх відносин [156, с. 7].

Уряд ЗУНР також був зацікавлений у дружніх взаєминах з Прагою. На думку українського керівництва, саме Чехословаччина (далі – ЧСР) з її зв'язками на Заході могла б відкрити вільний доступ у Європу і вирішити східногалицьку справу на користь українців. Державний Секретаріат сподівався дістати від ЧСР зброю та військове спорядження, промислові вироби та вугілля. Так, у січні 1919 р. Г. Сидоренко і В. Панейко, зупинившись у м. Празі по дорозі на ПМК, в інтерв'ю з місцевими журналістами, як повідомляла газета «Республіка» 11 лютого 1919 р., говорили, крім вище згаданих аргументів, про 100 тис. чехів на Волині і про те, що між Україною і ЧСР немає територіальних непорозумінь, хоча останнє не відповідало дійсності [156, с. 8].

У грудні 1918 р. голова УНРади ЗУНР Є. Петрушевич дорогою з Відня до Станіслава зустрівся з Т. Масариком. Президент ЧСР пообіцяв підтримати галицьку справу на Паризькій конференції, а Є. Петрушевич призначив до Праги дипломатичного представника ЗУНР професора С. Смаль-Стоцького. Хоча ЧСР офіційно не визнала уряду ЗУНР, вона не визнала і претензій Польщі на Східну Галичину. Т. Масарик вважав, що Східна Галичина має право з'єднатися з іншими українськими землями і стати складовою частиною майбутньої Російської демократичної федерації. Коли на початку січня 1919 р. С. Смаль-Стоцький зустрівся з К. Крамаржем, чехословацький прем'єр прямо заявив, що ніякої Західно-Української республіки він не визнає, галицькому

представництву не дозволить виконувати свої функції навіть напівофіційно [126, с. 68].

Президент ЧСР Т. Масарик, який очолював ліберально-центристське політичне угруповання, висловив прихильність до українського руху і дав дозвіл на в'їзд до Праги диплома-тичної місії УНР на чолі з М. Славинським. Внаслідок об'єднання УНР і ЗУНР було вирішено, що подвійність українських дипломатичних представництв допускалися лише в окремих випадках. Для забезпечення інтересів ЗОУНР у кожній місії гарантувалося місце галичанину. І уряд ЗОУНР призначив до складу місії УНР А. Вітошинського, який згодом став її першим секретарем. Водночас у м. Празі лишався С. Смаль-Стоцький. Між м. Прагою і м. Станиславопом було налагоджено жвавий обмін кур'єрами та залізничний зв'язок. У лютому 1919 р. до м. Праги прибув спеціальний посол ЗОУНР Л. Цегельський, велися переговори у справі товарообміну.

Прагу відвідували українські делегації. Першим 27 травня 1919 р. приїхав представник уряду ЗОУНР Т. Окуневський, який зустрівся з Т. Масариком та іншими посадовими особами ЧСР. Незабаром на доручення Держсекретаріату ЗОУНР прибула друга делегація (М. Здерковський, С. Баран, Т. Рожанковський) для «нав'язання тісного політичного зв'язку» між ЗОУНР і ЧСР. Вже обговорювались конкретні пропозиції щодо укладення політичного і військового союзу. 2 червня 1919 р. до м. Праги приїхали міністр закордонних справ УНР В. Темницький і держсекретар ЗОУНР О. Бурачинський. Т. Масарик ще раз твердо заявив, що без дозволу Антанти Прага нічого зробити не може, а чехи самі потребують військової допомоги [59, с. 48].

Так усі спроби українських урядів укласти з ЧСР конфедеративний союз не зустріли відгуку у Празі. Політика ЧСР відрізнялася прагматизмом і диктувалася тактичними міркуваннями. У своїй східній політиці офіційна Прага передусім зважала на позицію Антанти [156, с. 9].

Великі надії у проблемі міжнародної ізоляції уряд ЗУНР покладав на ще одного західного сусіда – Угорщину. Відносини між ЗУНР і Угорщиною були закладені наприкінці грудня 1918 р., коли Є. Петрушевич відвідав м. Будапешт,

де відбулися його зустрічі з головою уряду М. Карої та міністром у національних справах О. Ясі. Дещо раніше уряд ЗУНР ухвалив рішення «ввійти в переговори з Будапештом в цілі набуття там же потрібної кількості амуніції». Угорщина була однією з небагатьох країн, яка дозволила діяльність представникові уряду ЗУНР сотнику Я. Біберовичу [125, с. 88].

У першій половині лютого 1919 р. до м. Станиславова приїхав представник міністерства торгівлі і промисловості Угорщини М. Пінтер, а наприкінці місяця до м. Будапешту прибула зунрівська торгівельна місія (С. Вітик, М. Здерковський, В. Дутка). Переговори закінчилися укладенням договорів про залізничне, поштове, телеграфне і телефонне сполучення, про дозвіл перевезення товарів із Заходу та про товарообмін. Галицьке представництво було чи не єдиним, яке лишилося в Угорщині після приходу до влади комуністичного уряду Ш. Гарбаї. Проте, коли міністр закордонних справ радянської Угорщини Бела Кун неофіційно запропонував Я. Біберовичу посередництво між урядами ЗУНР і радянської Росії, Держсекретаріат більшістю голосів цю пропозицію відхилив. Уряд ЗУНР не відгукнувся і на заклик угорського військового командування наприкінці квітня допомогти у боротьбі проти інтервенції Румунії. Із втратою ЗУНР своєї державної території інтерес угорських властей до Східної Галичини значно ослаб, і взаємини між двома урядами поступово стали прохолодними. Функції Я. Біберовича звелися практично до консульської місії [156, с. 9–10].

Щодо Румунії, то східногалицький уряд, незважаючи на окупацію румунськими військами Північної Буковини, обмежився дипломатичними протестами і заявами про невизнання анексії. Станиславів прагнув підтримувати нейтральні стосунки з Бухарестом. Тому 20 грудня 1918 р. Держсекретаріат ухвалив рішення не проводити мобілізацію «в цілі виступу оружно проти Румунії... із жаданням таких самих запорук із сторони Румунії» [87, с. 231].

Наприкінці березня 1919 р. м. Бухарест відвідала делегація ЗОУНР на чолі з С. Витвицьким, яка висловила думку, що приналежність української

Буковини має вирішити ПМК. Румунські політичні кола свою зовнішньополітичну діяльність спрямовували на захоплення ряду українських земель. Газета «Народ» 2 березня 1919 р. повідомляла: «Тепер жадає вже Румун цілої Буковини, Бессарабії, Семигороду, Добруджі і Банату. Румуни не можуть дати собі ради з большевизмом, і жадають, щоб висадились війська коаліції» [50, с. 89].

У травні, коли Румунія підтримала польський наступ у Східній Галичині і окупували галицьке Покуття, Держсекретаріат дав наказ своїм військам у Коломиї не чинити збройного опору. Така позиція уряду ЗУНР пояснювалася як відсутністю сил для боротьби з румунами в умовах загального польського наступу, так і менталітетом українського суспільства Галичини, яке було готове терпіти краще румунську окупацію, ніж владу поляків [156, с. 10].

Вагоме місце у становленні дипломатичної служби ЗУНР займав Ватикан. Проблеми українців греко-католиків в Східній Галичині, їх змагання за незалежність, а пізніше й за справедливе вирішення «українського питання» були в колі зацікавлень Римської курії, особисто папи Бенедикта XV (1914–1922) і апостольського нунція в Польщі Ахілла Ратті [61, с. 87].

Зокрема, 27 грудня 1918 р. папа Бенедикт XV звернувся через посередництво апостольського візитатора А. Ратті до високих церковних достойників воюючих сторін (Ю. Більчеські і А. Шептицького) з проханням посприяти припиненню братовбивчої війни і встановленню миру. Митрополит А. Шептицький рішуче обстоював національні права свого народу, закликав Святого Отця відверто стати на бік галицьких українців. У листі від 24 січня 1919 р. Галицький пастир закликав папу Бенедикта XV «вивести справедливий вирок» у східногалицькому питанні, стоячи на цілком самостійній, незалежній позиції [44, с. 3].

До розв'язання проблем в Східній Галичині безпосереднє відношення мало встановлення дипломатичних стосунків між Ватиканом і УНР, до складу якої на той час формально входила ЗУНР. Виконуючи свою дипломатичну місію, М. Тишкевич неодноразово зустрічався з папою та державним

секретарем кардиналом Гаспаррі в справах українського населення Східної Галичини. Він, зокрема, висловив протест проти наступу польської армії генерала Ю. Галлера та проти арештів українських католицьких священиків. Наступник графа М. Тишкевича на посаді посла УНР в Апостольській столиці – о. Франц Ксаверій Бонн також виявив зацікавлення ситуацією в Східній Галичині, про що свідчить його офіційний меморандум. Наслідком української дипломатичної діяльності у Ватикані була щедра матеріальна допомога від Конгрегації для Східних церков, а саме; «40 тисяч лір на поміч переслідуваним духовним особам Галичини, крім того, Ватикан допоміг Україні грошми і ліками на суму 100 тисяч лір» [120, с. 355].

Одним із перших було відкрито представництво у м. Києві (діяло до 22 січня 1919 р.). Найважливішим завданням уряду ЗУНР було об'єднання з Наддніпрянською Україною в єдиній, соборній, самостійній державі і велися переговори з урядами УНР [114, с. 461].

Представники галицьких соціал-демократів на чолі з М. Ганкевичем рішуче виступили за негайну злуку. Ця ідея мала багато прихильників, особливо серед студентства і українських січових стрільців. Проте члени національно-демократичної і радикальної партії, яким належала перевага в УНРаді, виступали на даному етапі за збереження федеративного зв'язку з новою Австрією [127, с. 176]. Згодом це стало причиною для звинувачення УНРади й, зокрема, її президента Є. Петрушевича в австрофільській політиці та небажанні об'єднання всіх українських земель.

Офіційні взаємини західноукраїнського політичного проводу з керівництвом Наддніпрянщини розпочалися за правління П. Скоропадського. 29 жовтня 1918 р. представник О. Колесса повідомив гетьманові та Міністерству закордонних справ Української держави про створення УНРади як конституанти українських земель Австро-Угорщини. 5 листопада 1918 р. за дорученням командування галицько-українських збройних сил з проханням про військову допомогу до української столиці вирушив Осип Назарук [124, с. 329].

10 листопада 1918 р. УНРада прийняла ухвалу, в якій доручила урядові «поробити потрібні заходи для з'єдинення всіх українських земель в одну державу» [83, с. 230]. Здійснення практичних кроків для об'єднання було доручено урядовцеві австро-угорського посольства у м. Києві Григорію Микитею. Критичний момент у спробі налагодження взаємовідносин настав після проголошення П. Скоропадським Акту про федеративний зв'язок Української Держави з Росією. Такий крок гетьмана спонукав Г. Микитея утриматися від посольської акредитації, адже злука з гетьманської Україною загрожувала Східній Галичині опинитися в складі єдиної Росії.

Після встановлення в УНР влади Директорії на чолі з лідером УСДРП В. Винниченком, уряд ЗУНР відсилає делегацію у складі д-ра Льонгина Цегельського і д-ра Дмитра Левицького, яка 1 грудня 1918 р. підписала «Передвступний договір, заключний у м. Фастові між Українською Народною Республікою і Західно-Українською Народною Республікою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю». Це був прелімінарний договір – перший офіційний документ щодо Злуки, в якому зазначалося, що ЗУНР «заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усією територією й населенням, як складова частина державної цілоти, в Українську Народну Республіку» [13, с. 108].

3 січня 1919 р. перша сесія УНРади у м. Станіславові одноголосно прийняла ухвалу про затвердження тексту договору від 1 грудня 1918 р. [2, с. 142]. Для завершення процесу об'єднання до м. Києва виїхала західноукраїнська делегація у складі 65 чол. під проводом заступника голови УНРади Л. Бачинського. 21 січня 1919 р. відбулася нарада делегації ЗУНР з урядом УНР, де був оголошений прийнятий Директорією Універсал про об'єднання. 22 січня на Софіївській площі відбулося урочисте проголошення Акту Злуки українських земель, де говорилося: «Віднині воєдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України, Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина і Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна» [9, с. 68].

23 січня 1919 р. на Трудовому Конгресі України Акт Злуки було затверджено. ЗУНР перетворилася в Західну область УНР (ЗОУНР) на основі федеративного принципу [53, с. 288]. Об'єднання українських земель відбулося в юридичному та політичному відношеннях. Проте фактичного державного об'єднання здійснено не було. Надто різними були зовнішньополітичні завдання обох українських держав. Директорія бачила головну загрозу для себе з боку радянської і білої Росії, а Державний Секретаріат протистояв імпералістичним домаганням Польщі. Та попри всі незгоди урядів двох республік, Акт злуки 22 січня 1919 р. був досить вагомим на той час здобутком діяльності галицької дипломатії, зокрема в загальнонаціональному вимірі українців [59, с. 243].

Восени 1918 р., в умовах розпаду Австро-Угорщини, польські правлячі кола, підтримані Антантою, розпочали особливо активну політично-пропагандистську діяльність. Керівник польського націоналізму Р. Дмовський не вірив у державотворчий потенціал українців. Він висловлювався за потребу поділу українських земель між Польщею та Росією більш-менш по кордонах перед другим поділом Речі Посполитої, що мало забезпечити Польщі необхідну силу, а водночас здатність до асиміляції місцевого населення. На початку жовтня 1918 р. Р. Дмовський виїхав до м. Вашингтона, щоб домогтися підтримки США у здійсненні польських агресивних планів. 8 жовтня 1918 р. він передав президентові США В. Вільсону меморандум ПНК, в якому містилася вимога приєднати до Польщі майже цілу Білорусь, всю Галичину, Проскурівський і Кам'янець-Подільський повіти України [44, с. 393].

З часу створення ЗУНР та початку польсько-української війни як польська, так і українська сторони повідомляли європейські країни і США про події, що відбувалися на їхніх теренах, звинувачували одна одну в агресії та прохали про допомогу [87, с. 104].

3 жовтня 1918 р. до Антанти з польської сторони неодноразово надходили ноти щодо окупації Східної Галичини та вимоги негайного перекидання армії Ю. Галлера в Польщу, нібито для боротьби з німецькими

військами й Червоною армією, а фактично на перших порах – для окупації Східної Галичини, щоб не допустити її возз'єднання з УНР. Прагнення східногалицьких українців до самовизначення і створення незалежної Української держави лідери Польщі розцінювали як замах на її цілісність [87, с. 103]. Територіальні претензії поляків зіштовхнулися з бажаннями до створення власних національних держав, передусім українців та литовців. Суперечку за Східну Галичину могли вирішити лише регулярні збройні дії [94, с. 230]. Так, Р. Дмовський, лідер ПНК і противник української незалежності, змальовував Польщу перед Антантою як найкраще, зображуючи українську боротьбу за незалежність як акт більшовизму або «німецько-австрійських інтриг». Ревний прихильник польської експансії на Сході Європи, яка б створила велику й могутню Польщу, Р. Дмовський вважав, що існування Української держави в будь-якій формі перешкоджає реалізації цієї мети. Окрім того він запевняв, що така держава стане притулком для українських іредентистів (той народ, що перебуває під чужим владарюванням) [21, р. 198–199].

Для протидії польській шовіністичній пропаганді у європейських засобах масової інформації наприкінці 1918 р. у м. Відні відкрилась Українська пресова служба (УПС). Невдовзі вона стала головним українським інформаційно-пропагандистським осередком у Європі. Її працівники (Ю. Сербишок, І. Проць, В. Бринзан, І. Бринзан, О. Кушак та ін.) підтримували контакт із рідним краєм через телефонні лінії Відень – Будапешт – Стрий – Станиславів, а після окупації краю – радіостанції Кошице і Кам'янця-Подільського або авіапоштою. Чималу допомогу службі надали український дипломат В. Липинський, посол М. Василько, знані професори географ С. Рудницький і юрист С. Дністрянський. За їх участю було підготовлено і видруковано англійською і французькою мовами кілька брошур: «Українці і війна», «Війна на Україні і більшовизм», «Чому йде у Східній Галичині війна між українцями і поляками», «Українці і мирова конференція», «Українці, світова війна і чому українці і поляки воювали проти себе у Східній Галичині», «Галичина». УПС організувала прес-конференції і чаювання для іноземних

дипломатів і журналістів. До червня 1919 р. пресову службу утримувало посольство ЗУНР, опісля, до осені 1920 р. воно перебувало під егідою віденського посольства УНР [97, с. 84].

Уряд ЗУНР розсилав ноти з повідомленнями про утворення незалежної держави та про воєнну агресію Польщі проти неї. Дипломатія ЗУНР, спираючись на проголошені президентом США В. Вільсоном «14 пунктів», згідно з якими забезпечувалося право народів на самовизначення, апелювала до країн-переможниць, обґрунтовуючи прагнення українського народу до незалежності, декларувала свою волю підкоритися рішенням великих держав, домагалася визнання своєї країни та захисту від польських зазіхань [87, с. 104].

20 листопада 1918 р. працівник Державного секретаріату закордонних справ (ДСЗС) Є. Левицький надіслав ноту міністру закордонних справ Великої Британії Дж. Бальфуру, в якій повідомляв, що проти новоутвореної самостійної української держави Польща розгорнула загарбницьку війну, й пропонував використати вплив Великої Британії, як члена Антанти, для її припинення. В. Панейко зустрівся у м. Берні з англійським дипломатичним представником Севрі. Посол Великої Британії у Швейцарії Г. Румболд повідомив міністра Дж. Бальфура, що член уряду ЗУНР В. Панейко прагне встановити відносини з представниками союзників. Український дипломат заявив, що його країна сподівається на прихильне ставлення Великої Британії і США до проблеми визнання ЗУНР і припинення польсько-української війни. В. Панейко з прикрістю наголошував, що Франція підтримує агресію Польщі проти українців Східної Галичини. У зверненнях як до В. Вільсона, так і до Дж. Бальфура уряд ЗУНР наголошував, що репрезентована ними республіка може стати надійним форпостом західної цивілізації проти небезпеки з боку більшовизму, який має тенденцію розповсюджуватися на захід [127, с. 114–138].

Про створення ЗУНР занотував у своїх спогадах тодішній прем'єр-міністр Великої Британії Девід Ллойд-Джордж – британський уряд ще в грудні 1919 р. узяв до уваги меморандум Міністерства закордонних справ, у якому

стверджено факт, що «Українці Східньої Галичини також оформили Національну Раду у Львові і національну Міліцію... Єдиним логічним принципом, на основі якого уряди Антанти можуть діяти в їхніх відношеннях до колишньої Подвійної Монархії, є признання законно уповноважених Національних Зборів кожної з вище названих націй (австрійців, німців, мадярів, чехо-словаків, югославів, румунів і українців) і їхніх Національних Рад як таких, що мають від них мандати... Українців Східньої Галичини і Північної Угорщини треба визнати як окрему одиницю, або трактувати їх тотожними з урядом у Києві» [137, с. 5–6].

Варто підкреслити, що саме Д. Ллойд-Джордж був чи не єдиним представником з конгломерату великих держав, хто підтримував національні прагнення українців; він наголошував, що «Східня Галичина, з переважаючою більшістю українського населення, не могла бути приєднана до Польщі». А полякам в особі І. Падеревського він закидав: «...я кажу, що ви хочете анексувати народи проти їх волі... Ми дали свободу Польщі, Чехії, Югославії, і саме ті держави бунтують проти плебісциту. Вони значно більш імперіялістичні, ніж самі великі нації» [137, с. 11]. Проте, як виявилось згодом, Антанта і США вважали більш надійним і реальним бар'єром Польщу і Румунію [99, с. 59].

Спроби галицьких політиків і дипломатів привернути увагу до проблем ЗУНР не знаходили позитивної реакції з боку головних держав Антанти, зростання масштабів польсько-української війни, які не лише відволікали польські війська від протистояння з більшовицькою Росією, але й суттєво їх ослаблювали, змусили Захід внести проблему Східної Галичини до порядку денного на Паризькій мирній конференції та запросити її дипломатичну делегацію на чолі з В. Панейком.

На кінець 1918 р. питання про долю західноукраїнських земель вже стояло на порядку денному більшості антантівських урядів. Посилена увага до цього регіону пояснюється, з одного боку, нафтовими інтересами в Дрогобицько-Бориславському районі, а з іншого – важливістю «східно-

галицького питання» в загальній архітектурі Версальської системи [145, с. 26–27].

Проте, якщо в зовнішньополітичних планах Франції домінувала ідея утворення «Великої Польщі», яка мала стати єдиним стабілізуючим фактором в регіоні, то британський уряд декларував свою підтримку «малим народам», а США виступали за демократизацію Східної Європи із збереженням неподільності Росії. При такій відсутності єдності в поглядах на майбутнє цих земель, великі держави все ж були одностайними в засудженні українсько-польської війни, що знецінювала обидві сторони як антибільшовицьку силу і перешкоджала експлуатації природних багатств краю. Тому воюючим сторонам регулярно надсилювалися пропозиції сісти за стіл переговорів [151, с. 66].

19 січня 1919 р. одна з таких пропозицій була прийнята і у м. Львові за ініціативою англійського полковника Гаррі Вейда відбувся двосторонній діалог. Українська сторона вимагала виведення військ за річку Сян, але представники Варшави з цим категорично не погоджувались і переговори були перервані. Аналогічна доля спіткала також і миротворчі місії під головуванням французького генерала Жозефа Бартелемі, американського генерала Френсіса Кернана і комісія південноафриканського генерала Луїса Боти: щоразу одна зі сторін незмінно виступала проти чергового проєкту [126, с. 110, 112–113].

28 січня 1919 р. уряд Директорії УНР прийняв рішення «Про вислання надзвичайної Дипломатичної місії до Англії та асигнування на її утримання 575 500 крб. протягом чотирьох місяців». Після злуки 22 січня 1919 р. уряди ЗОУНР та УНР частково узгоджували принципові зовнішньополітичні позиції, незважаючи на окремі розбіжності між ними.

Українську дипломатичну місію до Лондона очолив М. Стаховський, а до складу увійшли М. Меленевський та С. Шафаренко, а також 6 службовців. Члени місії вручили міністру закордонних справ листа з протестом проти польської агресії в Східній Галичині. У Лондоні українська місія не одержала жодної аудієнції ані з А. Бальфуром, ані з його заступниками. Єдиними офіційними особами міністерства закордонних справ, що зустрічалися з нею

були Р. Ліпер та Дж. Грегорі – секретар Форейн Офісу, відповідальний за «російське питання». Перебіг зустрічі свідчив про відсутність упередженого ставлення до українців, за винятком деяких питань, що торкалися безпосередньо Росії. Отже, британці перебували під значним впливом російських політичних чинників, які виношували ідею відновлення «єдиної і неподільної Росії» [156, с. 10–11].

Невизначеною щодо галичан кілька місяців була позиція США, лідери якої врешті-решт відхилили варіант утворення ЗУНР. На сході європейського континенту віддавали перевагу федеративним розв'язкам, і це, на думку Вашингтона, мало забезпечити право окремих націй на самовизначення та водночас запобігти балканізації Центрально-Східної Європи та утворення малих нежиттєздатних держав [126, с. 46]. Щоправда, навесні 1918 р. американський експерт з польського питання професор Р. Лорд ще говорив про доцільність відокремлення Східної Галичини: приєднання її до Великої України з кордоном по Сяну або ж до Польщі на правах автономії. На відміну від Франції та Великої Британії, які вклали великий капітал у прикарпатський нафтовий басейн, США не виявляли зацікавлення економічним аспектом східногалицької проблеми і будували свою політику щодо ЗУНР, керуючись геостратегічними і національними інтересами [103, с. 209].

Основним противником визнання ЗУНР і надання їй допомоги була Франція. За твердженням В. Ададунова: «світова війна перетворила Францію у наймогутнішу військово-політичну силу континентальної Європи, радикальним чином зміцнивши її вплив на вирішення актуальних проблем міжнародного життя» [49, с. 19]. Франція всіма засобами підтримувала Польщу як сильного союзника насамперед проти Німеччини. Як зазначав Ллойд-Джордж, «створення великої Польщі було одним з головних намагань французької військової стратегії». Прем'єр-міністр Франції Ж. Клемансо не приховував, що не може пробачити українцям «ганебного миру у Брест-Литовську». Він вважав, що українську національну ідею підтримує Німеччина, нагадував усім, що Австро-Угорщина та в її складі галицькі українці воювали проти Антанти,

дорікав за союз з Берліном і запрошення німецького і австро-угорського війська на Україну навесні 1918 р. [101, с. 257].

Восени 1919 р. до Югославії було вислано місію на чолі з Г. Микитеєм. Посольство у м. Берліні очолив Є. Левицький. У Бразилії дипломатичне представництво очолив П. Карманський, у м. Відні – О. Колесса. У м. Женеві було утворено Комітет оборони західноукраїнських земель. Отже, розвинута мережа дипломатичних представництв ЗУНР свідчить про становлення ідеї української державності на міжнародній арені і про прагнення західноукраїнських політиків домогтися повноправного існування ЗУНР через її світове визнання. Внутрішньополітичні негаразди зумовлювали не лише обмежене фінансово-економічне, інформаційне і технічне забезпечення зовнішньополітичної служби ЗУНР, а й призводили до розколів та суперечностей серед членів українських місій за кордоном.

Незважаючи на розбіжності «українська політика» урядів держав Антанти не становила окремого елемента зовнішньополітичної концепції, а була лише складовою частиною російського, галицького, румунського чи польського питань. Вона опосередковано займала помітне місце у тогочасній європейській політиці, залишаючись засобом не стільки стратегічним, скільки тактичним [112, с. 43–44].

Таким чином, основним аспектом зовнішньополітичної концепції ЗУНР/ЗОУНР було становлення дипломатичних представництв з метою виходу країни з міжнародної ізоляції, збереження незалежності, територіальної цілісності і здобуття міжнародного визнання. На першому етапі діяльності ЗУНР було утворено зовнішньополітичний апарат й визначено пріоритети зовнішньої політики: об'єднання з УНР; здобуття прихильності країн Антанти; налагодження відносин із найближчими сусідами – Чехо-Словацькою республікою, Угорщиною та Румунією. Уряд ЗУНР вірив у дотримання норм міжнародного права щодо справедливого вирішення східногалицького питання. Цими ідеями визначалося становлення дипломатичної служби ЗУНР через відкриття представництв і посольств у м. Відні, м. Празі, м. Будапешті, м.

Бухаресті, м. Лондоні, м. Берліні, м. Вінніпезі, м. Оттаві, м. Вашингтоні та інших містах. Слід зауважити, що дії уряду ЗУНР/ЗОУНР не завжди були юридично закріплені, не вистачало кваліфікованих політиків, коштів і єдиного чіткого плану дій. Важливим загальнонаціональним здобутком цього періоду було прийняття Акту соборності 22 січня 1919 р., хоча і після цього діяли два закордонні уряди, що було негативною стороною дипломатичної діяльності.

2.2. Діяльність делегації ЗОУНР на Паризькій мирній конференції

Осінь 1918 р. засвідчила завершення Першої світової війни; одна по одній Центральні держави – Болгарія (29 вересня), Османська імперія (30 жовтня), Австро-Угорщина (3 листопада) й, нарешті, Німеччина (11 листопада) – погодилися на укладання миру. Зі свого боку, члени Антанти, відомі під назвою «Союзні та об'єднані держави» (Велика Британія, Франція, Італія, США та Японія), погодилися зібратися в м. Парижі, аби підписати офіційні мирні договори [109, с. 511].

Паризька мирна конференція (далі – ПМК) відкрилася 18 січня 1919 р. і тривала з перервами до 21 січня 1920 р. В її роботі взяли участь 27 держав, які воювали на боці Антанти й були залучені до вирішення проблем повоєнного устрою Європейського контингенту. Домінуючий вплив на діяльність керівних органів конференції безперечно справляли президент США В. Вільсон та прем'єр-міністри Франції Ж. Клемансо, Великої Британії Д. Ллойд-Джордж та Італії В. Орландо, які склали Найвищу раду, або т. зв. Раду чотирьох [125, с. 369].

Відомий галицький дипломат М. Лозинський зауважував, що тодішнє світове суспільство, і в т. ч. українське, сподівалися побачити конференцію «як збір рівноправних делегацій усіх тих дотеперішніх і нових держав, які заінтересовані в заключенні мира і впорядкуванню міжнародних відносин». Проте насправді ПМК являла собою «трибунал, зложений у першій мірі з делегацій так званих “головних держав Антанти”, себто Великої Британії, Франції, США, Італії і Японії; далі з делегацій цілого ряду менших держав, які

або дійсно вели війну на стороні головних держав Антанти, або формально прилучилися до них, не маючи нагоди вести війну; у кінці з делегацій тих нових держав, які постали наслідком перемоги головних держав Антанти та які Антанта признала своїми союзниками (Чехословаччина і Польща)» [107, с. 113].

Іншу групу делегацій склали представники переможених центральних держав – Німеччини, Австрії, Угорщини, Болгарії, Османської імперії, які повинні були підписати без обговорення представлений проводом ПМК мирний договір. До третьої групи делегацій, які прибули в м. Париж для вирішення власних проблем, слід зарахувати представників нових країн, що виникли на руїнах Російської імперії. Саме серед них були дипломати УНР, до яких приєдналася й делегація ЗУНР. Держави Антанти і США не вважали їх противниками, водночас не визнаючи їх суверенітету. Негативне ставлення до УНР було наслідком укладення сепаратного Брестського миру у лютому 1918 р. з блоком центральних держав, а також боротьба за повну незалежність, тоді, як Антанта докладала чимало зусиль (дипломатичних і військових) для відновлення єдиної Росії, допомагаючи О. Колчаку, А. Денікіну та іншим білим військовим формуванням. Відтак делегацію УНР запрошували лише на окремі засідання. Але проблема Східної Галичини та ЗУНР посіла помітне місце в діяльності конференцій [69, с. 229].

Одним із найважливіших факторів цього було геополітичне становище ЗУНР, адже молода українська держава опинилася у прицілі інтересів Антанти, яка будувала надійний бар'єр на шляху проникнення більшовизму в Європу. Головну роль у вирішенні українського питання відігравала позиція Франції, яка надавала значну морально-політичну і матеріальну допомогу Польщі та Румунії, і на думку якої зважали союзники, у першу чергу Велика Британія й США. «Світова війна, – як слушно зауважує В. Ададуров, – перетворила Францію на наймогутнішу військово-політичну силу континентальної Європи, радикальним чином зміцнивши її вплив на вирішення актуальних проблем міжнародного життя» [49, с. 19].

Варто відзначити, що цю роль Франції визнавали всі запрошені делегації, які в першу чергу намагалися отримати аудієнцію в Ж. Клемансо та схилити його на свій бік. Коли у м. Париж прибув президент США В. Вільсон, який розраховував на крісло голови конференції, Ж. Клемансо одразу ж «поставив його на місце» заявою, що головуватиме саме він як глава держави, де проходить міжнародний форум. За пропозицією Ж. Клемансо було створено Раду десяти для підготовки умов договору з окремих проблем і Раду чотирьох, яка їх затверджувала. Відтак державний секретар США Р. Лансінг слушно відзначав, що «домінуючою фігурою на Паризькій конференції ... найсильнішим із сильних людей, які брали участь у паризьких переговорах був безперечно Ж. Клемансо» [69, с. 229].

Керівництво Франції в особі президента Ж. Клемансо зробило ставку на сильну союзню Польщу й активно допомагало їй у війні проти ЗУНР. «Польща мала бути тим парканом, – зауважував згодом начальник штабу УГА генерал В. Курманович, – що поставить опір дальшому походу більшовизму на захід, що в той час мав свій зародок в осередку Європи – Бела Куна в Угорщині, Курта Аскера у Баварії» [30, с. 4]. Крім того, в особі сильної Польщі Франція отримувала протизвагу Німеччині – своєму одвічному ворогові. Партнер Ж. Клемансо на переговорах у Парижі, прем'єр Великої Британії Д. Ллойд-Джордж визнавав, що «створення великої Польщі було одним із головних намагань французької військової стратегії» [29, с. 270].

Іншою важливою причиною уваги головних учасників ПМК до західноукраїнської проблеми було прагнення припинити широкомасштабну війну між Польщею й ЗУНР – безперечно, на вигідних для Варшави й Антанти умовах, залишивши за Польщею м. Львів і Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн – об'єкт французьких і британських капіталовкладень.

Ще одним фактором розгляду галицької проблеми на конференції була бурхлива діяльність із дискредитації ЗУНР польських представництв у м. Парижі і Лондоні, заснованих ще в роки Першої світової війни й очолюваних

досвідченими громадсько-політичними діячами Р. Дмовським і К. Длуським, до яких після проголошення незалежності Польщі приєдналися військові аташе генерали Т. Розвадовський і Б. Рой та адмірал В. Клочковський.

І, зрештою, у м. Парижі держави Антанти дотримувалися однозначної думки щодо відновлення Росії й негативно ставилися до виникнення на її території незалежних національних держав, у т. ч. й української. Вони не визнавали УНР, мотивуючи це фактом підписання сепаратного Брестського миру, проте прагнули вичленити з українського питання східногалицьку проблему. У результаті широкомасштабної діяльності дипломатичної місії ЗУНР та залучення зусиль української діаспори у США й Канаді, за слушним зауваженням О. Павлюка, «східногалицька проблема була єдиною справою, в якій Паризька конференція офіційно зносилася з українською делегацією» [127, с. 118].

Визначну роль у вирішенні глобальних завдань ПМК відіграв президент США В. Вільсон. До речі, Ж. Клемансо був дуже незадоволеним його приїздом у м. Париж. У листі до Д. Ллойд-Джорджа він писав: «Не приховуватиму від вас, що вважаю його присутність і небажаною, і неможливою» [29, с. 133].

Причинами такої реакції глави французької держави насамперед були ідеї В. Вільсона щодо повоєнного устрою Європи і світу взагалі, викладені у знаменитих «Чотирнадцяти пунктах», які з ентузіазмом зустріли поневолені народи Росії і Австро-Угорщини, зокрема українці, адже у пунктах В. Вільсона йшлося про право народів на самовизначення та створення міжнародного представницького органу – Ліги Націй [69, с. 230].

Відтак Є. Петрушевич і голова уряду ЗУНР К. Левицький у першу чергу розраховували на підтримку президента США. Сподівання керівників ЗУНР ґрунтувалися не лише на деклараціях американського президента, але також на активній діяльності заокеанської української діаспори. Утворення незалежної ЗУНР та запекла боротьба галицьких українців викликала хвилю національно-патріотичних почуттів українців у США і Канаді. Організатором і координатором різноманітних акцій на підтримку дипломатичних зусиль ЗУНР

у США був Український народний комітет (далі – УНК) на чолі з О. Понятишином, який ще до відкриття конференції в м. Парижі разом із О. Лотоцьким та С. Ядловським прибув до м. Вашингтона й встановив зв'язок із сенатським комітетом у закордонних справах, що формував міжнародну політику США. Керівникам УНК удалося схили на свій бік кількох впливових senatorів, зокрема майбутнього президента Ф. Рузвельта, який під час дискусії у сенаті заявив: «Фінляндія, балтійські провінції, Литва й Україна мусять бути незалежними» [35, с. 49].

Українська делегація мала плідні переговори з державним секретарем США і учасником ПМК Р. Лансінгом, який на офіційний лист УНК заявив про цілковиту підтримку Україні, але лише у федерації з Росією. Тоді українці, дізнавшись, що президент В. Вільсон пароплавом вирушає в Європу на конференцію, вручили в порту меморіал УНК із вимогами позитивно вирішити питання УНР і ЗОУНР, перш за все визнати право на самовизначення. Крім того, як писала «Свобода» 19 березня 1919 р., УНК надіслав до м. Парижа делегацію у складі К. Білика та конгресмена Дж. А. Гемила із завданням «заступати домагання і бажання українців в З'єднаних Державах, та допомагати українській мирній делегації в її праці та заходах, а також нав'язувати зносини між рідним краєм і українцями в Америці». Невдовзі до них приєдналася делегація українців із Канади – О. Мегас та І. Петрушевич, – які мали контакти з прем'єр-міністром Канади Р. Боденом, а через нього – з Д. Ллойд-Джорджем [69, с. 230].

Діяльність діаспорних делегацій певним чином впливала на позиції В. Вільсона і Д. Ллойд-Джорджа, які не завжди підтримували думку Ж. Клемансо, а подеколи вступали з ним у гострі дискусії з української проблеми. Зокрема, так сталося на одному із засідань конференції 14 березня 1919 р., коли розглядалася концепція В. Вільсона щодо самовизначення народів. Глави США й Англії окреслили пункти, за якими це право мали народи, що переважали чисельно на певній території, мали інші походження й історію, ніж панівна нація, свою мову, віру, духовну й матеріальну культуру. Оскільки населення

Східної Галичини повністю відповідали цим умовам, В. Вільсон і Д. Ллойд-Джордж на першому етапі роботи конференції не підтримували зазіхань Польщі на українські землі, що не сподобалось Ж. Клемансо. Дипломати ЗУНР намагалися використати найменші можливості для позитивного вирішення української проблеми, хоча це й було пов'язано з великими труднощами [31, с. 33–35.].

Отже, у такій ситуації 18 січня 1919 р. відбулося урочисте відкриття ПМК, сформовано головний керівний орган – Раду десятиох та 52 комісії, на яких покладалося завдання підготовки мирного договору з окремих проблем: Ліги Націй, державних кордонів, репарацій та ін. 24 березня 1919 р. було створено Раду чотирьох, яка працювала у закритому режимі й ухвалювала вирішальні постанови. Головна увага конференції була зосереджена на «російському питанні», визначенні кордонів, репараціях, утворенні Ліги Націй. Позапланове українське питання виникло за ініціативи делегації УНР.

29 грудня 1918 р. голова Ради Народних Міністрів і міністр закордонних справ УНР Б. Чеховський вислав до м. Парижа надзвичайну дипломатичну місію на чолі з Г. Сидоренком та А. Петрушевичем (син Є. Петрушевича), які дісталися до Франції лише 20 січня 1919 р. До складу делегації ввійшли також галичани С. Томашівський, М. Лозинський, М. Рудницький, О. Кульчицький та як військовий консультант державний секретар військових справ ЗУНР полковник Д. Вітовський. Делегацію УНР поповнили Д. Ісаєвич, В. Матюшенко, О. Шульгин, А. Марголін, С. Шелухин, П. Дідушок. Обидві українські делегації тісно співпрацювали. Також до них прилучилися представники заокеанської діаспори К. Білик, І. Петрушевич, сенатор Дж. Геміль, які сприяли зв'язкам українців з урядовими делегаціями США і Канади, часто були перекладачами і корисними радниками [57, с. 102–107].

Оскільки українська делегація прибула на ПМК без формального запрошення, і, відтак, не була визнана повноправним учасником, її члени розгорнули активну пропагандистську діяльність, нав'язали стосунки з делегаціями Азербайджану, Білорусії, Грузії, Естонії, Латвії та ін. держав, які

постали на руїнах Російської імперії, боролися за незалежність і не були визнані й запрошені на конференцію. Наддніпрянці та особливо галичани шукали контактів із членами делегацій великих держав [57, с. 111–112].

Першим офіційним виступом української делегації у м. Парижі стала нота від 10 лютого 1919 р., виголошена Г. Сидоренком, в якій було викладено історію України як незалежної у минулому держави, вимогу про визнання УНР і прохання допустити до участі в роботі конференції. Аргументи представників УНР, що республіка веде боротьбу проти більшовицької Росії власне на боці Антанти, а також пропозиції визнати незалежність усіх утворених на території колишньої Російської імперії національних держав і створити їх федерацію антибільшовицького спрямування не змогли вплинути на провідні держави, які, і в першу чергу Франція, бачили вирішення «російського питання» у відновленні єдиної Росії. Саме на початок 1919 р. припала найбільш активна допомога Антанти і США військам О. Колчака, А. Денікіна та інших білих генералів.

Слід відзначити, між делегаціями УНР і ЗУНР в м. Парижі не було досягнуто повного розуміння й хоча 22 січня 1919 р. відбулося урочисте підписання Акту злуки, Є. Петрушевич зберігав свій галицький уряд і формував зовнішню політику, яка не завжди збігалася з курсом УНР.

Пізніше міністр закордонних справ УНР В. Темницький визнавав, що об'єднання республік відбулося «похапцем», маса справ залишилася нерегульованими, було дві армії і дві закордонні політики [69, с. 231].

Це стало особливо очевидним, коли ПМК розпочала розгляд східногалицького питання у зв'язку з намаганнями припинити польсько-українську війну. Варто зауважити, що до цього кроку конференцію підштовхували неодноразові дипломатичні західноукраїнські ноти до керівників держав Антанти і США. Так, у ноті до В. Вільсона Є. Петрушевич писав: «Утворивши державу 19 листопада 1918 р. у Львові, ми визначили границю цієї держави дотримуючись справедливих принципів Ваших, пане

президенте». Є. Петрушевич просив допомоги ЗУНР, припинити агресію Польщі й виступити арбітром польсько-українського конфлікту [146, с. 171].

На невизначений характер східногалицької проблеми також впливав і той факт, що країни Антанти розглядали Польщу як засіб у боротьбі проти радянської Росії. Поширювана Бельведером інформація суттєво впливала на ставлення Антанти до ЗУНР. Представники польської делегації в м. Парижі публікували меморандуми і заяви, в яких Східна Галичина поставала як історично польська територія, а галичани – як етнографічна група польського народу. Під впливом таких заяв європейська опінія схилилася до тези, що «руська більшість є малокультурна і неграмотна», тому «сама не може творити власного життя» [74, с. 292–293].

Проте, відчувши неабияку зацікавленість ПМК східногалицькою проблемою, що яскраво проявилось у створенні 29 січня 1919 р. в її рамках спеціальної комісії у польських справах під головуванням досвідченого французького дипломата Ж. Камбона, у сформуванні міжсоюзної місії у м. Варшаві на чолі з Ж. Нулансом та двох місій у справах польсько-українського конфлікту під орудою французького генерала Ж. Бартелемі, дипломатія ЗОУНР відчутно посилила свою діяльність. Її важливим напрямком було нейтралізувати польську пропаганду, яка дезорієнтувала учасників конференції.

Треба визнати, що на відміну від керівництва ЗОУНР Варшава, за влучним висловом М. Литвина, «спритно використала кон'юнктуру міжнародної ситуації та активізувала дипломатичні акції для забезпечення сприятливих зовнішніх умов державного відновлення, з визнання Польщі державами Європи і Америки» [101, с. 257].

Ще в ході перших засідань конференції занепокоєні масштабами польсько-української війни емісари США, Великої Британії і Франції прибули у Східну Галичину, де зібрали більш-менш правдиву інформацію про справжній стан речей. Однак, Іноземні місії (Вейда, Баджіні, Бартелемі, Куліджа ін.), створені ПМК, не тільки не мирили втягнуті у війну сторони, а навпаки,

нацьковували одна на одну. А в умовах переваги армії УГА на фронті генерал Ж. Бартелемі вимагав укладення перемир'я, погрожуючи військовою допомогою Польщі Антанти [74, с. 294]. Незважаючи на тиск місії Ж. Бартелемі й бажання керівництва ЗОУНР зберегти добрі відносини з Антантою, зазначені умови галицькі українці відкинули. Українська делегація, їдучи зі м. Львова через м. Ходорів, у порозумінні з урядом ЗОУНР та командуванням УГА, вирішила денонсувати угоду про перемир'я від 25 лютого 1919 р. та доручила НК УГА відновити бойові дії на фронті [95, с. 196].

Провал місії Ж. Бартелемі на переговорах з українцями був, безперечно, тенденційно представлений на конференції й викликав широкий резонанс. На думку В. Ададунова, «розрив перемир'я українською стороною був розцінений громадською думкою Європи як зневага до миротворчих зусиль великих держав» і, насамперед, Франції. Відтак «французька політична лінія стосовно західноукраїнської державності стає все більш жорсткою» [49, с. 31].

Ця ситуація значно ускладнила діяльність дипломатичної делегації ЗОУНР на ПМК. Один з її керівників, С. Томашівський, який знав про офіційне визнання Францією незалежності Польщі 22 лютого 1919 р. і що її східним кордоном було визнано р. Збруч, уважав нерозумним загострювати відносини з Антантою і цілком перспективним – погодитися на лінію Бартелемі, що створювало реальні передумови для визнання ЗОУНР. За тодішньої зовнішньополітичної ситуації справедливий, але нерозважливий, максималізм українських вимог вів до втрати державності взагалі [25, с. 59].

Проте навесні 1919 р. військово-дипломатична місія ЗОУНР знову опинилася у центрі уваги ПМК, оскільки Найвища рада зробила нову спробу припинити польсько-українську війну й зосередити головні зусилля Польщі на боротьбу з більшовицькою Росією. Переконавшись, що Франція та місії під проводом її представників розглядають східногалицьку проблему через призму Варшави й польської делегації Р. Дмовського, галицькі дипломати під проводом В. Панейка спільно з місією УНР зосредили зусилля на представниках США й Англії, які мали принципові розходження з Францією,

зокрема в питанні польсько-української війни та, особливо, застосування армії Ю. Галлера на Галицькому фронті. До цього також спричинилися численні ноти, звернення, заяви делегації ЗОУНР на ПМК.

Зокрема, 13 березня 1919 р. В. Панейко звернувся з листом до президента США, в якому проінформував його про діяльність і заангажованість місії Ж. Бертелемі при вирішенні проблеми перемир'я. 17 березня 1919 р. В. Вільсон

у відповіді голові делегації ЗОУНР відзначив, що він усвідомлює важливість припинення війни і завірив, що днями «буде вислана на місце окрема місія Антанти». Президент США висловлював сподівання, «що Україна матиме довір'я до доброї волі коаліційних правительств довести до вдоволяючої угоди між Польщею й Україною та через справедливе полагодження справи усунути конфлікт між обома націями» [107, с. 86].

27 березня 1919 р. в окупованому поляками м. Хирові пройшли перемовини між делегаціями ЗОУНР (генерал В. Генбачев, підполковник В. Фідлер, майор К. Долежалъ, лейтенант С. Малецький, М. Лозинський та отець Ф.-К. Бонн як перекладач) і Польщі (граф А. Скарбек як політичний представник, полковник Мечислав Кулінський, майор Ян Мар'янський, капітан Ян Розвадовський, лейтенант К. Короткевич). На засіданні також були присутні члени комісії Ж. Камбона американці генерал Ф. Кернан і капітан Евеллі. Поляки поставились до переговорів формально. Вони мали на меті не більше, як виграти час, оскільки їхня ситуація значно поліпшилася на фронті й на міжнародній арені. Тим паче наближався час прибуття до Східної Галичини армії Ю. Галлера, дві з шести дивізій якої було заплановано кинути на Галицький фронт. Генерал Ф. Кернан даремно намагався схилити обидві сторони до хоча б якогось компромісу. Хоча й поляки в ході переговорів пом'якшили свою позицію, але від демаркаційної лінії не відступали. Впевнено обороняла свою позицію і українська делегація. Отож, незважаючи на намагання Ф. Кернана помирити ворогуючі сторони, переговори закінчилися

безрезультатно. Про невтішний результат перемовин генерал Ф. Кернан доповів особисто президентові США В. Вільсону [99, с. 59–60].

Спільними зусиллями дипломатів і військових ЗОУНР уже 2 квітня 1919 р. вдалося домогтися засідання зверхників конференції – В. Вільсона, Ж. Клемансо, Д. Ллойд-Джорджа й В. Орландо, на якому було прийнято рішення про створення спеціальної міжсоюзної комісії «зادля справи мирових переговорів між представниками Польщі й України, щоби довести до перемир'я у Східній Галичині». До комісії під головуванням члена англійської делегації прем'єра Південно-Африканського Союзу генерала Луїса Боти ввійшли лише представники Франції, США, Великої Британії та Італії. Водночас від імені конференції до м. Варшави було надіслано повідомлення про прийняте рішення і вимогу припинити бойові дії [55, с. 130–131].

Створення нової комісії стурбувало Варшаву, оскільки за висловом польського історика М. Климецького, вона «не займала виразного становища щодо сторін галицького конфлікту», тобто була нейтральною. Відтак уже 4 квітня 1919 р. І. Падеревський надіслав до Найвищої ради ноту, в якій наголошував, що «зважаючи на визнання Польщі суверенною державою та прихильність до Антанти, дії русинів є ворожим актом не лише проти Польщі, але й проти держав коаліції». Він просив Антанту скерувати дві румунські дивізії проти УГА у бік м. Станиславова, щоби змусити її припинити бойові дії [69, с. 235].

Нарешті полякам вдалося переконати головнокомандувача союзними військами в Європі маршала Ф. Фоша віддати наказ про передислокацію армії Ю. Галлера на Галицький фронт. На цей крок делегація ЗОУНР у м. Парижі на чолі з В. Панейком відреагувала нотою протесту на адресу Найвищої ради (від 18 квітня 1919 р.). Водночас голова делегації ЗОУНР звернувся телеграмою до уряду в м. Станиславові на прохання президента В. Вільсона припинити тимчасово бойові дії на фронті й запропонувати те саме полякам, а також вислати до м. Парижа співробітника Генерального штабу полковника М. Тарнавського або полковника В. Курмановича для безпосередньої участі в

переговорах із комісією генерала Л. Боти. Уряд негайно вислав до м. Парижа військового державного секретаря ЗОУНР полковника Д. Вітовського і М. Лозинського. Але на перше засідання комісії Л. Боти з польсько-українського питання 29–30 квітня 1919 р. вони не встигли й розгляд проблеми по суті не відбувся. Щоправда, цим скористалися поляки. Комісія заслухала виступи І. Падеревського та Р. Дмовського, які в один голос домагалися згоди Антанти на повну окупацію Східної Галичини з метою сполучення Польщі з Румунією й утворення спільного

фронту проти більшовиків, ішлося також про демобілізацію УГА. «У Києві постав советський уряд, – читав заяву І. Падеревський. – Цей уряд разом із московським заключив військовий договір із Будапештом проти Польщі й проти союзників. Українські війська займають частину Галичини, Волині й Поділля і раніше чи пізніше підпадуть під большевицьку пропаганду. ... Ми є змушені бути готовими до відпертя спільної офензиви трьох советських республік». Р. Дмовський, керуючись вказівками Варшави, стверджував, що ані перемир'я, ані демаркаційна лінія не допоможуть зняти більшовицьку небезпеку, що лише польсько-антантівський контроль над Галичиною зможуть зміцнити антибільшовицький фронт [69, с. 235].

Проте комісія Л. Боти, у роботі якої в ті дні брали участь: І. Бауман (якого з 12 травня замінив Р. Лорд) і полковник С. Д. Ембік – від США, підполковник Ф. Х. Кіш та Л. Бота – від Великої Британії, генерали А. Ле Ронд і К. де Гранд – від Франції та П. Г. Брамбілль і М. Перголані – від Італії (з 7 травня 1919 р.). Склад секретаріату комісії був таким: Велика Британія – капітан Г. Бребнер та доктор Енгеленбург; Франція – капітан Ескоф'є, капітан де Ла Туш, як перекладач Мейєр; Італія – капітан Оріго сприймала виступи поляків неоднозначно, особливо щодо використання армії Ю. Галлера проти ЗОУНР (зокрема представники США й Великої Британії) та безперспективності перемир'я. Оскільки галицькі інтереси у ті дні представляла делегація УНР, то комісія відклала прийняття якихось рішень до прибуття місії ЗОУНР [97, с. 84].

Засідання комісії Л. Боти 8 травня 1919 р. стало генеральною битвою галицької військово-дипломатичної делегації на ПМК. Перед членами комісії виступали й відповідали на питання Д. Вітовський, М. Лозинський, Г. Сидоренко. Особливо багато питань було до щойно прибулого з Східної Галичини Д. Вітовського – 32-літній полковник переконав учасників засідання у тому, що УГА є регулярним військом, яке захищає рідну землю від агресії Польщі, і вона готова припинити бойові дії та виконувати умови перемир'я. На запитання генерала Л. Боти щодо прийнятної для ЗОУНР демаркаційної лінії Д. Вітовський твердо відповів, що вона повинна пролягти по р. Сяну – кордону Східної Галичини, проте висловив припущення, що м. Львів, де поляки становлять більшість, міг би отримати статус території під контролем держав Антанти і США. Д. Вітовський навів докази, що перекинута в Галичину із Франції армія Ю. Галлера зосереджена на українському фронті й готується до наступу. М. Лозинський пояснив причини провалу місії Ж. Бартелемі і висловив тверду позицію уряду ЗОУНР щодо припинення війни й укладення угоди з поляками [107, с. 138–139].

Того ж дня була створена підкомісія у складі представників Великої Британії, США та Італії, яка опрацювала проект перемир'я з тринадцяти пунктів, що був переданий галицькій делегації на розгляд. Він був значно ліпшим від проекту Ж. Бартелемі, і хоч м. Львів залишався за поляками, нафтовий басейн відходив українській стороні. Проте ЗОУНР не влаштувало обмеження УГА до 20 тис. вояків, українська делегація вимагала уточнення демаркаційної лінії на північ від м. Львова й передачі ЗОУНР залізниці Самбір – Сянки, яка забезпечувала вихід до Чехословаччини й Угорщини [69, с. 236].

13 травня 1919 р. відбулося останнє засідання комісії Л. Боти. Після дискусії, у ході якої пролунали протилежні думки, були заслухані делегати від Польщі й ЗОУНР. Поляки висловили категоричну незгоду з проектом перемир'я, запропонованим комісією Л. Боти, і демонстративно залишили засідання. Українська делегація натомість заявила про прийнятність умов перемир'я. У заключній постанові, поданій комісією Найвищій раді 15 травня

1919 р. за підписом усіх її членів, зокрема, зазначалося, що вона «вважає, що треба прийняти прохання українців відносно демаркаційної лінії й оглядного числа військ. Якщо проект, встановлений комісією одногосно, не буде прийнятий обидвома сторонами, то комісія буде вважати, що її мандат закінчився й може тільки передати у Найвищу раду пропозиції, що вона їх встановила з метою привести обидві сторони до згоди» [55, с. 141–142].

14 травня 1919 р., після того, як поляки відкинули пропозиції комісії Л. Боти та делегації ЗОУНР, армія Ю. Галлера розгорнула генеральний наступ по всьому фронту й домоглася значних успіхів. Українська дипломатична місія на ПМК звернулася до міжнародного форуму з рішучою нотою, в якій висловлювалося обурення діями Польщі, яка, вочевидь, користується підтримкою Антанти й брутально порушила рішення навіть самої Паризької конференції щодо врегулювання конфлікту [69, с. 236].

Проте вже за кілька годин після надіслання цієї ноти, галицька делегація була запрошена на засідання Найвищої ради. Власне запрошення надійшло від В. Вільсона, але коли галицька делегація прибула в резиденцію президента США, там на неї чекали Ж. Клемансо, Д. Ллойд-Джордж, міністр закордонних справ Італії Д. Сонніно та члени комісії генерала Л. Боти. На прохання В. Вільсона висвітлити становище в Галичині, В. Панейко і Г. Сидоренко, який приєднався до делегації ЗОУНР, відповідали, що проти соборної України ведуть агресивну війну Польща й більшовицька Росія, що український народ бореться за право нації на самовизначення, що визнається Антантою. В дискусії особливу активність виявив Д. Ллойд-Джордж. На його численні питання українці переконливо стверджували, що Україна не хоче приєднання ані до Польщі, ані до Росії. В. Панейко, Д. Вітовський і М. Лозинський завірили присутніх, що ЗОУНР прагне миру з Польщею і її армія готова до боротьби з більшовиками. Цікаво, що коли на запитання Д. Ллойд-Джорджа «виходить, що Україна веде війну з більшовиками, а поляки атакують її з тилу?» українці відповіли, що саме так і є, той кинув Ж. Клемансо: «Ось, бачите, що роблять ваші поляки!» [55, с. 143–144].

Дипломати ЗОУНР продовжували боротьбу. На прохання В. Панейка наступного дня галицьку делегацію прийняв Ж. Клемансо. До галичан приєдналася місія УНР. Ж. Клемансо повідомив, що саме очікує від Ю. Пілсудського відповіді на запит щодо широкомасштабного польського наступу за участю армії Ю. Галлера, яка не повинна була брати участі у бойових діях у Східній Галичині. Він підтвердив, що Найвища рада прагне припинення польсько-української війни і прийняв меморіал делегації ЗОУНР із цієї проблеми [171, s. 33].

24 травня 1919 р. за ініціативи Д. Вітовського галицька делегація знову звернулася до генерала Л. Боти з пропозицією вислухати її. Але той відповів, що польсько-українською проблемою відтепер займається Найвища рада. 27 травня 1919 р. М. Лозинський і Д. Вітовський звернулися до керівництва конференції з обширною нотою, в якій ще раз виклали історію проблеми та підтвердили, що саме Польща напала на українську незалежну державу. Галицькі дипломати переконливо засвідчили, що всі мирні пропозиції комісії конференції та Найвищої ради відкидалися саме польською стороною [69, с. 236].

Делегацію ЗОУНР підтримав нотою від 29 травня 1919 р. Г. Сидоренко, який у зверненні до керівництва ПМК заявив, що у відповідь на мирні пропозиції українців про перемир'я польські війська розгорнули широкомасштабну наступальну операцію – у результаті Україна не може протистояти наступу більшовицької Росії. Відтак бойові дії Польщі грають на руку російським більшовикам, а Польща використовує допомогу Антанти не проти них, а проти України (саме у ці дні польські війська затиснули УГА в невеличкому трикутнику в районі м. Чорткова).

6 червня 1919 р. М. Лозинський і Д. Вітовський надіслали голові конференції Ж. Клемансо чергову ноту, в якій спростовували заяви Ю. Пілсудського, що, мовляв, причиною польського наступу була військова активність українців.

Нарешті 18 червня 1919 р. Найвища рада повернулася до розгляду східногалицької проблеми на спеціальному засіданні глав зовнішньополітичних відомств під головуванням міністра закордонних справ Франції П. Пішона. У ході дискусії голова британської делегації лорд А. Бальфур висловив думку, що, по-перше, слід створити умови, щоби Східна Галичина змогла протистояти більшовикам своїми збройними силами. Він заявив, що «військова окупація у Східній Галичині зашкодить політичному розвитку цієї країни». Водночас він уважав, що поляки все ж окупуєть Східну Галичину, але тимчасово, і під контролем Ліги Націй, а пізніше галичани повинні самостійно визначити свій статус. Італієць Д. Сонніно пропонував автономію для Східної Галичини в межах Польщі. Представник США Р. Лансінг бачив Східну Галичину у складі Польщі, а не УНР, і пропонував дозволити полякам окупувати її до р. Збруча, на що А. Бальфур відповів незгодою й підкреслив своє переконання, що українці не хочуть підпасти під панування польської меншості. До остаточного рішення так і не дійшло, але В. Панейко отримав завдання терміново підготувати проект статусу Східної Галичині під протекторатом Ліги Націй [55, с. 147–149].

Саме у ці дні УГА під командуванням генерала О. Грекова розгорнула Чортківську стратегічну наступальну операцію (8–28 червня 1919 р.), в результаті якої був визволений м. Тернопіль і передові частини УГА впритул наблизилися до м. Львова. Стурбований поразкою, Ю. Пілсудський особисто прибув на фронт та очолив усі стягнуті проти галичан війська. До м. Парижа полетіли панічні телеграми з обвинуваченнями на адресу українців.

У цій ситуації 25 червня 1919 р. Рада чотирьох терміново зібралася на нараду й прийняла фатальне для українців рішення, яке й надіслала до м. Варшави: «Із метою забезпечити особи й майно мирного населення Східної Галичини супроти небезпеки, яка йому загрожує від більшовицьких банд, Найвища рада союзних держав вирішила вповноважити сили Польської Республіки вести свої операції аж до річки Збруч. Цей дозвіл не включає у себе

рішень, які Найвища рада постановить пізніше в питанні політичного статусу Галичини. (підпис) Вільсон, Ллойд-Джордж, Клемансо, Орландо» [71, с. 443].

Українські дипломати в м. Парижі відповіли нотою, в якій ще раз відтворили події в Східній Галичині від здобуття незалежності в листопаді 1918 р. «Українське правительство, – наголошували Г. Сидоренко, М. Лозинський і Д. Вітовський, – довіряючи принципам, проголошеним державами Антанти, сподівалося, що ці держави ... стануть в обороні права самовизначення українського народу. Українська делегація стверджує, що так не сталося». Автори ноти відзначали, що уряд і армія ЗУНР здатні захистити «особи і майно мирного населення Східної Галичини» від більшовиків, яких на території республіки немає. Небезпека ж загрожує лише з боку агресивної Польщі, заявляли вони. Рішення Найвищої ради від 25 червня 1919 р. галичани кваліфікували як brutальне порушення прав і свобод українського народу, яке матиме наслідком рішучу боротьбу українців проти польської окупації [31, с. 143–146].

На початку липня 1919 р. ситуація на Галицькому фронті змінилася на користь поляків, які притиснули УГА до р. Збруча. Найвища рада передала проблему на розгляд підкомісії з польських справ Ж. Камбона й доручила опрацювати статут для Східної Галичини. На жаль, серед галицької делегації стався розкол – М. Лозинський і Д. Вітовський уважали, що слід продовжувати відстоювати інтереси ЗОУНР, проте В. Панейко й С. Томашівський були проти роботи в комісії Ж. Камбона й без узгодження з усіма членами делегації В. Панейко надіслав негативну відповідь, що галичани відмовляються брати участь у роботі підкомісії. Отже на засіданні 3 липня 1919 р. були присутні лише поляки. М. Лозинський цілком слушно вважав цей крок помилковим. Проте, на його ж думку, вплив галичан на опрацьований без їхньої участі статут для Східної Галичини був мінімальним. «Уже вся історія перемир'я доказала, що Найвища рада слухала тільки Польщу», – писав він [107, с. 154]. Слід відзначити, що навіть такий статут поляки відкинули.

7 липня 1919 р. м. Париж покинув Д. Вітовський. Він дістався до Німеччини й 4 серпня 1919 р. із м. Бреслау вилетів у напрямку м. Кам'янця-Подільського, де перебував уряд ЗОУНР, зі звітом про діяльність делегації на ПМК. Але в районі німецько-польського кордону літак зазнав катастрофи й усі його пасажери загинули. Поховали першого військового державного секретаря ЗОУНР у м. Берліні [102, с. 214].

Галицька дипломатична делегація залишилась на ПМК, співпрацювала з комісією Ж. Камбона, яка опрацювала й оприлюднила 23 вересня 1919 р., на останньому своєму засіданні, статут для Східної Галичини. Він був, незважаючи на протести з боку Польщі, прийнятий конференцією 20 листопада 1919 р. Згідно з документом, Польщі на 25 років надавався мандат на управління автономною Східною Галичиною під контролем Ліги Націй. Запроваджувалися галицький сейм, рівноправність української та польської мови, гарантувалися інші права українців. Проте з мовчазної згоди Антанти й США ці умови не були втілені у життя. Загалом слід зауважити, що в м. Парижі держави-переможниці розглядали українську проблему в антибільшовицькому аспекті, покладаючись здебільшого на Польщу, Румунію та білу Росію, ніж на ЗОУНР [69, с. 237–238].

Підсумовуючи діяльність дипломатії ЗУНР на ПМК І. Борщак писав: «Так закінчилася справа польсько-української війни в Парижі й такий був кінець справи Східної Галичини на конференції миру 1919-го року. Але ця справа не була цим ще остаточно вирішена. Чотири роки пізніше мирового конференція, що складалася з послів Англії, Франції, Італії і Японії, віддала остаточно Східну Галичину полякам» [55, с. 153].

Незважаючи на невдачу першого виступу на міжнародній арені галицьких дипломатів, М. Литвин наголошує: «Отже, на цьому розгляд східногалицької проблеми, а, відтак, польсько-української війни, яка стала одним із центральних питань на ПМК, було закінчено. Оцінюючи діяльність галицької делегації в Парижі, треба відзначити, що перебуваючи у вкрай несприятливих умовах, подеколи у ворожому оточенні, репрезентуючи

невизнану державу, вона робила все можливе для припинення польської агресії і збереження державного суверенітету» [102, с. 227].

На ПМК представники Польщі рішуче виступили проти офіційного коментаря 13-го пункту В. Вільсона, протиставляючи ідеї етнічних кордонів «історичні права» на реставрацію Речі Посполитої в межах 1772 р. У дипломатичній боротьбі проти галичан поляки користувалися поганою інформованістю західних держав, зображаючи себе як уособлення західних сил регіону, а українців як пробільшовицькі або проавстрійські елементи [137, с. 10–15].

ЗОУНР в м. Парижі презентувала делегація у складі М. Лозинського, Д. Вітовського та О. Кульчицького. Не дивлячись на протест польських політиків, представники офіційно невизнаної ЗУНР/ЗОУНР все ж були допущені до дебатів і підняли питання про польський наступ, що був фактичним ігноруванням волі Найвищої ради. Цю польську акцію різко критикував Д. Ллойд-Джордж, який пропонував припинити будь-яку допомогу Варшаві. Але Ж. Клемансо і В. Вільсон ліберальніше трактували дії Польщі і врешті-решт списали все на самочинність Ю. Пілсудського, протиставляючи їй поміркованість І. Падеревського. Так, в силу обставин навіть політичний та організаційний дуалізм, що до певної міри існував у реалізації зовнішньої політики Польщі, зіграв в даному випадку на її користь. Натомість намагання галицьких представників в травні 1919 р. дистанціювати справи ЗОУНР від загальноукраїнської (і це вже після акту злуки) не мало ніяких реальних наслідків, окрім неузгодженості дій і конфліктів серед делегації [151, с. 66].

Отже, можемо стверджувати, що позитивним наслідком діяльності українських галицьких дипломатів було винесення східногалицької проблеми на найвищий міжнародний форум. У м. Парижі в 1919 р. українські дипломати виявили почуття національної гідності, патріотизму і самовідданості у захисті незалежності своєї держави.

РОЗДІЛ 3. ДИПЛОМАТІЯ ЗУНР В ЕМІГРАЦІЇ 1920–1923 РР.

3.1. Дипломатична діяльність ЗУНР у країнах Західної та Східної Європи

Після поразки в польсько-українській війні 1918–1919 рр. керівники ЗУНР через Румунію перебралися до м. Відня, де продовжили відстоювати право східногалицьких українців на державно-політичне самовизначення. Згідно з розпорядком Диктатора ЗУНР Є. Петрушевича у липні 1920 р. сформовано третій уряд – Колегію Уповноважених Диктатора ЗУНР, в якому пост міністра закордонних справ надано С. Витвицькому. Водночас його призначили керівником делегації на мирну конференцію у м. Парижі й головою надзвичайної дипломатичної місії у м. Лондоні [105, с. 97].

У своїй зовнішньополітичній діяльності галицький уряд намагався заручитися підтримкою Австрії, Чехословаччини, Угорщини, Німеччини, Великої Британії, Франції, Італії, Югославії, США, Канади і Бразилії (всього 11 країн), куди надіслано дипломатичних представників [7, с. 400–404]. Водночас, сформовано дипломатичні делегації, крім ПМК, до Ліги Націй у м. Женеві (Є. Петрушевич, К. Левицький), а також на конференції у м. Ризи 1920–1921 рр. (К. Левицький, Є. Левицький, О. Назарук, Л. Мишуга, Е. Брайтер) та м. Генуї 1922 р. (К. Левицький, С. Витвицький, Е. Брайтер, о. Й. Жан, В. Барвінський, С. Рудницький, В. Степанківський) [33, с. 21–23].

Після розпаду у грудні 1919 р. спільної української місії на ПМК дії галицьких політиків уже не узгоджувалися із наддніпрянською дипломатією. Репрезентативні функції прагнув перейняти створений у грудні 1919 р. за участю прихильників П. Скоропадського Український національний комітет (далі – УНК), який проголошував своєю метою «воскресіння України в етнографічних одиницях з'єдиненої в федеративній формі з могутньою Росією». З ним деякий час співпрацював держсекретар у закордонних справах і голова галицької делегації у м. Парижі В. Панейко, якого Є. Петрушевич після відвідин французької столиці у травні 1920 р. усунув з усіх посад. Галицька дипломатія також відмежувалася від дій уже згаданого УНК [127, с. 127–128]. Невдовзі дипломатичне представництво у м. Парижі очолив С. Витвицький,

через якого Є. Петрушевич 15 липня 1920 р. передано ноту «До президента Найвищої Ради Мирової Конференції М. Мільєрана», в якій уперше висунув домагання про необхідність визнання незалежності Східної Галичини [7, с. 85–87]. Аналогічну ноту 24 березня 1921 р. скеровано «До Великої Ради Амбасадорів в Парижі», в якій стверджено, що «одиноким справедливим і населенням бажаним розв'язанням: нейтралізація Східної Галичини як самостійної Галицької Держави» [127, с. 129–130]. Через день, 26 березня 1921 р., Є. Петрушевич надіслав у м. Париж нову протестаційну ноту, в якій засудив ухвалу Ризької конференції щодо Східної Галичини і просив країни Антанти взяти цей регіон під свій протекторат [7, с. 588–591]. У лютому 1921 р. митрополит А. Шептицький в меморіалі французькому прем'єру теж писав, що розв'язання болючої проблеми можливе через «уконституювання Східної Галичини такої держави як Швейцарії Сходу» [127, с. 130]. Проте, пропозиції очільників ЗУНР в еміграції не знайшли відгуку у м. Парижі та інших європейських столицях. Натомість Франція фактично стала співорганізатором творення 1921–1922 рр. Малої Антанти у складі Румунії, ЧСР та Югославії, чим сприяла розвитку польсько-румунського співробітництва, а відтак їх експансіоністським планам щодо західноукраїнських земель.

У слід за Парижем важливим місцем галицької дипломатії стало м. Лондон. Уряд ЗУНР намагався використати суперечки Великої Британії з Францією, насамперед їхніх компаній за дрогобицько-бориславську нафту. Як уже зазначалося, офіційний Лондон певний час виступав проти передачі Східної Галичини до Польщі. За ініціативою Великої Британії східногалицьке питання в 1921–1922 рр. декілька разів обговорювалося на засіданнях виконавчої ради і політичного комітету Генеральної Асамблеї Ліги Націй. Вирішення східногалицької проблеми нерідко лобіював радник МЗС Великої Британії, єврей Л. Нем'єр, що виріс у с. Кошилівці під м. Заліщики на Тернопільщині. Цього дипломата неодноразово залучали до різних міжнародних експертиз Ліги Націй. Він добре знав й галицьких дипломатів у м. Лондоні, з якими неодноразово обговорював шляхи налагодження

конструктивних британсько-українських відносин [139, с. 335]. Ідею утворення незалежної галицької республіки також підтримувала впливова група міністра оборони Великої Британії В. Черчіля [127, с. 131].

Прихильність Лондона до української справи засвідчили дії міністра закордонних справ Великої Британії лорда Д. Керзона. Саме він, згідно з постановами конференції в м. Спа, 11 липня 1920 р. надіслав у Москву ноту, в якій запропонував радянському уряду укласти перемир'я з Польщею й зупинити свої війська за 50 км на схід від лінії (визначеної Найвищою радою 8 грудня 1919 р.), що дістала назву «лінія Керзона» (Гродно–Брест–Литовськ–Устилуг, на схід від Грубешова, через Крилів і далі на захід від Рави-Руської, на схід від Перемишля до Карпат). Водночас, міністр запросив радянських дипломатів взяти участь у майбутніх переговорах в м. Лондоні [89, с. 302–303]. Втім, запланована конференція таки не відбулася. У цей час уряд ЗУНР підготував об'ємний реферат «Лінія Керзона. Оцінка з політико-географічного, господарсько-географічного й військового-географічного становища», в якому намагався обґрунтувати перед світовою громадськістю необ'єктивність встановлення українсько-польського державного кордону [7, с. 68–71]. Такий кордон, за оцінкою авторів реферату, залишав поза територією ЗУНР щонайменше 8 тис. км/кв українського етнічного терену, де проживало близько півмільйона «дуже свідомого і твердого українського населення» [7, с. 72–73]. До недоліків англійського проекту віднесено й те, що український кордон з Чехословаччиною мав бути зменшений удвічі; водночас лінія Керзона дуже зближувала межі Польщі і Румунії, які «при першій догідній хвилі захочуть знову зійтися своїми межами» [8, с. 74].

Як відомо, у цей час змінилася ситуація на галицькому фронті: у серпні – вересні 1920 р. польські війська перейшли в наступ і витіснили Червону армію зі Східної Галичини. Тому розгляд східногалицької проблеми ще більше ускладнювався і відкладався на майбутнє. До речі, про лінію Керзона лідери СРСР, США і Великої Британії згадали наприкінці Другої світової війни, коли здійснено новий переділ кордонів у Східній Європі. Власне ця лінія та рубіж

річок Одеру й Нейсе попередньо розглядалися на Тегеранській конференції 1943 р. як кордони майбутньої Польщі [10, с. 516–519].

Дипломатичну місію ЗУНР у м. Лондоні на початку жовтня 1920 р. очолив відомий історик С. Томашівський, що до того виконував обов'язки радника делегації УНР в м. Парижі, а згодом голови делегації ЗУНР на ПМК. У лютому й жовтні того ж року м. Лондон відвідав Є. Петрушевич, який прагнув донести до департаменту політичної розвідки і керівництва країни правно-політичні домагання уряду ЗУНР. Як свідчать документи, С. Томашівський критично оцінював зовнішньополітичний курс Є. Петрушевича й на початку 1921 р. характеризував його як «шлях ілюзій і якогось політичного дальтонізму», а тому знову намагався переконати галицьке керівництво домагатися реальних поступок від нової польської влади – закріпити автономію краю і поступово поширювати цей політичний простір, щоб підготувати ґрунт для майбутніх будівничих самостійної української держави. Не сприйнявши зовнішньополітичний курс уряду, він невдовзі залишив дипломатичну службу [53, с. 264–265].

У середині лютого 1921 р. головою місії у м. Лондоні став С. Витвицький, а секретарем – діяч кооперативного руху І. Петрушевич, брат Є. Петрушевича. Члени місії шляхом подань до британського уряду, розмов з провідними політичними діячами та надання інформації місцевій пресі обстоювали право українців Східної Галичини на державно-політичне самовизначення [59, с. 186]. Із С. Витвицьким навесні 1921 р. регулярно спілкувався Уповноважений уряду ЗУНР для справ закордонних К. Левицький, який повідомляв своєму лондонському колезі про розгляд східногалицького питання на ПМК [7, с. 628–629, 632–633]. Цілком можливо, що галицькі дипломати ініціювали протестаційні листи громадськості Східної Галичини до керівників Великої Британії [8, с. 738].

При місії діяло Східногалицьке пресбюро у м. Лондоні. Зокрема, в його інформаційному повідомленні від 19 вересня 1921 р. викладено зміст запиту канадського представника Ч. Догерті в Лізі Націй щодо справедливого

перегляду статусу Східної Галичини. Зауважено, що до таких дій його спонукали численні протестаційні акції українців Канади [7, с. 799–800]. В аналогічному повідомленні від 27 вересня 1921 р. подано інформацію про розгляд східногалицької проблеми в Центральному комітеті Ліги прав людини (м. Париж) [7, с. 806–807]. В англomовному повідомленні пресбюро «Польські наміри щодо Східної Галичини» від 30 жовтня 1921 р. проаналізовано публікації польських газет «Kuryer Lwowski» і «Gazeta Poranna» [7, с. 834–835].

Зрозуміло, що частина англійських політиків таки зреагувала на протестаційні заяви західних українців. Зокрема, у запиті лорда Р. Сесіля в палаті громад британського парламенту до прем'єр-міністра від 3 листопада 1921 р. підкреслено невизначеність міжнародного правно-політичного статусу Східної Галичини й подано вимогу зробити правну експертизу міжнародних документів щодо цього краю [7, с. 836–837].

Інформація такого ж характеру регулярно з'являлася в британській пресі. Зокрема, в статті «Східна Галичина чекає свободи. Союзники: фальшива позиція» у газеті «The Observer» від 20 листопада 1921 р. зауважено візит С. Витвицького і К. Левицького до м. Лондона, в ході якого галицькі дипломати просили зовнішньополітичної підтримки ЗУНР [8, с. 858–860]. У цей час до м. Лондона для К. Левицького надходили листи від галицьких дипломатів, в яких подавалася інформація про суспільно-політичне життя в Східній Галичині, діяльність дипломатичної місії у США і еміграційного уряду УНР у Польщі [5, с. 827-854].

Зауважимо, що секретар місії І. Петрушевич заініціював читання курсу україністики в одному з британських університетів (Оксфордському або Лондонському). 1922 р. у м. Лондоні вийшла його повість «Літаюча субмарина», яку видано під псевдонімом (E. Van Pedroe Savidge) [141, с. 185–211].

Як свідчать документи, галицька дипломатія не завжди узгоджувала свої дії з дипломатичною місією УНР у Великій Британії, яке працювало у 1919–1921 рр. До листопада 1920 р. її очолював учений-юрист А. Марголін [59, с.

174, 176]. Діяльність місії ЗУНР у м. Лондоні припинилася навесні 1923 р. [53, с. 265].

Плани галицької дипломатії намагалося нейтралізувати повноважне представництво УСРР-РРСФР у Великій Британії (створене на початку 1922 р.), в якому діяла резидентура зовнішньої розвідки [59, с. 207, 211]. Втім, керівництво як ЗУНР, так і УНР, сподівалося, що з розгромом білих армій А. Денікіна і П. Врангеля офіційний Лондон почне надавати більшої уваги національно-визвольним рухам як таким, що послаблювали радянську владу.

Чималу увагу уряд ЗУНР приділяв Німеччині, яка незадоволена результатами Паризької конференції, особливо щодо своїх кордонів, взяла курс на послаблення сусідніх держав, насамперед Польщі, які розширили свою територію за рахунок німецьких земель. У зв'язку з цим Берлін проявляв зацікавлення до зовнішньополітичних дій галицького уряду проти Польщі. Проте Німеччина реально не могла вплинути на вирішення східногалицького питання [10, с. 434].

У цей час у Німеччині активно діяла українська військово-політична еміграція, зокрема Союз гетьманців-державників на чолі з П. Скоропадським і В. Липинським, а також «Українська громада» в м. Берліні. 1919 р. у столиці відкрито посольство ЗУНР, яке впродовж двох років очолював Є. Левицький (згодом Я. Біберович) [178, с. 397]. Посол Є. Левицький підготував низку аналітичних довідок про суспільно-політичну ситуацію у Німеччині, її дипломатичні відносини з іншими країнами [7, с. 96–97, 98].

Водночас, уряд регулярно надсилав Є. Левицькому офіційні ноти ЗУНР до керівників країн Антанти, Ліги Націй в м. Женеві [8, с. 117, 121–122, 144–146, 478, 528–530]. Особливо детально описувалися завдання галицької делегації на Ризькій мирній конференції, а також аналізувалися пресові публікації про суспільно-політичні події у Східній Галичині [8, с. 165–168]. А вже наприкінці вересня українські дипломати в м. Берліні допомогли галицькій делегації добратися до м. Риги [7, с. 186–188]. У м. Берліні члени делегації провели декілька засідань, де підготували низку документів на захист українців

Східної Галичини. У м. Берліні відбулися контакти цієї делегації з представниками більшовицької Росії [8, с. 195–196].

Спільно з начальником Військової канцелярії Диктатора ЗУНР Я. Селезінкою посольство ЗУНР у м. Берліні опікувалося інтернованими галичанами в таборі Целле, яких навесні 1921 р. переправляли до Чехословаччини [8, с. 698]. Посол Є. Левицький намагався покращити побут старшин УГА в таборах Прейссіш-Голянд (Східна Прусія) і Гарельбергу (Брандербургія), де перебували також полонені червоноармійці; галичан планували перевести до чеських таборів (Дейч-Габель, Райхенберг) [зунр о.карп т.4, с.758]. Надавалася також допомога галичанам-утікачам, яких інтерновано у польському таборі Тухоля [7, с. 188]. У середовищі галицьких скитальців діяли також резиденти ДПУ, які намагалися перешкодити їх виїзду до Чехословаччини. Радянські агенти діяли також в торгових місіях, Студентській спілці українців у м. Берліні [133, с. 505, 510].

У німецькій столиці, як уже зазначалося, з вересня 1921 р. активно діяло повноважне представництво більшовицької України на чолі з В. Ауссемом, яке намагалося поширити ідеологію радянофільства (зміновіховства) серед української еміграції. Аналогічну роботу проводили торговельне представництво УСРР, місія УСРР-РРСФР з питань репатріації у м. Берліні і німецьке бюро у справах військовополонених у м. Харкові [133, с. 446]. Організацією розвідувальної роботи серед еміграції займалися радянські спецслужби і структури Комуністичного Інтернаціоналу. При дипломатичному представництві УСРР і РРСФР (стало спільним на початку 1922 р.) діяла резидентура зовнішньої розвідки, яку очолив співробітник, що мав незалежні від посла канали шифрованого та кур'єрського зв'язку, а також помічників серед персоналу місії, про яких знав тільки її керівник. В резидентурі запроваджено посаду помічника резидента з роботи українською діаспорою [59, с. 211]. Про ефективність їх роботи свідчить те, що у другій половині 20-х рр. у табір радянофілів потрапив навіть Є. Петрушевич та чимало його прихильників, яким більшовицький уряд надавав матеріальну допомогу [133, с. 474, 554–555].

На початку 1920-х рр. у м. Берліні діяло посольство УНР (радник, керуючий справами Р. Смаль-Стоцький), яке, судячи з документів, не координувало свої зусилля з дипломатичним представництвом ЗУНР [9, с. 445–446]. Щоправда, досить активно діяла українська військова санітарна місія, яка проводила велику медико-санітарну допомогу і культурно-просвітню роботу серед полонених у м. Зальцведелі та інших містах [9, с. 403–404] .

На початку 1920-х рр. керівництво Німеччини, хоча і виявляло інтерес до прихильників П. Скоропадського і С. Петлюри все ж намагалося вийти з міжнародної ізоляції і знайти порозуміння з радянською Росією. Після підписання Раппальського договору між РРСФР і Німеччиною (16 квітня 1922 р.) посольство УНР в м. Берліні взагалі було ліквідовано, а його будинок відібраний; в лютому 1923 р., на вимогу українських радянських дипломатів, з м. Берліна вислали представника УНР Р. Смаль-Стоцького [2, с. 182]. Втім, у м. Берліні та м. Мюнхені залишалося ще чимало представників галицької і наддніпрянської еміграції, а серед них генерали М. Омелянович-Павленко, М. Капустянський, полковник Є. Коновалець [12, с. 165].

Керівництво ЗУНР прагнуло впливати й на реалізацію східноєвропейських планів Ватикану. 1920 р. зроблено спроби відкрити окреме дипломатичне представництво ЗУНР при Апостольському престолі. Однак, особа кандидата, поета П. Карманського викликала несприйняття Ватикану. До цього він деякий час працював в Українській дипломатичній місії до якої входили декілька наддніпрянців і галичан. Найбільшою прихильність Ватикану у цей час здобув отець Ф. Бонн, який донедавна служив капеланом УГА й деякий

час працював радником Української надзвичайної дипломатичної місії. Власне 22 лютого 1920 р. папа Бенедикт XV з отцем Бонном, з яким обговорив ситуацію в Східній Галичині, зокрема польські зловживання проти галицьких українців [35, с. 60]. 30 березня 1920 р. отець Бонн і П. Карманський вручили папі меморандум в якому розповіли про суспільну роль Греко-католицької церкви в Галичині, польські репресії проти мирного населення [61, с. 305–307].

Після цієї папської аудієнції галицькі дипломати отримали 100 тис. лір для поневоленого населення краю і 50 тис. лір для священників Греко-католицької церкви [158, с. 33].

Часті візити наддніпрянських і галицьких дипломатів спонукали папу номінувати спеціальну посаду – Апостольського візитатора в Україні, яким 13 лютого 1920 р. іменовано отця Дж. Дженоккі [158, с. 71]. Офіційно він мав аналізувати події на Наддніпрянщині, а неофіційно (щоби про це не знала офіційна Варшава) – у Східній Галичині, що фактично була складовою відродженої Польщі [61, с. 313–314]. А вже 30 квітня 1920 р. Апостольський візитатор побував у м. Відні, де зустрівся не лише з дипломатами УНР, але й головою дипломатичної місії ЗУНР В. Сінгалевичем, Греко-католицьким мітратом отцем Й. Жуком та представниками українських громадських організацій. Після Відня він мав побувати в Галичині, однак польський уряд заборонив йому це зробити й він поїхав до Варшави. Власне у цей час візитатор організував гуманітарну допомогу Львівській, Станиславівській та Перемиській єпархіям ГКЦ. 1921 р. організовано також передачу 50 тис. італійських лір, одягу та ковдр для дітей Галичини, 290 тис. польських марок для вдів та сиріт Львівської архієпархії [61, с. 317–319].

Отець Дж. Джаноккі вважав, що східногалицьке питання має якнайшвидше вирішити ПМК і Ліга Націй [61, с. 327–342]. У грудні 1922 р. візитатор повернувся з м. Відня до м. Риму, а Львів йому довелося відвідати лише навесні 1923 р., коли наступний папа Пій XI призначив його апостольським візитатором в Східну Галичину. Візитатор регулярно листувався з митрополитом А. Шептицьким та багатьма греко-католицькими священниками.

З цією метою він навіть розпочав вивчення української мови та читання творів українських письменників. Запланований його візит у Галичину не вдався через наступ більшовицьких військ на м. Львів і м. Варшаву. Як свідчать документи 1920–1921 рр., митрополит А. Шептицький щонайменше тричі отримував аудієнцію у папи Бенедикта XV. У результаті чергового візиту 24 лютого 1921 р. з'явилося послання папи до А. Шептицького, в якому він

зауважив, що надіслав у Галичину свого представника, який має надати знедоленому населенню гуманітарну допомогу [7, с. 539–541]. У листі зі співчуттям відзначено велику духовну і матеріальну руїну краю, в ході воєнних дій 1914–1919 рр. [7, с. 540]. Зрозуміло, що вказані послання негативно сприймалися польським урядом і офіційною пресою. Візити митрополита до Ватикану детально інспектувалися польською дипломатією [106, с. 120]. 1922 р. еміграційний уряд знову надіслав до м. Рима дипломатичного представника В. Бандрівського і почав уживати заходи для його призначення своїм представником у Ватикані [10, с. 435].

Є. Петрушевич і А. Шептицький інформував про східногалицьку проблему і нового папу Пія XI. У березні – липні 1922 р. Є. Петрушевич написав два особисті листи до Пія XI, в яких просив підтримки Ватикану щодо визнання незалежності Галицької держави і визволення галицьких українців з-під «польської неволі». Є. Петрушевич прагнув переконати папу в тому, що Українська католицька церква в незалежній Галичині стане державною церквою і посередником в об'єднанні православного сходу з папським престолом [139, с. 132–133]. З новим папою в січні 1923 р. зустрівся митрополит А. Шептицький, ще раз поінформувавши його про становище в ГКЦ та про трагічне становище українців у Галичині [61, с. 394–395]. Однак підхід папи Пія XI, порівняно з позицією попередника, відрізнявся прагматичністю щодо політичних реалій у Східній Європі. Саме це, на думку Л. Гентош, спонукало папу Бенедикта XV несподівано укласти 12 березня 1922 р. угоду з радянською Росією про надання їй гуманітарної допомоги, зокрема голодуючим. Власне Папа та його оточення вважали, що гуманітарна місія може стати прикриттям для місійної діяльності в православній Росії [61, с. 401–436]. Відтак, питання Східної Галичини стало для Ватикану наприкінці 1922 р. неактуальним.

Крім цивільних дипломатів в Італії з травня 1919 р. до жовтня 1920 р. працювала Надзвичайна військова місія для справ військовополонених і військовий представник уряду ЗУНР в Італії І. Коссака, які прагнули повернути

майже 40 тис українців зі Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття на Батьківщину або ж табори інтернування в Чехословаччині. Дипломати насамперед заопікувалися долею галичан, які в Першу світову війну воювали в складі австрійської армії в Італії й були там полонені. З цією метою вони переписувалися з міністерствами військових та закордонних справ Італії, Головною управою Міжнародного Червоного хреста в м. Женеві, Головною італійською комісією для військовополонених в Римі, Військово-санітарною місією в м. Римі, спілкувалися з гуртком українських старшин в таборі м. Кассіно тощо [7, с. 753–757].

На жаль, галицькому керівництву таки не вдалося схилити на свій бік уряд Італії, який ще на Генуезькій конференції (квітень – травень 1922 р.) підтримував англійців у їх планах обговорити східногалицьке питання. Власне після приходу до влади в жовтні 1922 р. прем'єра Б. Муссоліні почалося зближення Риму з м. Парижем і м. Варшавою. А у січні 1923 р. навіть підписано польсько-італійську нафтову угоду, згідно з якою Італія почала енергійно допомагати Польщі в розробці Дрогобицько-Бориславського нафтового району [10, с. 435]. 14 березня 1923 р. за ініціативою Італії Рада послів Антанти, зігнорувавши право українського народу на самовизначення, прийняла рішення про передачу Галичини Польщі [43, с. 3].

Важливим осередком діяльності галицьких політиків у Східній Європі була Прага, де було найчисленніше дипломатичне представництво ЗУНР. Уряд Чехословаччини, як уже зазначалося, дозволив відкриття на своїй території таборів інтернування та робітничих сотень Української галицької армії. Загалом же на початку 1922 р. у 51 таборі перебувало 15 тис. галицьких старшин і стрільців. Найбільші табори та робітничі сотні відкрито, крім згаданих населених пунктів, у містах Прага, Терезин, Пардубіце, Банська Лука, Кошіце, Міловіце, Чоп, Альзен, Ужгород. Влітку 1922 р. ці табори поповнили 2,3 тис. інтернованих галичан із польських таборів Каліш, Щипйорно, Тухоля [105, с. 95].

У липні – серпні 1920 р. під час особистих зустрічей з президентом Т. Масариком і міністром закордонних справ Е. Бенешом у Празі Є. Петрушевич намагався реанімувати ідею галицько-чехословацької конфедерації (чеське керівництво, як відомо, у період конфлікту з Польщею мало велике зацікавлення до західноукраїнських нафтопереробних заводів). Однак, діставши відмову, Є. Петрушевич просив офіційну Прагу відстоювати галицькі інтереси в Лізі Націй. Утім, після ліквідації прикордонного територіального конфлікту з Польщею в районі Тешина у липні 1920 р. зацікавлення Праги до східногалицької проблеми поступово згасало [84, с. 335]. Чеське керівництво так і не погодилося на офіційне визнання еміграційного уряду ЗУНР і надання йому фінансової допомоги; не йшлося й про повернення Закарпаття, де більшість населення становили українці [34, s. 73–76; 35, s. 128 –129]. Щоправда, чеська влада і громадськість надавали певну допомогу безпосередньо інтернованим галицьким стрільцям. Дружній етап дипломатичних відносин між ЗУНР і ЧСР перервала угода між міністрами закордонних справ Чехословаччини й Польщі від 6 листопада 1921 р., згідно з якою Прага визнала незацікавленість («desinteressement») у вирішенні східногалицької проблеми й пообіцяла розформувати підрозділи Української галицької армії в таборах і сотнях інтернування. Власне ліквідацію таборів проведено у 1922–1923 рр. [105, с. 99].

У травні – вересні 1923 р. у м. Празі створено Комітет західноукраїнської еміграції в Чехословаччині (голова І. Козак), який після ліквідації уряду ЗУНР частково виконував його організаційно-управлінські функції. Спільно з Червоним хрестом він заопікувався демобілізованими військовиками, а також інвалідами, жінками та дітьми, які прагнули повернутися до Галичини [12, с. 156–157]. У цей час в середовищі галицької еміграції активно працювали більшовицькі та білогвардійські емісари [6, с. 744].

Під впливом радянських агітаторів сотні галичан виїхали до УСРР, де саме 1923 р. було проголошено українізаційний курс. Власне українізацію – як

бодай часткове здійснення національних прагнень – досить позитивно сприйняла частина еміграційного середовища. Це теж був своєрідний процес проти визнання Антантою 1923 р. анексії Східної Галичини Другою Річчю Посполитою. Репатріацією (у 1924–1926 рр. – близько 500 осіб) керувала спеціальна комісія, до складу якої увійшли член Політбюро ЦК КП(б)У, командувач військ Українського військового округу М. Фрунзе (голова), керівник ДПУ УСРР В. Балицький, представники апарату уповноваженого наркомату закордонних справ СРСР у Харкові. Частину емігрантів планували згодом скерувати до Компартії Західної України та розвідувальних структур. До речі, в радянофільстві сучасники запідозрювали й Є. Петрушевича, з яким неодноразово контактувала радянська дипломатія [105, с. 99].

З українськими емігрантами в Чехословаччині та Польщі у цей час солідаризувалася військово-політична еміграція Білоруської Народної Республіки (БНР). Зокрема її дипломатична делегація (В. Ластоускі, О. Цвілевич, О. Головінський) зустрілася з представниками ЗУНР (К. Левицький, О. Назарук, отець Й. Жан, Л. Мишуга) 29 вересня 1920 р. у Ризі, в кулуарах мирної конференції. Переговори завершилися спільною заявою «до всіх», у якій висловлено протест з приводу незаконного торгу Варшави і Москви західноукраїнськими і західнобілоруськими землями. 7 жовтня 1920 р. ця звинувачувальна заява подана офіційним учасникам конференції й передана у пресу [33, с. 91–140]. Того ж дня обговорено угоду (українською і білоруською мовами) між Старшиною Ради Народних Міністрів БНР В. Ластоускі і Уповноваженим президента Галицької народної республіки К. Левицьким про взаємовизнання незалежності і взаємодопомогу у збройній боротьбі та на дипломатичному фронті. В архіві ЗУНР в Українському католицькому університеті у Римі виявлено копію угоди, однак цілком можливо, що вона була підписана. Власне в документі стверджено, що «отся умова робиться довірочно (тобто таємно – прим. авт.) і до проголошення не призначається» [7, с. 236–237].

Зауважимо й те, що уряд ЗУНР так і не зміг налагодити дипломатичні відносини з Румунією, війська якої восени 1918 р. інкорпоровали Північну Буковину. Щоправда, румунське посольство у м. Відні інформувало у березні 1921 р. уряд ЗУНР про долю вояків армій УНР і ЗУНР в таборі інтернованих у м. Брашові. Відтак посольство ЗУНР у м. Відні 10 червня 1921 р. подякувало військовому міністерству Румунії за «матеріальне удержування» більше тисячі галицьких стрільців і старшин. Водночас галицький уряд підтримував Буковинську делегацію Української національної ради в її акціях на захист прав буковинських українців [105, с. 99].

Варто зауважити, що зовнішньополітичні акції ЗУНР та інших країн регулярно висвітлював часопис Уряду преси і пропаганди «Український прапор» (м. Відень, редактор-видавець С. Баран, згодом І. Німчук), який офіційно поширювався в Австрії, Чехословаччині, Югославії, Німеччині, Великій Британії, США, Канаді, країнах Латинської Америки. Тижневик інформував читачів про розгляд українського питання на міжнародних форумах у м. Парижі (1919–1923), м. Ризі (1920–1921), м. Спа, м. Севрі (1920), м. Женеві (1921), м. Генуї (1922), участь у них представників ЗУНР, УНР, УСРР, публікував офіційні урядові документи, матеріали українських партій Східної Галичини, інформував громадськість про репресивні акції польської і румунської влади проти поневолених західних українців [105, с. 427].

В міжнародному масштабі питання ЗУНР розглядалося на конференції в м. Генуї у 1922 р. Туди прибув К. Левицький, який 23 квітня 1922 р. вручив Президії конференції документ з вимогою вирішити державне становище Галичини. У документі аргументувалася мета економічного відновлення і закріплення миру в центральній частині Європи. До цього документа були долучені матеріали і статистичні дані, які підтверджували поставлені тези. К. Левицького прийняв прем'єр-міністр Великої Британії Д. Ллойд-Джордж, який заявив про свою підтримку вимог західноукраїнської делегації: «3/4 населення Східної Галичини є української народності і вони того самого походження, мають ту саму мову, ту саму релігію, що мешканці України. Поляки держать

цей край лише завдяки збройній силі» [146, с. 46]. Завдяки Д. Ллойд-Джорджу західноукраїнська проблема була поставлена на порядок денний конференції 10 травня 1922 р.. Під британським тиском було прийнято рішення передати справу до політичної підкомісії конференції, яка на своєму засіданні 16 травня 1922 р. зробила висновок, що проблема Галичини є загрозою миру в Європі. Проте саме вирішення справи вкотре переносилося на невизначений час.

Востаннє в міжнародному масштабі проблема ЗУНР розглядалася у червні 1922 р. на З'їзді Товариств Ліги Націй, який відбувався у м. Празі. Тоді учасники ухвалили прийняти Західноукраїнське (Галицьке) товариство Ліги Націй у свої члени і звернутися до урядів великих країн вирішити державний статус ЗУНР [3, с. 639].

Однак країни Антанти у своїй східноєвропейській політиці зробили ставку не на ЗУНР, а на національно консолідовану Польщу, якій дозволили у березні 1923 р. інкорпорувати Східну Галичину, яка до 1939 р. стала осередком сепаратизму у цій поліетнічній державі. У міжвоєнний період у регіоні активно діяли праворадикальні, ліворадикальні і центристські політичні сили, які виступали проти поневолення краю Другою Річчю Посполитою. Уряд УРСР надавав матеріальну підтримку західноукраїнським комуністам через представників посольства у м. Варшаві та Генерального консульства у м. Львові. Еміграційний уряд ЗУНР після опублікування протестаційної заяви у березні 1923 р. саморозпустився, а його керівник Є. Петрушевич перебрався до м. Берліна, де знайшов підтримку в середовищі українського консервативного табору.

Таким чином внутрішня слабкість і нежиттєздатність ЗУНР не дали Заходові потрібного часу для усвідомлення можливої ролі та місця України в Європі. Помилки були допущені і урядом ЗУНР. За умов внутрішньої слабкості українського національно-визвольного руху багато залежало від зовнішнього визнання і підтримки України. З іншого боку, міжнародне визнання незалежності ЗУНР обумовлювалося внутрішнім зміцненням і утвердженням української державності.

Отже, у 1922–1923 рр. західні держави, насамперед Велика Британія послабили своє зацікавлення до Центрально-Східної Європи, зокрема українського питання, прагнучи зберегти статус-кво в Європі, утворений Версальською системою. Розгляд українського питання на міжнародній арені Лондон вважав потенційним чинником стабілізації у цьому регіоні Європи, який міг бути використаний Німеччиною в її реваншистських планах. Проте повоєнна Німеччина реально теж не могла вплинути на вирішення східногалицького питання. Зацікавлення Італії до цього регіону послабилися після заключення у 1922 р. угоди з радянською Росією про надання їй гуманітарної допомоги. Відтак після саморозпуску еміграційного уряду ЗУНР навесні 1923 р. перестали діяти і його дипломатичні представництва.

3.2. Діяльність дипломатії ЗУНР в Північній Америці

Чималу увагу галицький провід приділяв активізації потуг північноамериканської еміграції. Зокрема, важливим напрямком діяльності діаспори в означений період стала широка пропаганда української проблеми у США і Канаді, висвітлення подій польсько-української війни в засобах масової інформації. Цю діяльність координували Українське інформаційне бюро (створене у США на початку 1919 р.) і місія ЗУНР до США і Канади (розпочала діяльність у квітні 1920 р.). Посилаючись на позицію та заяви президента В. Вільсона про самовизначення поневолених Австро-Угорською імперією народів, українські громадські діячі пропагували ідею західноукраїнської державності, яка нібито реалізувалася в контексті його політичної програми. Вони наголошували, що керівництво ЗУНР в особі президента УНРади Є. Петрушевича і прем'єра К. Левицького сподівається знайти підтримку демократичних країн Заходу, передусім США. Діяльність українців давала певні результати: окремі політики, серед них і майбутній президент Ф. Рузвельт, заявляли, що Україна має бути незалежною державою – поряд з Литвою, Латвією, Естонією, Фінляндією, які після розпаду Російської імперії здобували державний суверенітет [126, с. 57–68].

Незважаючи на дипломатичну поразку української справи в м. Парижі, для українців діаспори спільна праця з урядовими делегаціями УНР і ЗУНР сприяла консолідації визвольних потуг. УНК, Федерація українців США надавали практичну і фінансову допомогу місії УНР у Вашингтоні на чолі з Ю. Бачинським. Член делегації канадських українців у м. Парижі О. Мегас відвідав Україну, де зустрівся з президентом УНРади ЗУНР Є. Петрушевичем і Головою Директорії УНР С. Петлюрою, обговорив з ними можливі форми допомоги Батьківщині. Широкої пропаганді українського питання у США і Канаді сприяли протестаційні кампанії на захист Галицької республіки за участю тисяч емігрантів. Їхні резолюції скеровувалися в урядові структури цих країн, а також до ПМК та новоствореної Ліги Націй. Для координації заходів створили Маніфестаційний комітет. Водночас висловлювалися вимоги до уряду США дозволити 10 тис. українських добровольців виїхати для участі у збройному захисті ЗУНР. Багатолюдні мітинги і маніфестації українців проходили також у Канаді, де збирали кошти на Визвольний фонд України. Заяви протесту надсилалися на адресу В. Вільсона, Д. Ллойд Джорджа, Ж. Клемансо, Р. Бодена [119, с. 51–52].

У жовтні 1919 р. серед членів еміграційного уряду ЗУНР виникла ідея відправити двох делегатів до США з метою організації фінансової допомоги. Поштовхом до цього став приїзд до м. Відня делегації Українського Горожанського Комітету зі м. Львова, яка вимагала від уряду ЗУНР збільшення фінансування краю, проте, як з'ясувалося, державних фондів ледве вистачало на функціонування уряду, тому про збільшення витрат на потреби краю не могло бути мови.

У грудні 1919 р. до м. Відня прибув Є. Петрушевич, який визнав поїздку делегатів до США дуже важливою. Він вирішив, що наразі повинна виїхати до США і Канади окрема місія у складі Л. Цегельського (голови) та І. Боберського (заступника), а в міру потреби підключити ще й С. Герасимовича і В. Струка.

Згідно з цим рішенням, Є. Петрушевич видав у м. Відні декрет від 4 січня 1920 р. про створення місії до США і Канади. Метою місії було

одержання при співучасті українських організацій США і Канади фондів на підтримку ЗУНР (Галичини та Буковини), зокрема на допомогу жертвам польсько-української війни, розвиток українських організацій та утримання уряду. Наразі, місія мала чисто фінансові завдання і ні про які дипломатичні доручення навіть не велось мови. Для легітимізації місії 12 березня 1920 р. Л. Цегельському було видано «вірчі грамоти» з підписами О. Бурачинського і С. Голубовича (від уряду ЗУНР), В. Сінгалевича (від посольства ЗУНР у м. Відні), К. Левицького та І. Семака (від Комітету Допомоги у м. Відні) [51, с. 49].

Л. Цегельський виїхав до США 23 березня 1920 р. Дорогою він заїхав до м. Парижа, і тоді отримав від Є. Петрушевича усні доручення навести зв'язки з урядовими колами США. До Америки він прибув 11 квітня 1920 р., осів у Нью-Йорку, де його прийняли досить прохолодно. Місцева громада ставилася з великим упередженням до галицького уряду як «сепаратистичного, реакційного, габсбурзького і денікінського», про що сам Л. Цегельський писав в одному зі своїх звітів у жовтні 1921 р. [51, с. 50].

Л. Цегельський розпочинав свою діяльність дуже обережно, зважаючи на досить ворожий настрій американських українців. Проте невдовзі він зумів здобути підтримку таких організацій, як Український Народний Комітет на чолі з о. П. Понятишиним, Український Народний Союз, «Провидіння» та часописів «Свобода», «Америка» і «Нова Хвиля».

За таких обставин було засновано «Тимчасовий Український Головний Рахунковий Комітет» (далі – ТУГРК) у США на чолі з Л. Цегельським. ТУГРК розгорнув широку агітаційну кампанію у пресі, листах, відозвах та на численних мітингах. Метою кампанії була агітація серед т. зв. національного табору, схилення суспільної думки на користь уряду ЗУНР та збір пожертвувань, які присилалися до краю.

Агітаційна кампанія була досить успішною, й окремі впливові кола підтримували позицію уряду ЗУНР. Улітку 1920 р. почали надходити письмові пропозиції до Є. Петрушевича, який тоді перебував у м. Лондоні, призначити офіційного представника уряду ЗУНР у м. Вашингтоні. У зв'язку з цими

побажаннями та особистим письмовим проханням Л. Цегельського Є. Петрушевич «відручним» листом від 24 вересня 1920 р. призначив останнього «політичним агентом для заступництва інтересів ЗУНР перед американським урядом» [52, с. 39].

Л. Цегельський почав заводити широке коло знайомств та укласти різноманітні угоди з представниками американського бізнесу. Проте йшли місяці, а обіцяні ним кошти не надходили, тому в галицькому уряді виникли сумніви щодо спроможності Л. Цегельського вести фінансові справи, а на допомогу йому вирішили вислати відповідних людей. Для цього 31 травня 1921 р. було створено Надзвичайну дипломатичну місію у складі Роберта Березовського (голови) та Луки Мишуги (секретаря).

В організаційному статуті від 31 травня 1921 р. було визначено, що ця місія повинна «уладнати справи фінансові», «підпомочи діяльність» уповноваженого представника уряду у США та домогтися якнайшвидшого визнання ЗУНР. У четвертому пункті було зазначено, що всі найважливіші презентаційні та політичні акції голова місії Р. Березовський повинен проводити спільно з Л. Цегельським як «дипломатичним представником Уряду» [51, с. 52–53]. Відповідно до зміни статусу з «політичного агента» на «дипломатичного представника» Є. Петрушевич видав Л. Цегельському 31 травня 1921 р. нові «вірчі грамоти» [126, с. 107].

Оскільки виникли непорозуміння щодо повноважень Л. Цегельського і Р. Березовського, 7 липня 1921 р. було проведено спільне засідання двох місій, на якому ухвалили, що «надзвичайна місія входить в склад дипломатичного представництва та творить з ним одну цілість» [52, с. 46]. Місію було поділено на два відділи: дипломатичний і фінансово-торговельний. Головою місії і дипломатичним представником став Л. Цегельський. Р. Березовський очолив фінансово-торговельний відділ, а Л. Мишуга став секретарем місії та членом фінансово-торговельного відділу [126, с. 110]. Усі політичні акції мали обговорюватися на спільних нарадах, на яких у голосуванні за прийняття рішень усі троє членів мали рівне право голосу [52, с. 48].

Отже, з 24 вересня 1920 р. до 31 травня 1921 р. Л. Цегельський мав повноваження політичного агента ЗУНР, пізніше – дипломатичного представника. Він повинен був просто навести контакти з українськими організаціями й отримати від них фінансову допомогу, а по можливості навести зв'язки з урядовими колами США. Після 31 травня 1921 р. фінансові справи мали вести Р. Березовський і Л. Мишуга, оскільки в уряді ЗУНР зрозуміли, що Л. Цегельський на це неспроможний.

Проте Л. Цегельський так не вважав. Він розгортає бурхливу діяльність саме у фінансовій сфері. 7 травня 1921 р. він заключив у м. Нью-Йорку, як представник уряду ЗУНР, угоду про позику в один мільйон доларів з Українською мореплавною торговельною компанією, яка зобов'язалася прийняти восьмипроцентні облігації Галицької республіки на суму 500 000 доларів 1 липня 1921 р. і цього ж дня виплатити готівкою 125 000 доларів. Друга частина облігацій на 500 000 доларів повинна була доставлятися компанії частинами по 75 000 кожен місяць першого числа, починаючи з серпня, за що компанія повинна була виплачувати по 25 відсотків готівкою. В контракті було чітко підкреслено, що 50% облігацій є власністю ЗУНР, інші 50% – безумовною власністю компанії, але уряд міг викупити їх упродовж десяти років. На час викупу компанія отримувала привілеї на морські грузові та пасажирські перевезення між Галичиною і США. Л. Цегельському на руки дали завдаток у 7500 доларів, які пізніше повинні були бути відраховані від загальної суми виплат [52, с. 48–49].

Водночас в листі до К. Левицького від 18 травня 1921 р. Л. Цегельський повідомляє, що сьогодні (18, а не 7 травня!) він уклав попередню угоду з Українською мореплавною торговельною компанією, текст угоди з якою пришло пізніше, основні її положення такі: «даєм один мільйон наших бондів, вони нам 250 000 дол. готівкою, їм припадає як нагорода ризико і коштів продажу четвертина бондів на 250 000 дол., а пів мільйонна вкладаємо як наш уділ до часу викуплення бондів» [52, с. 49].

Дальше Л. Цегельський писав, що компанія є американсько-єврейсько-українська, тому інші українські громади їй не довіряють і тому було вирішено створити окремий банк для фінансування позики. Він радив продати їм додатково ще на півмільйона облігацій, за що вони мали заплатити 70%, розпродуючи їх в Канаді, Бразилії та Аргентині. Тому Л. Цегельський почав вимагати оголошення Є. Петрушевичем випуску восьмипроцентних облігацій на півтора мільйона доларів для продажу в усіх країнах Америки та надання йому статусу дипломатичного представника ЗУНР для випуску цих облігацій, а також підтверджень, що за них відповідає ЗУНР усім своїм майном [52, 50].

Варто наголосити, що у своїх листах до заокеанських українців лідери української еміграції Є. Петрушевич, М. Грушевський, С. Петлюра щиро дякували за активну підтримку визвольних змагань і закликали продовжувати надавати допомогу. З цією метою у США засновано спеціальний Фонд помочі й оборони Галицької України, який мав акумулювати не менше 100 тис. доларів. Таку ж суму зобов'язалися зібрати для рідного краю українці Канади. Кампанії збирання коштів на підтримку визвольних змагань і для українського населення окупованих земель допомагали галичанам пережити тяжкі часи воєнного лихоліття, водночас консолідували заокеанську діаспору. Певні кошти, зокрема 12 жовтня 1921 р. 2,2 тис., 22 грудня 1921 р. – 10 тис. американських доларів екзильний уряд отримав від фінансово-торгівельної місії Галицької республіки у Вашингтоні [2, с. 599–600].

Певним чином на діяльність українців Північної Америки впливали нові обставини у процесі еміграції. В роки світової та польсько-української воєн він суттєво загальмувався, послабились зв'язки діаспори з Батьківщиною. Еміграція, головний потік якої знову був спрямований до США, відновилася в 1920 р. Однак прийнятий новий імміграційний закон містив великий перелік обмежень: за віком, здоров'ям, освітою, знанням мови та ін. Від 1921 р. діяла квота – 20 тис. осіб із Польщі, з яких Східній Галичині виділено лише 5,8 тисяч. Утім, квота

для цього краю йшла окремо, оскільки США все ж не вважали його складовою нової

польської держави. Ускладнились умови еміграції в Канаду: згідно з законом від

1919 р., піддані держав, які вели війну з цією країною, впродовж 10 років не могли здобути канадського громадянства. Лише після скасування в 1921 р. цього закону еміграційний рух з Галичини до Канади набрав широких масштабів [103, с. 111–112].

Масова післявоєнна еміграція набувала все більше військово-політичного характеру. За океан виїжджали колишні вояки легіону УСС, а також під загрозою

польських репресій – стрільці та старшини УГА, діячі ЗУНР/ЗОУНР. Центрами організації заходів на захист уряду ЗУНР в екзилі та населення окупованих західноукраїнських земель стали УНС, Український Народний Комітет і новостворене в жовтні 1922 р. у Філадельфії Об'єднання Українських Організацій, до якого ввійшли практично всі національні організації та товариства США [12, с. 139–140]. Засновано нові українські газети. Активно продовжувало працювати Укрінформбюро, яке налагодило випуск книг про підневільне становище українців у Галичині. УНС організував пересилання заяв до штаб-квартири Ліги Націй, в яких вимагалось відновити незалежність ЗУНР.

Еміграція надавала допомогу політико-дипломатичним місіям ЗУНР у США та Канаді на чолі з Л. Цегельським, І. Боберським, Л. Мишугою, О. Назаруком, які ініціювали протестаційні акції та звернення діаспори до президента В. Гардінга, конгресу США та Найвищої Ради Ліги Націй. Великого політичного резонансу набув візит до Канади і США влітку–восени 1921 р. митрополита А. Шептицького. Завдяки сприянню діаспори відбулася його зустріч із президентом США, державним секретарем В. Гюзом, а також з міністром торгівлі Г. Гувером, який займався організацією допомоги країнам Європи і деякий час перебував у м. Львові. Митрополит виявив себе відданим

борцем за українську справу, заявивши державним діячам Канади і США про помилковість рішення Паризької мирної конференції щодо надання мандата Польщі на окупацію Східної Галичини.

Напередодні розгляду в лютому 1921 р. Найвищою Радою Ліги Націй галицької проблеми представники американських українців зустрілися з президентом В. Гардінгом і передали йому меморандум щодо ЗУНР. Спільно з канадською діаспорою організовано вручення протестаційних заяв урядовцям, надіслано сотні телеграм і листів до Ліги Націй, яка таки прийняла резолюцію про те, що Польща є лише тимчасовим окупантом Східної Галичини.

Політичною активністю українців-емігрантів супроводжувалася міжнародна конференція в Генуї 1922 р. На адресу її президії надійшло з-за океану більше 200 петицій і телеграм, які містили протести з приводу польського окупаційного режиму в Галичині й вимагали відновити незалежність ЗУНР [127, с. 137]. Ця акція була відчутною підтримкою галицької делегації в Генуї у складі Є. Петрушевича і К. Левицького. Водночас упродовж року не вщухали віча та маніфестації українців у містах США і Канади. Успішно пройшла акція збирання коштів на Позичку національної оборони на суму 140 тис. дол., які були надіслані урядові ЗУНР в екзилі. Крім цього, Український Червоний Хрест зібрав пожертви для інтернованих вояків УГА в Чехословаччині, полоненим галичанам у польських концтаборах (майже 20 тис. дол.), на утримання студентів-українців у вузах Чехословаччини. 25,5 тис. дол. зібрано для Українського Горожанського Комітету у м. Львові, які спрямовано на потреби дискримінованих українців.

Однак політиці екзильного уряду ЗУНР протистояли заходи радянських і партійних органів і спецслужб УСРР–СРСР з метою розкладу української еміграції. Спеціальні відділи Комінтерну, маючи серйозне фінансове забезпечення, організували створення Компартії Америки та її Української секції. В Канаді опорою комуністів стало товариство «Український робітничий дім». За участю Москви та Харкова налагоджено видання комуністичної преси.

Активну розкладову роботу серед української діаспори проводив так званий Закордот ЦК КП (б). У 23 червня 1922 р. Політбюро ЦК КП(б)У схвалило спеціальну постанову про створення «груп української еміграції, які будуть на платформі Радянської влади». Іноземні відділення ДПУ УСРР намагалися не допустити в 1922–1923 рр. об'єднання зусиль Є. Петрушевича і Є. Коновальця в боротьбі за відродження «самостійної Великої України» [2, с. 638].

Таким чином, на той час світ ще був недостатньо поінформований про українську проблему, переважав польський чинник. Західні держави зробили основну ставку на Польщу, яку розглядали як бар'єр між новою Росією і рештою Європи. У ставленні великих держав до ЗУНР домінували геополітичні розрахунки та стратегічні інтереси. Саме це й зумовило падіння західноукраїнської держави, яка формально припинила своє існування у 1923 р. Почався новий етап політичної боротьби українців Галичини за свою державність, але вже в зовсім відмінних умовах існування Другої Речі Посполитої. Українська держава, яка мала значний економічний і військовий потенціал, великі людські ресурси опинилася наодинці зі своїми проблемами і на відміну від інших не отримала міжнародної підтримки.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ЗУНР НА ПРИКЛАДІ ЇЇ ДИПЛОМАТІЇ В ШКОЛІ

Проблема вивчення дипломатії ЗУНР/ЗОУНР є актуальною під час вивчення історії України в школі. Без розуміння підростаючим поколінням ролі та місця ЗУНР/ЗОУНР в нашій історії неможливе всебічне та повне вивчення минулого. Дослідження дипломатичної діяльності ЗУНР/ЗОУНР допомагає учням краще засвоювати навчальний матеріал, який стосується ЗУНР, розуміти її вплив на певні події та увесь історичний процес. Вивчення зовнішньої політики ЗУНР/ЗОУНР допомагає пізнанню історії школяра.

Сьогодні важливим завданням є показати, що Україна має власну багатовікову історію державотворення, власні державотворчі традиції, які формувалися упродовж багатьох століть, що творцем Української державності був і є український народ, і що він є джерелом влади.

ЗУНР постала як демократична держава, політичний устрій якої передбачав модель тогочасної європейської правової держави. ЗУНР стала прикладом можливого українського державного правопорядку, що ґрунтувався на гуманізмі та поступовому затвердженні демократичних засад у суспільстві.

Наслідком активної державотворчої діяльності ЗУНР стало відкриття посольств в Австрії, Угорщині і Німеччині й дипломатичних представництв у Чехословаччині, Канаді, США, Бразилії, Італії та інших державах.

Історична освіта в закладах загальної середньої освіти реалізується на навчальних заняттях із предметів і курсів інваріантної та варіативної складових навчального плану освітньої програми закладу, а в старших класах – на навчальних заняттях із предметів і курсів за вибором відповідно до одного з визначених рівнів (рівень стандарту – обов’язковий мінімум змісту навчального предмета; рівень профільної підготовки – поглиблений зміст з орієнтацією на майбутню професію) [116].

Використовуючи додаткові курси за вибором до учнів доводяться теми «Визначні постаті України», «Українське відродження у ХХ ст.», «Історія України першої половини ХХ ст. в особах», «Досліджуємо історію України», «Історія держави і права України». До прикладу курс «Досліджуємо історію України» можна безпосередньо використати для поглиблення знань учнів з шкільної теми: «Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), його історичне значення» та розробити курс «Діяльність дипломатії ЗУНР/ЗОУНР 1918–1923».

Перед учителем історії стоїть дуже важливе завдання. Для його виконання методика озброює вчителя змістом і педагогічними засобами, необхідними для ефективної історичної освіти, національного виховання і розвитку учня [134]. Серед проблем змісту і структури історичної освіти важливе місце займають питання співвідношення фактів і теоретичних узагальнень, формування історичних понять і законів суспільного розвитку, розкриття суті історичного процесу. Важливим завданням методики є розвиток

мислення учнів. Завдання розвитку історичного мислення вимагають і відповідних методів, прийомів і засобів навчання.

Вивчаючи історію учні знайомляться з подіями, предметами минулого, з діячами різних часів. Все це відбувається у просторі і часі. Події, хронологія, історична географія пізнаються через конкретні, емоційно забарвлені образи і складають перший компонент структури історичних знань – історичну уяву. Від створення образів про історичні факти учні переходять до пізнання їх внутрішньої сутності і встановлення взаємозв'язку між ними. Тому другим компонентом історичних знань є історичні поняття. Для учнів ці знання з емпіричного піднімаються на більш високий – теоретичний рівень. Пояснення суті історичних фактів, історичних процесів здійснюються через систему понять, законів і формування розуміння закономірностей історичного процесу, що складає третій компонент структури історичних знань.

Дипломатія завжди вважалася особливою сферою людської діяльності. Дипломат виступає за кордоном у ролі фахівця з історії, релігії, культури, права.

Дипломатія є багатогранною, і кожен дипломат дає своє трактування цього поняття.

Класичне визначення дипломатії міститься в Оксфордському словнику англійської мови: «Дипломатія – це здійснення міжнародних відносин шляхом переговорів; сукупність засобів, що їх використовують послы й посланники з метою забезпечення переговорного процесу; праця або мистецтво дипломата». Британський дипломат Ернест Сатоу уточнює, що дипломатія – це насамперед інтелект і почуття такту, поставлені на службу державним інтересам. Німецький дипломат Георг Фридрих Мартенс вважає дипломатію наукою про зовнішні зносини чи закордонні справи держави, а в більш вузькому розумінні дипломатія – це наука чи мистецтво переговорів. А французький дипломат Жюль Камбон під дипломатичною діяльністю розуміє «мистецтво ведення переговорів та пошук способів, які б не дозволили у відносинах між народами не вдаватися до застосування крайнього засобу – сили» [53, с. 7].

Формування історичних уявлень.

Процес пізнання історії починається з засвоєння фактів. Оскільки уявлення про факти минулого створюються на основі сигнальної системи через здорове сприйняття учнем конкретних образів про історичні предмети і картини суспільного життя, то необхідна наглядність у викладанні історії. Для цього використовуються ілюстрації та схеми, підручник, а також матеріал підготовлений учителем.

На кожному робочому етапі знаходиться папка «На допомогу учневі», де є наглядний роздатковий матеріал: хронологічна таблиця по кожній темі, схеми, карти.

Для цієї ж мети використовуються художні картини: наприклад, Осипа Куриласа (тема «Україна в I Світовій війні»).

Для кращого сприйняття використовуємо яскраву емоційну розповідь. З її допомогою в учнів складається адекватний часовий необхідний запас історичних уявлень. З цією метою використовуємо цитати з різних історичних джерел. Наприклад до теми: «Західноукраїнська Народна Республіка. Акт злуки між УНР і ЗУНР».

Морозний ранок...

Під ногами приємно хрустить сніг. Деревя, плоти та телеграфні стовпи насипані срібною позолотою.

Ніби мальовані!

Ось – Софійський майдан... Балкони домів, вікна, вулиці – прибрали святочний вигляд. Гірлянди ялинчатих шнурів звисають тут і там, переплетені національними прапорами та кольоровими стрічками. На початку Володимирської вулиці – велика, чудесно прибрана дуга з гербами України і Галичини. На телеграфних стовпах – герби різних частин Української Держави. По майдані і на суміжних вулицях увесь час снує авто, а в ньому – боярин у правдивому українському жупані, козацькій шапці, з правдивими козацькими вусами.

Це – Микола Карпович Садовський.

Він церемоніал-майстер святочної днини. Стоячи весь час в авті, він видає останні розпорядки. Близько одинадцятої години починають стягатися різні військові частини та делегації з прапором, стягами та трафаретами. Видніються прапори, що бачили всякі бої, подірвані стрілами.

Військові відділи займають свої місця. М. Садовський вказує місця делегаціям та школам.

В годині дванадцятій приїжджають члени Директорії, Трудового Конгресу. Національного Союзу, представники Галичини та Буковини, дипломатичний нотаріус.

Весь майдан, балкони і суміжні вулиці зайняті народом. Циліндри, кашкети, капелюхи – зливаються з українськими жупанами та “чумарками”.

Настрій святочний...

Задзвонили дзвони Софійського собору.

Його великий дзвін, дужий, як віра зібраних у перемогу та ніжно – меланхолійний, як степова пісня козака на кургані, сповіщає по цілому Києві, що коло нього походилися всі сини Української Землі.

Молебн... Замовкли дзвони...

По молебні – хвилина мертвої тиші.

Доктор Л. Цегельський читає грамоту з третього січня про приєднання Галичини до України та передає її голові Директорії В. Винниченкові. рівночасно доктор Я. Олесницький читає цю грамоту по-французьки. У відповідь – член Директорії Швець, оголошує Універсал про злуку українських земель. Зараз же після цього – цей Універсал був повторений одночасно з чотирьох трибун, установлених по кутах майдану. Враження було знамените. На багатьох лицях виступили сльози.

Залунало: «Слава!».

Національний хор кілька разів виконував гімн «Ще не вмерла Україна», «Вкраїну-Мати» та «Вічний революціонер».

Військові частини в зразковому порядку відбули парад. За ними – делегація.

Минають прапори за прапорами. Рідка хвилина на яку кожний народ гордий, для якої працює не десятками літ, а сотками» [116].

Формування понять.

Більшість понять носять конкретно-історичний характер. Але учні знайомляться із соціологічними поняттями. Кількість саме цих понять зростає саме в процесі вивчення історії, яка вивчається за програмою в українській школі.

З даної теми учні мають засвоїти такі поняття: національно-визвольний рух; Українська національна Рада; Листопадовий чин; Державний Секретаріат Закордонних Справ (ДСЗС); Паризька мирна конференція; миротворчі місії; посольство; Акт злуки; лінія Бертелемі; диктатор тощо.

Ефективність формування понять буде вищою, якщо дотримуватись методичних умов:

- 1) у процесі формування понять необхідно враховувати роль конкретних уявлень і типових образів.
- 2) продумувати можливість якомога швидшого введення терміну і ознак з наступною їх систематизацією.
- 3) теоретичні узагальнення можливі лише на основі засвоєння фактів у їх системі і взаємозв'язку.
- 4) систематизація і узагальнення фактів повинно йти в логічному розкритті поняття.
- 5) викладач повинен глибоко орієнтуватися у змісті програми і курсів історії, щоб визначати об'єм фактичного матеріалу.
- 6) теоретичні поняття повинні вводитись не ізольовано, а у зв'язку з уже відомим.
- 7) процес формування понять буде ефективним лише при активній самостійній пізнавальній діяльності учнів.
- 8) засвоєння важких понять вимагає довгого часу і періодичного повторення [118].

Розкриття закономірностей в процесі вивчення історії

Формування розуміння закономірностей суспільного розвитку здійснюється на основі міцного засвоєння системи історичних знань. Визнання учня головною дійовою фігурою навчально-виховного процесу, реалізація проблем творчого розвитку особистості потребують розробки педагогічних технологій, метою яких є не накопичення знань та вмінь, а постійне збагачення творчим досвідом і формування механізму самоорганізації кожного учня.

Найкраще підходить технологічна схема уроку, яка сприяє розвитку продуктивної пізнавальної діяльності, наприклад, визначення рівня знань учнів за допомогою стрічок часу, графіків, діаграм, схем, таблиць.

На наш погляд, буде доцільним проводити конференції старшокласників

У даній темі учні зустрічають чимало історичних образів. Часто це не можна зробити тільки за шкільними підручниками, тому велика увага надається самостійній роботі, використанню довідкової, документальної та історико-публіцистичної літератури.

У методиці викладання історії вироблено низку прийомів, які допоможуть учням відновити чи збагатити свої знання з хронології.

Насамперед – це складання хронологічних таблиць. Учні пишуть у хронологічній послідовності дати і назви подій, що допомагає закріпити їх у пам'яті.

У ході уроку вони повинні вивчити мінімум обов'язкових дат, щоб, спираючись на них, уміти визначити в часі факти, історичні події.

Важливо не стільки механічно запам'ятати дату і подію, а й логічно пов'язати їх з характеристикою історичного явища та епохою.

Важливе місце у вивченні історії займає локалізація подій на історичній карті. Формування в учнів навичок локалізації подій потребує системного підходу і послідовності. Розробляючи власну програму навчання учнів роботи з історичною картою, учителю необхідно врахувати певні моменти, зокрема, уміння, якими володіють учні, дозволяють їм самостійно виготовляти карти-схеми (розподілу сфер впливу, змін кордонів, територіальних надбань та ін.).

Учні вільно використовують карту, ілюструючи свої розповіді про військові події, політичний розвиток країн світу.

Ефективним засобом засвоєння можуть стати «пам'ятки».

На уроках історії недостатньо добиватися лише забезпечення знань учнів на відтворювальному рівні, а необхідно вчити втілювати знання на практиці, формувати готовність творчо їх використовувати, здійснювати виховання учнів.

Вміння працювати з книгою, будувати зв'язний переказ змісту параграфу, історичної картини, самостійно формулювати висновки, аналізувати і узагальнювати історичні факти на основі їх опису та підручнику, документах, посібниках, складати простий і розгорнутий план, конспекти, реферати та інше найбільш інтенсивно формуються у ході обговорення нового матеріалу, підготовки домашнього завдання. Уроки такого типу характеризуються постановкою спеціальних вправ з показом викладачем того, як підготувати урок вдома. Учням пропонується пам'ятку по самостійній роботі з підручником.

Перевірка і оцінка результатів навчання

Головною метою навчання історії є формування історичного мислення учнів, загального розуміння історичного процесу в його різноманітності і суперечностях, способів одержання, засвоєння і застосування історичних знань, умінь самостійно орієнтуватись і адаптуватись до швидких змін суспільного життя, критично ставитися до інформації. Якщо виходити з точки зору 12 – бальної системи, то ці вимоги заслуговують на вищий бал. Отже, показником вищого рівня знання предмету історії є сформоване історичне мислення учнів – коли учень може побачити і проілюструвати історичне явище від зародження і до завершення з усіма його компонентами, властивостями і характеристиками. Це, безумовно, творчий рівень роботи учня. Але не кожен може показати саме такий рівень. Визначаються такі основні категорії історичного знання:

1. Фрагментарне знання – володіння дитиною уривчастою інформацією про об'єкт вивчення, що не дає йому можливості побудувати картину цілісного уявлення про історичне явище, що вивчається.

2. Знання на рівні цілісного уявлення про об'єкт вивчення, тобто учень може дати загальну характеристику історичного явища.

3. Знання на рівня структурного уявлення про об'єкт вивчення, коли дається на базі цілісного знання про об'єкт вивчення може провести його елементарний аналіз: визначити основні етапи, розкрити її зміст, обґрунтувати свій підхід до визначення етапів.

4. І, нарешті, повне знання як результат аналізу змісту основних структурних складових об'єкту вивчення

У даній розробці пропонуються діагностичні завдання, що перевіряють досягнення учнем цих навчальних цілей. Для більш повного і об'єктивного оцінювання пропонується виконання нестандартних завдань підвищеної складності.

Кожен учень має можливість вибору завдання. Вони створенні з таким розрахунком, щоб дати можливість виявити учневі свої знання: фрагментарні, на рівні цілісного уявлення, на рівні структурного уявлення чи творчого.

Під час заняття на тему: «Діяльність дипломатії ЗУНР/ЗОУНР» можуть бути використані такі методи навчання: дослідницький, пояснювально-спонукальний метод викладання та частково-пошуковий метод учіння, серед наочних методів будуть застосовані – метод ілюстрування, метод демонстрування, метод самостійного спостереження.

Складовою частиною кожного методу навчання виступають прийоми та засоби. Існує велика кількість визначень прийомів навчання, серед них прийом навчання – це спосіб взаємодії учителя та учнів, який може бути виражений у переліку (алгоритмі) дій учителя, направлений на організацію пізнавальної діяльності учнів за допомогою прийомів навчальної роботи, адекватних специфіці матеріалу, що вивчається [135, с. 111], за іншим визначенням прийом навчання – це сукупність конкретних навчальних ситуацій, що сприяють досягненню проміжної (допоміжної) мети конкретного методу [117].

Коли використовують термін «прийоми навчання», тоді говорять, у першу чергу, про поєднання прийомів викладання (діяльність вчителя) та

прийомів учіння (діяльність учня): разом вони складають прийоми навчання – одну з найголовніших частин організації навчального процесу [135, с. 111].

Внутрішньою розумовою (інтеріоризованою) стороною прийомів учіння виступають різні пізнавальні процеси: пам'ять, мислення, уява та інші. Зовнішньою (екстеріоризованою) стороною прийомів виступають матеріалізовані (виражені усною, письмовою відповіддю та ін.) дії школярів, які визначають конкретні розумові дії [135, с. 111].

Прийоми навчальної роботи умовно поділяють на дві групи [135, с. 111].:

1) прийоми формування уявлень (емпіричний рівень пізнання) – образів зовнішнього боку історичного факту у свідомості школяра;

2) прийоми засвоєння теорії (теоретичний рівень пізнання): історичних понять, зв'язків;

Чим більший арсенал прийомів у структурі методу, тим він повніший і ефективніший. Прийоми можуть бути різні: малюнки на дошці, побудова схеми, аплікації, читання вірша, пояснення, опис, інформаційне повідомлення, аналітичний опис та ін. Якість застосування методів навчання в теперішній українській школі значною мірою визначається присутністю матеріально-технічних засобів.

Засоби навчання – це допоміжні матеріально-технічні засоби з їх специфічними дидактичними функціями [117]. Технічні засоби навчання – це обладнання та апаратура, що використовується в навчальному процесі з метою покращення його ефективності [130].

Технічні засоби навчання класифікують:

- за особливостями використовуваного матеріалу (словесний, образотворчий, схематичний показ);
- за видом сприйняття (зорові, слухові, наочно-слухові, аудіо, візуальні та аудіовізуальні);
- за способом передачі матеріалу (за допомогою технічної апаратури чи без неї – традиційним способом; в статичі чи динаміці);

Екранні засоби, до яких входять: транспаранти, діапозитиви, діафільми. Друковані засоби, в т. ч. таблиці, картки для складання таблиць, картини, роздавальний матеріал. Засоби слухової наочності: компакт-диски і аудіокасети є головними засобами слухової наочності. Наочно-слухові (аудіовізуальні) засоби навчання. До них належать діафільми із звуковим супроводом, кінофільми та кінофрагменти. Компютерні та інформаційні технології в навчальному процесі, сюди входять ігрові комп'ютерні форми навчання, контролюючі програми перевірки домашнього завдання та інше. Особливе місце серед засобів навчання займає підручник. Кожний засіб навчання по-різному використовується під час заняття. Наприклад, карти та навчальні картини з метою формування уявлення та знання учнями візуального розташування регіонів, історичних пам'яток; навчальні пам'ятки з метою створення характеристики історичних постатей та з'ясування причинно-наслідкових зв'язків; описи в документальній, науковій та інших літературах з ціллю показу образів різних за змістом та структурою історичних фактів [135, с. 113].

Цілі та завдання даного курсу:

- сформувані уявлення про зовнішню політику України та особливості роботи дипломатичних представництв за кордоном;
- сформувані розуміння професійних обов'язків представників дипломатичної служби, що є важливим елементом професійної орієнтації учнів;
- поширити знання та сформувані уявлення про права людини та захист прав українських громадян в інших країнах;
- сформувані навички, необхідні учням для подальшого навчання та кар'єри: способи врегулювання спорів, запобігання та вирішення конфліктів, пошуку компромісів та взаємоприйнятних рішень, проведення переговорів;
- сформувані уявлення про місце і роль України на міжнародній арені, залучити молодь до формування позитивного іміджу України у світі [53, с. 5].

Вивчення курсу «Дипломатія ЗУНР/ЗОУНР 1918–1923 рр.» дозволить учням формувати такі програмні результати навчання:

- Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.
- Здатність проявляти визначеність і наполегливість щодо поставлених завдань і взятих обов'язків.
- Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.
- Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
- Здатність логічно й послідовно відтворювати отримані знання предметної області.
- Здатність критично аналізувати й узагальнювати положення предметної області сучасної дипломатії.
- Демонструвати знання і розуміння теоретичних основ та принципів дипломатії в державній діяльності.
- Діяти соціально відповідально та громадсько свідомо на основі етичних принципів дипломатії, поваги до культурного різноманіття та цінностей громадянського суспільства з дотриманням прав і свобод особистості.
- Демонструвати навички письмової та усної професійної комунікації державною й іноземною мовами, а також належного використання професійної термінології.

Таким чином, тема дипломатична діяльність ЗУНР/ЗОУНР є актуальною під час вивчення історії в школі, так як навички, здобуті під час опанування курсу, стануть корисними і в подальшому навчанні, кар'єрі, і у виборі майбутньої професії. Засади розуміння ролі України у світі, як одна із складових цілей курсу, безперечно допоможуть зміцнити почуття патріотизму серед українських дітей та молоді, де б вони не проживали.

Важливою метою курсу «Дипломатія ЗУНР/ЗОУНР 1918–1923 рр.» є не лише сформувати в учнів уявлення про зовнішню політику та особливості роботи дипломатичних представництв за кордоном, а й сформувати навички врегулювання спорів, запобігання та вирішення конфліктів, пошук компромісів та прийняття рішень. Важливо не лише навчати історії держави, але й

виховувати свідоме й творче нове покоління українців, навчити нашу українську молодь представляти українську державу в країнах їхнього проживання та формувати позитивне сприйняття України у світі.

ВИСНОВКИ

Отже, комплексне використання джерельної бази зі здобутками вітчизняної та зарубіжної історіографії, передусім польської, дало змогу всебічно розкрити обрану наукову проблему, поглибити розуміння тих процесів, що відбувалися на території Східної Галичини в досліджуваний період. Реалізація заявлених у магістерській роботі мети і завдань дозволяє зробити наступні висновки:

1. За опрацьованими матеріалами нами виокремлено п'ять основних груп історіографічних джерел: українська історіографія проблеми міжвоєнного періоду; українська діаспорна історіографія; радянська історична думка;

сучасна українська історіографія; зарубіжна, передусім польська, історична думка.

У процесі магістерської роботи застосовано широкий комплекс загальнонаукових (історизму, об'єктивності, системно-структурний та ін.) і спеціальних історичних (порівняльний, типологічний, хронологічний та ін.) методів та принципів дослідження. Окреме місце належало визначенню понятійно-термінологічного апарату дослідження, що дозволило уникнути неточностей при написанні роботи. Зокрема, було дано чітке формулювання таким термінам, як «міжнародна політика», «місія» та «делегація».

2. Внутрішня слабкість і нежиттєздатність ЗУНР/ЗОУНР не дали Заходіві потрібного часу для усвідомлення можливої ролі та місця України в Європі. Помилки були допущені і урядом ЗУНР. За умов внутрішньої слабкості українського національно-визвольного руху багато залежало від зовнішнього визнання і підтримки України. З іншого боку, міжнародне визнання незалежності ЗУНР обумовлювалося внутрішнім зміцненням і утвердженням української державності.

Дипломатична діяльність уряду та зовнішньополітичного відомства ЗУНР в еміграції була активною й широкомасштабною, мала чіткі орієнтири та послідовно трималася єдиного завдання – відновлення української державності. Її виконавці від президента Є. Петрушевича до членів закордонних представництв і місій виявили себе патріотами батьківщини та докладали всіх зусиль у боротьбі за її інтереси на міжнародних конференціях та інших форумах. Їх невдача була наслідком об'єктивних чинників, які створювалися на геополітичному просторі під впливом могутніх держав, насамперед Антанти, не зацікавлених в існуванні незалежної Західноукраїнської Народної Республіки.

3. Безперечно, українські дипломати проводили колосальну роботу в умовах надзвичайно складного міжнародного становища обох українських республік. Дипломатичні місії УНР та ЗУНР/ЗОУНР працювали в європейських столицях, відчуваючи недовіру і упередженість дипломатів деяких західних держав. Тим не менше, вони наполегливо доносили до європейської

громадськості і політичних кіл правду про ситуацію в Україні, яка на противагу твердженням ворожої пропаганди не складала для Європи жодної загрози. І не вина українських дипломатів, що міжнародна ситуація в той час склалася не на користь Української держави і призвела до сумнозвісних подій квітня 1920-го, березня 1921-го і березня 1923-го рр.

4. Недоліком українського уряду ЗУНР на міжнародній арені можна вважати також недооцінку дипломатичного авторитету Польщі, яка не припиняла перемовин з Францією та Великою Британією стосовно офіційного оформлення юридичного входження Галичини до складу відновленої Речі Посполитої. На початку 1923 р. Велика Британія погодилася на дипломатичні поступки Франції на Близькому Сході й анексію Східної Галичини Польщею. Рада послів Антанти 14 березня 1923 р. прийняла рішення про передання управління Галичиною відновленій Польщі. Це рішення стало остаточним фіаско українських визвольних змагань на міжнародній арені та останнім етапом розподілу українських земель у повоєнному світі між чотирма державами – СРСР, Румунією, Чехословаччиною та Польщею.

Прийняття подібного рішення перекреслило усі сподівання галицьких українців на утвердження національної держави. Причинами такого міжнародного акту була низка об'єктивних та суб'єктивних чинників, передусім – геополітичні обставини, в яких не було місця незалежній державі галичан. Окрім того, певний радикалізм українських дипломатів та небажання поступитися певними територіями, зокрема Львовом, на користь Польщі не сприяли досягненню політичного консенсусу.

5. У підсумку слід відзначити, що навіть після повної окупації поляками з дозволу Антанти Східної Галичини й втрати території урядом і армією ЗУНР, після поразки українських національно-визвольних змагань проблема відновлення державності завдяки зусиллям керівництва держави та дипломатичної служби в еміграції упродовж кількох років розглядалася на різних міжнародних форумах, зокрема 1922 р. в м. Генуї та в Лізі Націй.

Таким чином, зовнішньополітична діяльність уряду та дипломатичних служб ЗУНР/ЗОУНР була активною й достатньо масштабною. Хоча, Західноукраїнська Народна Республіка так і не змогла утвердитися на міжнародній арені. Зокрема, через несприятливий період у світовій геополітичній ситуації. Оскільки, у той час сусідні держави реалізовували свої окупаційні плани стосовно західноукраїнських земель, а держави Антанти та США не були прихильними до ЗУНР. Проте, незважаючи на усі обставини, дипломати наполегливо та послідовно намагались виконати єдине завдання – відновлення української державності. І Є. Петрушевич, і члени закордонних представництв та місій докладали всіх зусиль у боротьбі за державні інтереси на міжнародних конференціях. За досить короткий період часу вдалось встановити міжнародні відносини із більшістю західноєвропейських держав, а також із США.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Опубліковані документи

1. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти томах. Том 1. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 582 с.
2. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 712 с.
3. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 3. Книга 1. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. 644 с.

4. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 3. Книга 2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 680 с.
5. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 4. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. 886 с.
6. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 5. Книга 1. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. 944 с.
7. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 5. Книга 2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2011. 948 с.
8. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 5. Книга 3. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2013. 992 с.
9. Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.): документи і матеріали / упоряд. док. Л. В. Андрієвська та ін.; голова редкол. К. І. Грищенко та ін. Київ, 2010. 592 с.
10. Нариси з історії дипломатії України / відп. ред. В. Смолій. Київ, 2001. 736 с.
11. Рада послів Антанти прийняла рішення про включення Галичини до складу Польщі [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://territoryterror.org.ua/uk/resources/calendar/details/?newsid=308>
12. Українська політична еміграція 1919–1945: Док. і мат. Київ, 2008. 928 с.
13. Україна і Польща в документах, 1918–1922 : у 2 т. / ред. Т. Гунчак. Нью-Йорк, 1983. Т. 1. 456 с.
14. Україна і Польща в документах, 1918–1922 : у 2 т. / ред. Т. Гунчак. Нью-Йорк, 1983. Т. 2. 468 с.
15. Українські дипломатичні ноти в справі Галичини. Кам'янець, 1919. 52 с.
16. Akty i dokumenty dotyczące sprawy granic Polski na Konferencji Pokojowej w Paryżu 1918–1919: w 4 cz. Część I. Program terytorialny Delegacji. Paryż, 1920. 134 s.

17. Akty i dokumenty dotyczące sprawy granic Polski na Konferencji Pokojowej w Paryżu 1918-1919: w 4 cz. Część II. Granica polsko-niemiecka. Paryż, 1925. 176 s.

18. Akty i dokumenty dotyczące sprawy granic Polski na Konferencji Pokojowej w Paryżu 1918–1919: w 4 cz. Część III. Sprawa Galicji. Paryż, 1926. 107 s.

19. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference, 1919. Vol. III. United States Government Printing Office Washington: 1963. 1062 p.

20. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States: The Paris Peace Conference, 1919. Vol. IV. United States Government Printing Office Washington: 1963. 880 p.

21. Ukraine and Poland in Documents. 1918 – 1922. Edited by Taras Hunczak. Part I. New York-Paris-Sydney-Toronto, 1983. 456 p.

22. Zaks Z. Walka dyplomatyczna o naftę wschodniogalicyską 1918–1923. Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: studia i materialy. Warszawa, 1969. T. IV. S. 37–61.

II. Мемуари

23. Антончук Д. Українсько-польські переговори про замирення в травні 1919 р. Виступ Курдиновського. Уривок зі спогадів. *Історичний календар-альманах «Червоної Калини» на 1939 р.* Львів, 1938. С. 174–178.

24. Витвицький С. Галичина в міжнародній політиці в 1914–1923 роках. *Український історик.* Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен. 1995. № 1–4. С. 100–118.

25. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). Київ: Темпора, 2007. 632 с.

26. Левицький К. Дипломатична діяльність ЗУНР (1918–1923). *Літопис Червоної Калини.* 1938. Ч.11. С. 3–4.

27. Левицький К. Перші дні нашої державности (Спомини). *Український прапор.* 1923. Ч. 44.

28. Левицький К. Розпад Австрії і українська справа. *Українська Галицька Армія: матеріали до історії*. Т. 3. Вінніпег: вид-во Д. Микитюка, 1966. С. 10–19.
29. Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах: в 2 т. Т. 1. М.: Изд-во иностранной литературы, 1957. 655 с.
30. Курманович В. Відворот УГА за Збруч. *Літопис Червоної калини*. 1934. Ч.V. С. 4.
31. Назарук О. Рік на великій Україні. Спомини з української революції. Відень, 1920. 342 с.
32. Назарук О. В українській дипломатичній службі в роках 1915–1923. *Літопис Червоної Калини*. 1938. Ч. 10. С. 16–17.
33. Назарук О. Гал делегація в Ризі 1920 р.: Спомини учасника. Львів, 1930. 170 с.
34. Омелянович-Павленко М. Спомини. Тернопіль, 1930. 64 с.
35. Онацький Є. По похилій площині. Записки журналіста і дипломата. Мюнхен, 1969. Ч. II. 262 с.
36. Рудницький М. Париж 1919. Переважне становище української делегації на Мирову Конференцію. *Дипломатія УНР в документах та спогадах сучасників* / упоряд. і перед. І. М. Гнатишина та ін. К.: Український письменник, 2008. Т. 2. С. 260–274.
37. Цегельський Л. Від легенди до правди: Спогади. Нью-Йорк; Філадельфія: Булава, 1960. 313 с.
38. Шухевич С. Спомини з Української Галицької Армії (1918–1920). Ч. 1. Львів, 1924. 176 с.
39. David L. G. Memoirs of the Peace Conference. New Haven. 1939. Vol. 2. 917 p.

III. Преса

40. Генерал Бертельмі. *Стрілець*. 1919. 19 березня. Рік I. Ч 12. С. 6–7.
41. Переговори з місією Антанти. *Републіка*. 1919. 1 березня. Рік I. Ч. 24. С. 1.

42. Польське питання на мировій конференції. *Дрогобицький листок*. 1919. 26 березня. Рік II. №. 28 (36). С. 3–4.
43. Наше вирішення. *Український прапор*. 1923. 31 марта. С. 2.
44. Наші полонені в Італії. *Український прапор*. 1920. 3 цвітня. С. 3.
45. Українська місія при Ватикані. *Український прапор*. 1920. 17 марта. С. 2.
46. Українська Національна Рада. Львів. *Діло*. 1918. 15 листопада. Четвер. Рік XXXIX. Ч. 254. С. 2.
47. Українські представники на мирову конференцію або Революція і контрреволюція в Польщі. *Вперед*. 1918. 19 грудня. Середа. Рік III. Ч. 16. С. 1.
48. *Червона калина: Історичний календар-альманах на 1939 рік*. Львів, 1938. Т. XVIII: Україна на дипломатичному фронті. 189 с.

IV. Монографії та статті

49. Ададуrow В. Політика Франції стосовно українсько-польського конфлікту за Східну Галичину в період з листопада 1918 по березень 1919. *Україна в минулому (Київ, Львів)*. Вип. VII. 1995. С. 18–32
50. Баран С. Західньо-Українська Народна Республіка (1918–1923). *Український історик*. 1998. Ч. 1/4. С. 82–106.
51. Батюк Т. Дипломатична місія Льонгина Цегельського у США (1920–1921 рр.). *Проблеми гуманітарних наук : наукові записки ДДПУ*. Вип. 22. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2008. С. 48–57.
52. Батюк Т. Фінансова місія Льонгина Цегельського у США (1920–1921 рр.). *Проблеми гуманітарних наук : наукові записки ДДПУ*. Вип. 24. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. С. 38–50.
53. Балануца О. Родзинки дипломатії: навчальний посібник. Дніпро : Середняк Т. К., 2022. 148 с.
54. Бортяк Н. Дипломатична діяльність Степана Томашівського (лютий 1919 – серпень 1921 рр.). *Україна: культурна спадщина, національна*

свідомість, державність. *Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції*. Вип. 6. Львів, 2000. С. 258–267.

55. Борщак І. Відгомін УГА на Версальській конференції. *Українська Галицька Армія: матеріали до історії*. Вінніпег, 1960. Т. 2. С. 121–153.

56. Борщак І. Мiroва конференція 1919. *Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1939 р.* Л., 1938. С. 107–118 с.

57. Борщак І. Як була зорганізована Мiroва конференція 1919 р. *Альманах-календар Червоної Калини на 1939 р.* Л., 1938. С. 104–114.

58. Великочий В. С. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919рр. Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2009. 812 с.

59. Веденєєв Д., Будков Д. Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби Української держави 1917–1923 роки. Київ, 2006. 312 с.

60. Геник М. Зрада ради Амбасадорів. *Літопис Червоної калини*. 1993. № 1–2. С. 10–12.

61. Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923). Львів, 2006. 456 с.

62. Городня Н. Їм потрібні були сильні союзники: Українське питання на Паризькій мирній конференції 1919 року. *Політика і час*. 1995. № 11. С. 75–80.

63. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.: Навч. посібник. К.: Генеза, 1996. 360 с.

64. Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект. Харків: Акта, 2011. 470 с.

65. Гуцал П. Уряд Західно-Української Народної Республіки в екзилі та українська діаспора Північної Америки. *Мандрівець*. 2005. № 5. С. 23–28.

66. Дацків І. Б. Діяльність зовнішньополітичної служби Західно-Української Народної Республіки у 1918–1923 роках. *Мандрівець*. 2011. № 4. С. 30–33.

67. Дацків І. Б. Дипломатія ЗУНР на Паризькій мирній конференції 1919 р. *Український історичний журнал*, № 5, 2008, С. 121–137.
68. Дацків І. Б. Дипломатичне спіробітництво ЗУНР із УНР в добу Української революції. *Університет*. 2009. № 1. С. 61–70.
69. Дацків І. Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр. : монографія. Тернопіль : Астон, 2009. 519 с.
70. Дацків І. Головні напрями зовнішнього політичного курсу ЗУНР. *Бінтел*. 2018. № 1. С. 39–53.
71. Дольницький М. Роль Антанти в українсько-польській війні. *Українська галицька армія : матеріали до історії*. Вінніпег, 1958. Т. I. С. 435–444 с
72. Дюррозель, Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. К.: Основи, 1995. 903 с.
73. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / Керівник О. Карпенко. Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. 628 с.
74. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Ілюстрована історія / ред. М. В. Кугутяк. Львів – Івано-Франківськ: Манускрипт, 2008. 524 с.
75. Зашкільняк Л. Вступ до методології історії. Львів : ЛОНМТО, 1996. 96 с.
76. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія: посібник для студентів історичних спеціальностей університетів. Львів: ПАІС, 2007. 312 с.
77. Зашкільняк Л. О., Макарчук С. А. Чубінський А. Боротьба за східні кордони Польщі в 1918–1921 рр. *Український історичний журнал*. 1994. № 6. С. 140–144.
78. Історія міжнародних відносин України (1917–1923). Львів : Світ, 1993. 480 с.
79. Карпенко О. Перші політичні контакти між українцями та поляками в час Листопадової (1918 р.) національно-визвольної революції. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 21–22 листопада 1996 р.*

Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Івано-Франківськ: Видавництво «Плай». 1997. С. 14–17.

80. Карпенко О. Про хронологічні межі існування Західно-Української Народної Республіки. *Вісник Прикарпатського університету. Серія «Історія»*. Вип. 3. Івано-Франківськ: Плай, 2000. С. 57–67.

81. Карпенко О. Статус Східної Галичини у міжнародно-правових актах (1918–1923). *Вісник Прикарпатського університету. Серія «Історія»*. Івано-Франківськ: Плай, 1998. Вип. 1. С. 73–86.

82. Карпенко О. Імперіалістична інтервенція на Україні. 1918–1920. Львів: Львівськ. держ. ун-т, 1964. 256 с.

83. Карпенко О. З історії Західно-Української Народної Республіки. Івано-Франківськ, 2006. 494 с.

84. Кірсенко М. Чеські землі в міжнародних відносинах Центральної Європи 1918–1920 років. Київ, 1997. 335 с.

85. Козій О. І. ЗУНР у зовнішній політиці Великої Британії в Центрально-Східній Європі (січень 1919 р.). *Історія середніх і вищих навч. закладів України*. 2006. № 2. С. 7–10.

86. Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 360 с.

87. Красівський О. Я. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: Проблеми взаємовідносин. К.: вид-во УАДУ, 1998. 304 с.

88. Красівський О. Українсько-польські відносини в Галичині (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). К.: УАДУ, 1998. 67 с.

89. Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. Київ, 2008. 544 с.

90. Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни, 1918–1919. Нью-Йорк: Око, 1966. 179 с.

91. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ: Б. в., 1993. 204 с.

92. Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. Львів: Червона Калина, 1931. 448 с.
93. Кульчицький В., Настюк М., Тищик Б. Суспільно-політичний лад і право Західноукраїнської Народної Республіки 1918–1923 рр. *Історія держави і права України*. Львів, 1996. С. 173–196.
94. Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918–1923 роках. Львів: Дослідно-видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка, 2005. 448 с.
95. Лизень Є. Військово-дипломатичні місії країн Антанти на першому етапі польсько-української війни 1918–1919 рр. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2018. Ч. 31. С. 194–202.
96. Лизень Є. Дипломатична діяльність уряду ЗОУНР під час перебування в Станиславові (січень – травень 1919 р.). *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Станиславів і Станиславівщина в 1918–1923 рр. Політика – Військо – Господарство – Адміністрація»* / упоряд. М. Кардас, А. Останек, П. Семкув. Том 1. Варшава – Івано-Франківськ. 2018. С. 30–37.
97. Лизень Є. Питання Східної Галичини на Паризькій мирній конференції 1919 р. *Гілея : науковий вісник*. 2019. Вип. 143 (№4). Ч. 1. Історичні науки. С. 82–88.
98. Лизень Є. Діяльність миротворчої місії Ж. Бартелемі у врегулюванні польсько-українського військового конфлікту у лютому–березні 1919 р. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2019. Том 30 (69) № 2. С. 130–134.
99. Лизень Є. Вплив миротворчих місій Антанти на перебіг польсько-української війни (листопад–червень 1918–1919 рр.). *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2020. Ч. 22. С. 57–62.
100. Лисяк-Рудницький І. Польсько-українські стосунки: Тягар історії / Історичні есе. В 2 т. К., 1994. Т.1. 554 с.

101. Литвин М. Українсько–польська війна 1918–1919 рр. Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1998. 488 с.
102. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1995. 368 с.
103. Литвин М. Геополітичний простір ЗУНР та її зовнішньополітичні орієнтири. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття. Львів, 2008. С. 106–115.
104. Литвин Н. Еміграційний уряд Західно-Української Народної Республіки: зовнішня політика та програма державного будівництва. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2012. Вип. 2. С. 422–431.
105. Литвин Н. Між Антантою та більшовицькою Росією: основні напрями зовнішньої політики ЗУНР у 1920–1923 рр. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, випуск 24, 2012. С. 97–102.
106. Литвин Н. Діяльність дипломатії Західноукраїнської Народної Республіки у країнах Західної Європи (1920–1923). *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. Вип 4 (1) 2012. С. 115–121.
107. Лозинський М. Галичина в роках 1918–1920. Нью-Йорк, 1970. 228 с.
108. Лозинський М. Галичина на Міровій конференції в Парижі. Кам'янець-Подільський, 1919. 31 с.
109. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів; пер. з англ. Е. Гийдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук. Вид. друге, доповн. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2017. 814 с.
110. Макарчук С. А. Українська республіка галичан. Нариси про ЗУНР. Львів: Світ, 1997. 192 с.
111. Макарчук О., Макарчук В. Політика Франції, Великобританії та США щодо України (1918–1921рр.). *Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Сер. «Держава та армія». Львів, 2000. № 408. С. 60–66.

112. Малик Я. Україна у міжнародних відносинах 1900–1920 рр. *Україна в міжнародних відносинах ХХ століття*. Львів, 1997. С. 6–57.

113. Марітчак О. Міжнародне положення галицької справи: (Політ. Огляд за останні роки). *Український скиталець*. Відень, 1923. № 2. С. 15–19.

114. Матвієнко В. Зовнішня політика Західноукраїнської Народної Республіки в персоналіях. *Україна дипломатична : наук. щорічник*. К., 2002. Вип. 2. С. 456–474.

115. Матвієнко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях / В. Матвієнко, В. Головченко. К. : Київ. ун-т, 2001. 266 с.

116. Методичні рекомендації щодо викладання історії, правознавства, громадянської освіти та курсів духовно-морального спрямування у 2022/2023 навчальному році. URL: <https://www.schoollife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-vykladannya-istoriyi-osnov-pravoznavstva-gromadyanskoyi-osvity-ta-kursiv-duhovno-moralnogo-spryamuvannya-u-2022-2023-navchalnomu> (дата звернення 05. 10. 2022)

117. Методи навчання та їх класифікація. Великобудищанський спеціалізований заклад освіти І-ІІІ ст. http://velbudyshcha-school.pl.sch.in.ua/uchnyam/metodiki_navchannya/ (дата звернення 05.09. 2023)

118. Методи навчання та їх класифікація. Світ. ua. Сучасна освіта. <https://osvita.ua/school/method/780/> (дата звернення 01. 10. 2022)

119. Мороз О. ЗУНР: досвід державотворення та уроки дипломатії. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Вип. 1. Львів, ЛНУ ім. І. Франка, 1999. С. 46–52.

120. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття: Український Католицький Університет ім. Св. Климента Папи. Рим, 1989. 486 с.

121. Нариси з історії дипломатії України / О. І. Галенко, Є. Є. Камінський, М. В. Кірсенко та ін.; під ред. В.А. Смолія. К.: Альтернативи, 2001. 736 с.

122. Неділя М. Дипломатична діяльність ЗУНР у 1918–1919 рр. *Наукові записки Львівського історичного музею*. 1994. Вип. 2/3. С. 173–182.
123. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. (історико-генетичний аналіз). К., 1995. 263 с.
124. Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис. Львів: Манускрипт–Львів, 2013. 400 с.
125. Павлюк О. В. Дипломатія незалежних українських урядів (1917–1920). *Нариси з історії дипломатії України*. Київ : Альтернативи, 2001. С. 314–396.
126. Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923). К. : Видавничий дім «КМ Akademia», 1996. 188 с.
127. Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР. *Київська старовина*. 1997. № 3–4. С. 114–138.
128. Павлюк О. Радянофільство Є. Петрушевича: переконання чи вимушеність? *Український історичний журнал*. 1997. № 3. С. 109–118.
129. Павлюк О. США і східно галицьке питання на Паризькій мирній конференції 1919 р. *Київська старовина*. 1999. № 6. С. 67–69.
130. Пальчевський С. Педагогіка: Навч. посіб. К.: Каравела, 2007. 576 с. https://pidru4niki.com/1029072435493/pedagogika/fakultativni_zanyattya (дата звернення 10. 09. 2023)
131. Панейко В. З'єднані держави Східної Європи і Україна супроти Польщі й Росії. Відень, 1922. 82 с.
132. Панчук А. Зовнішня політика ЗУНР в історіографії. *Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Серія «Історія»*. Івано-Франківськ: Плай, 2000. Вип. 3. С. 189–196.
133. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття). Київ; Нью-Йорк, 2006. 672 с.
134. Позаурочні форми навчання. Studentam.net.ua. <http://studentam.net.ua/content/view/2274/97/> (дата звернення 20. 08. 2023)

135. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2006. 328 с.
136. Реєнт О. Проголошення ЗУНР: проблема легітимації. *Український історичний журнал*. К., 2009. Вип. 1 (№484). С. 4–11.
137. Ріпецький С. Українсько-польський процес 1918–1923 рр. Чикаго – Нью-Йорк, 1963. 39 с.
138. Симоненко Р. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України 1919 р. К.: вид-во АН УРСР, 1962. 440 с.
139. Сирота Р. «Лінія Керзона» чи «лінія Нем'єра»? Кордон і модернізація в багатоетнічному регіоні. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2005. Вип. 39–40. С. 314–348.
140. Сирота Р. Британський Форин Оффіс і дипломатична боротьба довкола українського питання напередодні Другої світової війни. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Збірник наукових праць*. Київ, 2000. Вип. 9. С. 142–168.
141. Сирота Р. Дві спроби запровадження україністики в міжвоєнній Великій Британії. *Україна модерна*. 2002. Ч. 7. С. 185–211.
142. Соловйова В. Дипломатичні представництва УНР у Німеччині та Австрії. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія»*. Київ, 1998. Вип. 2. С. 89–97.
143. Соловйова В. В. Особливості української дипломатії після проголошення злуки УНР і ЗУНР. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. Кам'янець-Подільський, 2009. Т. 19. С. 328–339
144. Сливка Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. К.: Наук. думка, 1973. 256 с.
145. Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). К., 1985. 271 с.
146. Стахів М. Західня Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Т. 3. Скрантон. 1959. 202 с.

147. Стахів М. Західна Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Скрантон, Т. 5. Ч. 1. 1960. 192 с.

148. Стахів М. Західна Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Скрантон, Т. 4. 1960. 194 с.

149. Стахів М. Західна Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Скрантон, Т. 6. кн. 1. 1961. 220 с.

150. Стахів М. Західна Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Скрантон, Т. 6. кн. 2. 1961. 204 с.

151. Стовбуха Д. Українсько-польське дипломатичне протистояння довкола східного питання у 1918–1923 рр. *Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія*. Вип. 5. Тернопіль, 2002. С. 66–67.

152. Тимченко Р. В. Відносини Української Народної Республіки й Західно-Української Народної Республіки (листопад 1918 – квітень 1920 рр.). К.: Інститут історії України НАНУ, 2013. 347 с.

153. Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Західноукраїнська Народна Республіка. 1918–1923 рр. (до 75-річчя утворення і діяльності). Коломия: Світ, 1993. 118 с.

154. Тищик Б. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923): Історія держави і права. Львів, 2004. 392 с.

155. Уткин А. И. Дипломатия Вудро Вилсона. М.: Международные отношения, 1989. 320 с.

156. Федорів О. ЗУНР в політиці радянської Росії (березень – липень 1919 р.). *Галичина. Науковий і культурно-просвітницький краєзнавчий часопис*. 2005. Ч. 9. С. 3–11.

157. Федорович В. Справа Східної Галичини на Паризькій мирній конференції. *Вісті комбатанта*. Торонто, 1981. № 1. С. 35–40.

158. Хома І. Апостольський Престіл і Україна. 1919–1922. Рим, 1987. С. 133.
159. Чуйко І. Дипломатична діяльність ЗУНР у 1919–1923 рр. *Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія*. Вип.1. Тернопіль, 2003. С. 145–152.
160. Шанковський Л. Українська армія у боротьбі за державність. Мюнхен, 1958. 316 с.
161. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: особи та події в контексті великої історії. К.: Генеза, 2001. 560 с.
162. Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.
163. Ярославин С. Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918–1923 рр. Філадельфія, 1956. 182 с.
164. Klimecki M. Lwów 1918–1919. Warszawa : Dom Wydawniczy Bellona, 1998. 212 s.
165. Klimecki M. Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919. Warszawa, 2000. 291 s.
166. Lewandowski K. Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1919–1932. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1974. 336 s.
167. Łukomski G., Partacz Cz., Polak B. Wojna polsko-ukraińska 1918–1919. Działania bojowe – aspekty polityczne – kalendarium. Koszalin – Warszawa, 1994. 296 s.
168. Mroczka L. Spór o Galicję Wschodnią 1914–1923. Kraków: Wydawn. Naukowe WSP, 1998. 219 s.
169. Pisuliński J. Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923. Wrocław : Wyd-wo Un-tu Wrocław., 2004. 445 s.
170. Zaks Z. Walka dyplomatyczna o naftę wschodniogalicyską 1918–1923. *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: studia i materiały*. Warszawa, 1969. № IV. S. 37–61.

171. Żurawski P. Sprawa ukraińska na konferencji w Paryżu w roku 1919. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1995. 126 s.

V. Енциклопедичні та науково-довідкові статті

172. Бібліографія української преси в Польщі (1918–1939) і Західно-Українській Народній Республіці (1918–1919) / Уклав Є. Місило. Едмонтон – Альберта: вид-во Канадського інституту українських студій. Альбертський університет, 1991. 200 с.

173. Великочий В. Історія ЗУНР: джерела до вивчення державного будівництва : дис. ... канд. іст. наук : 07. 00. 06. Івано-Франківськ, 1999. 211 с.
Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. В 3-х томах. К.: Інст. Укр. археології та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. К., 1995. Т. I. С. 529 с.

174. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія : До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 1: А–Ж. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2018. 695 с.

175. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія : До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 2: З–О. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2018. 840 с.

176. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія : До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 3: П–С. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2020. 584 с.

177. Кучерук В. Українська Галицька Армія: довідник. Київ, 2010. 448 с.

178. Левицький Є. Довідник з історії України / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. Вид. 2-е, доопр. і доповн. Київ, 2002. С. 397

VI. Дисертації та автореферати

179. Дацків І. Б. Дипломатія українських національних урядів у захисті державності 1917–1923 рр.: дис. докт. іст. наук: 07.00.02. Дипломатична академія України при МЗС України : К., 2010. 489 с.

180. Мельник Г. М. Політика Польської держави в Східній Галичині (1918–1926 рр.): автореф. дис. на здобуття ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02. К., 2004. 15 с.

181. Павлюк О. Східна Галичина в європейській політиці 1918–1919 : дис. ... канд. іст. наук : 07. 00. 03. К., 1993. 199 с.

182. Тичка Г.–М. Східна Галичина у політиці Франції (1918–1919): дис. канд. іст. наук: 07.00.02, 07.00.03. ЛНУ ім. Івана Франка. Львів, 2018. 285 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Структура Державного секретаріату закордонних справ ЗУНР/ЗОУНР

За часів діяльності ЗУНР її зовнішньо-політичне відомство очолювали:

Василь ПАНЕЙКО

Державний секретар зовнішніх справ (11 листопада 1918 року – 1919 рік)

Льонгин ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ

Державний секретар зовнішніх справ (4 січня – 10 березня 1919 року)

Михайло ЛОЗИНСЬКИЙ

Державний секретар зовнішніх справ (10 березня – 17 квітня 1919 року)

Степан ВИТВИЦЬКИЙ

Державний секретар зовнішніх справ (17 квітня –травень1919 року, 9 червня – жовтень 1919 року, 1 серпня – лютий 1920 року)

Кость ЛЕВИЦЬКИЙ

Державний секретар зовнішніх справ (початок 1920–1923рік)

Додаток Б

Василь Лукич Панейко (1883–1956) – перший державний секретар закордонних справ ЗУНР

Джерело:http://hrushevsky.nbu.gov.ua/cgibin/hrushevsky/person.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21CO

Додаток В

Степан Порфирович Витвицький (1884–1965) – двічі державний секретар закордонних справ ЗУНР (лютий 1919 р. та з травня по листопад 1919 р.)

Джерело:

[https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%A1%D1%82%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D0%BD_%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%84%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Stepan_Wytwycki_\(UNR_President\).jpg](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%A1%D1%82%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D0%BD_%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%84%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Stepan_Wytwycki_(UNR_President).jpg)

Додаток Г

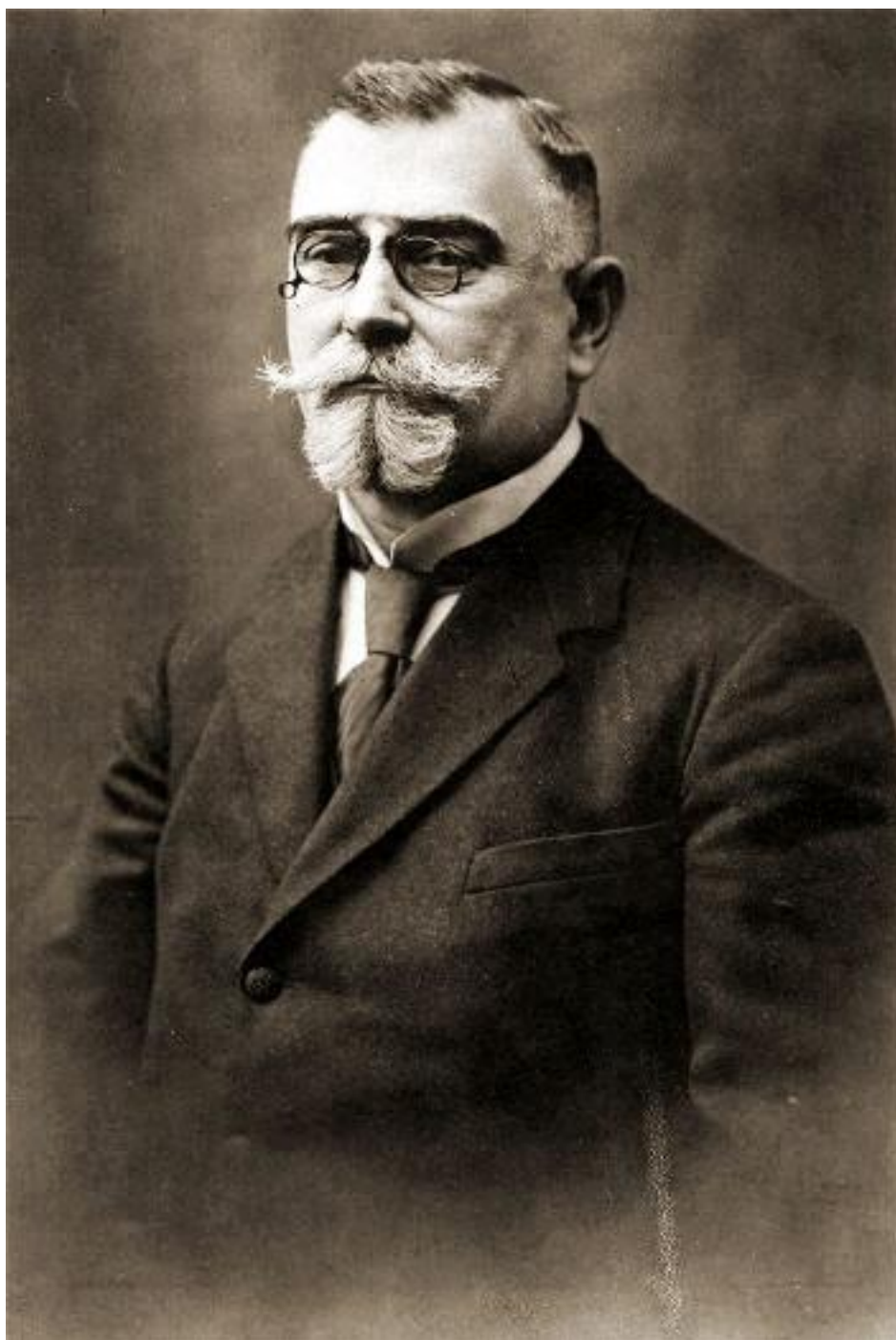
Михайло Михайлович Лозинський (1880–1937) – державний секретар закордонних справ ЗУНР (березень–квітень 1919 р.)

Джерело: Лозинський Михайло Михайлович. Вікіпедія. URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%BE_%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Lozinsky_M_M.jpg

Додаток Д

Кость Антонович Левицький (1859–1941) – останній державний секретар закордонних справ ЗУНР в екзилі (з січня 1921 р. по березень 1923 р.)

Джерело:https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C_%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

Додаток Е

Лонгин Михайлович Цегельський – український громадсько-політичний діяч, дипломат, адвокат, журналіст, видавець. Виконував обов'язків ДСЗС з січня 1919 до 12 лютого 1919 р.

Джерело: <https://www.radiosvoboda.org/a/rus-tse-ukrayina-lonhyn-tsehelsky/31430941.html>

Євген Омелянович Петрушевич – український громадсько-політичний діяч, правник, доктор цивільного і церковного права (1891), Президент Української Національної Ради і Уповноважений Диктатор (верховний військово-політичний зверхник під час війни) Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) (9 червня 1919 – 15 березня 1923), голова Української Національної Ради ЗУНР (1918–1919). Виконувач обов'язків ДСЗС з листопада 1919 р. по серпень 1920 р.

Джерело:https://galinfo.com.ua/news/den_v_istorii__narodyvsvya_prezydent_ukrainskoi_natsionalnoi_rady_zunr_yevgen_petrushevych_317571.html